

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА  
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА  
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова  
праця на правах рукопису

**КОСТЮК ЮРІЙ ВІКТОРОВИЧ**

УДК 349.22

**ДИСЕРТАЦІЯ  
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З  
ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК УЧАСНИКІВ СОЦІАЛЬНО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ  
ВІДНОСИН**

Спеціальність 081 «Право»

Галузь знань 08 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

---

Костюк Ю. В.

Науковий керівник –  
кандидат юридичних наук, доцент  
**Черноус Світлана Миколаївна**

Київ – 2025

## АНОТАЦІЯ

**Костюк Ю. В. Правове регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.**

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – «Право»). – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2025.

Дисертаційне дослідження присвячене комплексному аналізу правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні, що займають важливу роль як учасники соціально-забезпечувальних правовідносин. Метою роботи є виявлення особливостей правового статусу осіб з інвалідністю у системі соціального захисту, дослідження чинних нормативно-правових актів у цій сфері та розробка рекомендацій для їх удосконалення. Особливу увагу приділено інституційним, правовим та соціальним механізмам, що забезпечують права осіб з інвалідністю в контексті сучасних українських реалій, зокрема в умовах економічних труднощів, воєнної агресії та зростаючого попиту на соціальні послуги.

У дисертації на основі аналізу чинного законодавства та практики соціального захисту в Україні досліджується правовий статус осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних правовідносин. Проаналізовано соціально-правовий механізм реалізації прав осіб з інвалідністю, гарантованих Конституцією України, міжнародними договорами, а також національними нормативно-правовими актами, зокрема Законом України «Про соціальний захист осіб з інвалідністю».

Дослідження передбачає теоретичне та практичне осмислення основних принципів і засад правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю. Установлено, що соціальний захист осіб з інвалідністю включає широке коло заходів, серед яких важливу роль відіграють пенсійне забезпечення, допомоги, соціальні послуги, реабілітація, а також права на медичне обслуговування та інклюзивне навчання. Це дозволяє особам з

інвалідністю інтегруватися в суспільство на рівних умовах з іншими громадянами, що є одним з основних аспектів гідної зайнятості та реалізації соціальних прав.

У роботі виділено основні категорії соціального захисту осіб з інвалідністю, включаючи пенсійне забезпечення, соціальні пільги, допомоги, а також послуги, які сприяють покращенню їхнього життєвого рівня, медичної допомоги та реабілітації. Особливу увагу приділено правовому статусу осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин, зокрема у зв'язку з необхідністю адаптації законодавства до сучасних міжнародних стандартів і європейських норм, що стосуються прав людей з інвалідністю.

Порівняльний аналіз законодавства України та міжнародних правових норм дозволяє виявити суперечності та прогалини в правовому регулюванні соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні. Зокрема, досліджено питання щодо недосконалості нормативно-правових актів, які визначають права осіб з інвалідністю у сфері зайнятості, доступу до освіти та охорони здоров'я, а також виявлено бар'єри у сфері медичної та соціальної реабілітації.

У межах дослідження було виявлено низку ключових проблем, що потребують законодавчого врегулювання. Зокрема, акцентовано на необхідності вдосконалення процедур доступу осіб з інвалідністю до соціальних послуг і державної підтримки, зокрема шляхом запровадження ефективних механізмів моніторингу дотримання їхніх прав. Окрему увагу приділено потребі у підвищенні ефективності фінансування державних програм, спрямованих на забезпечення прав осіб з інвалідністю, удосконаленню системи державного соціального страхування та оптимізації організації медичних послуг.

Проаналізовано провідний міжнародний досвід, зокрема країн Європейського Союзу, у сфері забезпечення прав осіб з інвалідністю. Розглянуто системи соціального захисту в державах, де впроваджено розвинуті моделі підтримки осіб з інвалідністю, зокрема у сферах працевлаштування та реабілітації. Констатовано, що Україна має потенціал

для адаптації найкращих практик ЄС, зокрема щодо створення безбар'єрного середовища, а також впровадження інклюзивних освітніх і трудових політик.

Запропоновано низку рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю. Зокрема, обґрунтовано необхідність прийняття нової концепції реформування системи соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні, яка передбачатиме заходи з удосконалення нормативно-правового регулювання, забезпечення рівного доступу до соціальних послуг, а також розвиток інклюзивних моделей освіти та працевлаштування.

Окрему увагу приділено доцільності розроблення нових програм реабілітації та соціалізації осіб з інвалідністю, зокрема шляхом створення механізмів громадської підтримки, стимулювання роботодавців до створення робочих місць для осіб з інвалідністю та формування сприятливого середовища для їхньої інтеграції на ринку праці.

У висновках роботи підтверджено, що для покращення системи соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні необхідне проведення комплексної реформи, спрямованої на вдосконалення законодавчого регулювання, розширення доступу до соціальних послуг та підвищення рівня фінансування. Така реформа має забезпечити підвищення якості життя осіб з інвалідністю та сприяти їхній повноцінній інтеграції в суспільство.

**Ключові слова:** соціальний захист, правовий статус, особи з інвалідністю, соціально-забезпечувальні правовідносини, правове регулювання, реабілітація, пенсійне забезпечення, інклюзивна освіта, безбар'єрне середовище, європейський досвід.

## ABSTRACT

**Kostyuk Y. V. Legal Regulation of Social Protection of Persons with Disabilities as Participants in Social Security Relations.** – *Qualifying scientific paper retaining manuscript rights.*

The thesis is for obtaining a degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 “Law” (08 – “Law”). – Taras Shevchenko National University of Kyiv of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2025.

This dissertation is dedicated to a comprehensive analysis of the legal regulation of social protection of persons with disabilities in Ukraine, who play an important role as participants in social security relations. The aim of the research is to identify the peculiarities of the legal status of persons with disabilities in the social protection system, examine the current normative and legal acts in this area, and develop recommendations for their improvement. Special attention is paid to institutional, legal, and social mechanisms that ensure the rights of persons with disabilities in the context of modern Ukrainian realities, particularly under economic difficulties, military aggression, and the growing demand for social services.

The dissertation, based on the analysis of current legislation and social protection practices in Ukraine, examines the legal status of persons with disabilities as participants in social security relations. The author investigates the socio-legal mechanism through which persons with disabilities can exercise their rights guaranteed by the Constitution of Ukraine, international agreements, and national legal acts, including the Law of Ukraine "On Social Protection of Persons with Disabilities."

The study defines the basic categories of social protection for persons with disabilities, including pension provision, social benefits, assistance, and services that contribute to improving their quality of life, medical care, and rehabilitation. Special attention is paid to the legal status of persons with disabilities as participants in social security relations, especially in connection with the need to adapt legislation to modern international standards and European norms concerning the rights of persons with disabilities.

A comparative analysis of Ukrainian legislation and international legal norms reveals contradictions and gaps in the legal regulation of social protection for persons with disabilities in Ukraine. In particular, the dissertation addresses issues related to the imperfection of normative legal acts that define the rights of persons with disabilities in employment, access to education, and health care, as well as barriers in medical and social rehabilitation.

The research identifies several key issues that require legislative changes. Among them are the need to improve procedures for persons with disabilities to access social services and state support, including the introduction of monitoring mechanisms for the implementation of rights of persons with disabilities. The dissertation also discusses the need for more effective funding of state programs aimed at ensuring the rights of persons with disabilities, improving the system of state social insurance, and optimizing the organization of medical services.

The author also analyzes the best international practices, particularly in European Union countries, regarding the protection of rights of persons with disabilities. The study examines social protection systems in countries with developed models of support for persons with disabilities, particularly in the areas of employment and rehabilitation. Conclusions are drawn that Ukraine has the potential to adapt the best EU practices, particularly in creating an accessible environment for persons with disabilities and introducing inclusive educational and labor policies.

The dissertation proposes several recommendations for improving national legislation in the field of social protection for persons with disabilities. Among them is the need to adopt a new concept of reforming social protection for persons with disabilities in Ukraine, which would include measures to improve the normative and legal provision of their social protection, in particular ensuring equal access to social services, developing inclusive models of education and employment.

The dissertation also recommends the development of new rehabilitation and socialization programs for persons with disabilities, particularly through the creation of community support mechanisms, encouraging employers to create jobs for

persons with disabilities, and creating a favorable environment for their adaptation to the labor market.

The conclusions of the research confirm that a comprehensive reform is needed to improve the system of social protection for persons with disabilities in Ukraine, aimed at enhancing legislative regulation, improving access to social services, and increasing funding. These measures should contribute to improving the quality of life for persons with disabilities and their full integration into society.

**Keywords:** social protection, legal status, persons with disabilities, social security relations, legal regulation, rehabilitation, pension provision, inclusive education, accessible environment, European experience.

## СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:*

1. Костюк Ю. В. Юридична природа поняття реабілітації осіб з інвалідністю. *Соціальне право*. 2021. № 4. С. 171–179.
2. Костюк Ю. В. Проблеми правового регулювання соціально-трудової адаптації осіб з інвалідністю. *Право.иа*. 2024. № 4. С. 296–308.
3. Костюк Ю. В. Проблеми правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю як учасників соціально забезпечувальних відносин в сфері догляду. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2025. № 1. С. 151–164.
4. Костюк Ю. В. Ознаки реабілітації осіб з інвалідністю: теоретичне дослідження правових аспектів та практичних підходів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. 2025. Випуск 87. Частина 4. С. 336–340.

*Опубліковані праці апробаційного характеру:*

5. Костюк Ю. В. Право осіб з інвалідністю на соціальні пільги: проблеми та тенденції удосконалення. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів: тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 26 листопада 2021 р.) / за ред. проф М. І. Іншина, к.ю.н. М. Б. Мельника. Київ: ФОП Маслов, 2021. С. 140–143.
6. Костюк Ю. В. Досвід Німеччини у правовому регулюванні реабілітації осіб з інвалідністю. *Актуальні проблеми приватного та публічного права: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 94-річчю з дня народження членкореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора О. І. Процевського* (м. Харків, 31 березня 2023 р.). Харків, 2023. С. 233–236.

7. Костюк Ю. В. Професійна діяльність осіб з інвалідністю як вид реабілітаційного заходу. *Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 2 травня 2024 р.). Київ: Видавництво Людмила, 2024. С. 661–662.

8. Костюк Ю. В. Історичний контекст становлення прав осіб з інвалідністю. *Проблеми реформування соціального законодавства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови: матеріали Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції* (м. Київ, 8 листопада 2024 р.) / за ред. Д. І. Сірохи, С. М. Черноус, І. С. Сахарук; уклад. М. О. Денисюк. Київ, 2024. С. 160–163.

## ЗМІСТ

|                                                                                                                                                          |                                     |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------|
| <b>ВСТУП .....</b>                                                                                                                                       | <b>11</b>                           |
| <b>РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК УЧАСНИКІВ СОЦІАЛЬНО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ВІДНОСИН .....</b>                  | <b>23</b>                           |
| 1.1 Поняття соціального захисту осіб з інвалідністю .....                                                                                                | 23                                  |
| 1.2 Соціально-забезпечувальні правовідносини як форма реалізації соціального захисту осіб з інвалідністю .....                                           | 48                                  |
| <b>РОЗДІЛ 2 ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК УЧАСНИКІВ СОЦІАЛЬНО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ВІДНОСИН .....</b>                                               | <b>84</b>                           |
| 2.1 Поняття правового статусу осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин. ....                                                 | <b>Error! Bookmark not defined.</b> |
| 2.2 Елементи правового статусу осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин та їх характеристика .....                           | 109                                 |
| 2.3 Право на реабілітацію осіб з інвалідністю як елемент правового статусу .....                                                                         | 137                                 |
| <b>РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК УЧАСНИКІВ СОЦІАЛЬНО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ВІДНОСИН</b> | <b>162</b>                          |
| 3.1 Іноземний досвід правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин .....                | 162                                 |
| 3.2 Напрями удосконалення правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин.....            | 211                                 |
| <b>ВИСНОВКИ .....</b>                                                                                                                                    | <b>232</b>                          |
| <b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>                                                                                                                   | <b>236</b>                          |
| <b>ДОДАТКИ</b>                                                                                                                                           |                                     |

## ВСТУП

**Обґрунтування вибору теми дослідження.** Правове регулювання соціально-забезпечувальних правовідносин в Україні в сучасних умовах набуває особливої значущості, оскільки воєнна агресія, економічна нестабільність, масова інвалідизація населення внаслідок бойових дій створюють підвищений запит на ефективні механізми реалізації державою своїх соціальних обов'язків. Найбільш уразливою категорією є особи з інвалідністю, для яких гарантування права на соціальне забезпечення виступає базовим інструментом забезпечення гідного рівня життя.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що соціально-забезпечувальні правовідносини з участю осіб з інвалідністю є складним юридичним явищем, яке охоплює взаємодію фізичної особи та компетентного органу державної влади або місцевого самоврядування з приводу надання певного виду соціального забезпечення. Правова природа таких відносин передбачає наявність не тільки суб'єктивного права на соціальне забезпечення, але й обов'язку держави щодо його надання, що зумовлює особливу відповідальність законодавця за створення чіткої, цілісної і дієвої нормативної бази.

Національна система правового регулювання соціально-забезпечувальних відносин в Україні залишається фрагментарною та недостатньо систематизованою. Існує низка суперечностей між законами, підзаконними актами та міжнародними зобов'язаннями держави у сфері прав осіб з інвалідністю. Суттєвими проблемами є невизначеність правового статусу одержувачів окремих видів забезпечення, складність процедур доступу до соціальних гарантій, відсутність уніфікованих критеріїв призначення допомоги або послуг.

Потребує критичного переосмислення правова категорія «особа з інвалідністю» у контексті соціально-забезпечувальних правовідносин: особа виступає тут не лише отримувачем матеріального забезпечення чи послуг, а й

суб'єктом права, який має комплекс законодавчо гарантованих соціальних прав, що реалізуються через нормативно закріплені механізми.

Наукові розвідки у сфері соціального забезпечення осіб з інвалідністю здійснювали такі українські правознавці, як В. М. Андріїв, М. А. Барсук, В. В. Безусий, В. Д. Белоусов, К. В. Бориченко, Б. В. Вапнярчук, Н. М. Вапнярчук, К. В. Гнатенко, Ю. В. Горемикіна, Є. Я. Карновська, З. А. Кондратьєва, Л. І. Лазор, О. Є. Мачульська, П. Д. Пилипенко, О. І. Процевський, І. М. Сирота, Б. І. Сташків, Б. С. Стичинський, С. М. Сивак, Н. М. Стаховська, Є. Г. Тучкова, Г. І. Чанишева, М. І. Флястер, Я. М. Фогель, В. Ш. Шайхатдінов та ін. Значний внесок у дослідження соціального забезпечення зробили й вчені-економісти – К. П. Бондарчук, І. Ф. Гнибіденко, І. М. Терюханова. Дисертаційне дослідження спиралося на досягнення відомих фахівців у галузі теорії держави і права – С. С. Алексєєва, А. М. Колодія, Н. І. Матузова, П. М. Рабіновича, Р. О. Халфіної. У їхніх працях аналізуються окремі інститути соціального забезпечення, однак комплексне дослідження правового статусу осіб з інвалідністю саме як учасників соціально-забезпечувальних правовідносин, особливостей реалізації їхніх прав у цій площині досі не набуло належно висвітлено в юридичній науці.

Таким чином, дослідження правового регулювання участі осіб з інвалідністю у соціально-забезпечувальних правовідносинах має значну наукову новизну та важливе практичне значення для вдосконалення механізмів реалізації соціального забезпечення в умовах сучасної соціальної політики держави.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.** Дисертаційна робота виконана на кафедрі трудового права та права соціального забезпечення Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка відповідно до програмних нормативно-правових актів, зокрема: Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки, затвердженої загальними зборами Національної академії правових наук

України 26 березня 2021 року; Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501; Указу Президента України від 30 вересня 2019 року № 722 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року»; Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392.

**Мета і завдання дослідження.** *Метою* дисертаційної роботи є комплексне дослідження соціально-правового механізму соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні як учасників соціально-забезпечувальних правовідносин, визначення напрямів удосконалення нормативно-правового регулювання у цій сфері та розроблення практичних рекомендацій щодо його ефективної реалізації.

Для реалізації зазначеної мети необхідно виконати такі *завдання*:

- визначити сутність та особливості поняття «соціальний захист осіб з інвалідністю» в умовах сучасного соціально-правового розвитку України;
- охарактеризувати правову природу соціально-забезпечувальних правовідносин та їх роль у реалізації права осіб з інвалідністю на соціальний захист;
- виділити гарантії соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні та визначити їх значення у формуванні ефективної системи соціального забезпечення;
- визначити сутність і зміст поняття «правовий статус осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин»;
- встановити основні елементи правового статусу осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин та дати їм правову характеристику;
- охарактеризувати право на реабілітацію як ключовий елемент правового статусу осіб з інвалідністю, з'ясувати його значення в механізмі соціального захисту;

- виділити позитивний іноземний досвід правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю та визначити можливості його адаптації до українського законодавства;
- обґрунтувати конкретні пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних правовідносин, з урахуванням сучасних викликів та провідного іноземного досвіду.

*Об'єктом дослідження* є суспільні відносини у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин.

*Предметом дослідження* є правове регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин.

**Методи дослідження.** Методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи й прийоми наукового пізнання, використання яких дозволило здійснити ґрунтовний аналіз соціального захисту та правового статусу осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин. Застосування *діалектичного методу* дало змогу встановити сутність і теоретичні особливості поняття соціального захисту осіб з інвалідністю (підрозділ 1.1), а також розкрити природу соціально-забезпечувальних правовідносин (підрозділ 1.2), через пізнання їх зв'язків із соціально-економічними та правовими явищами. Використання *історико-правового методу* дало змогу простежити розвиток поняття соціального захисту осіб з інвалідністю (підрозділ 1.1), еволюцію правового статусу таких осіб у соціально-забезпечувальних відносинах (підрозділ 2.1) та встановити історичні закономірності виникнення права на реабілітацію (підрозділ 2.3). За допомогою *логіко-семантичного методу* уточнено та поглиблено категоріально-понятійний апарат дисертації, зокрема поняття соціального захисту та соціально-забезпечувальних правовідносин (підрозділи 1.1, 1.2), поняття і зміст правового статусу осіб з інвалідністю (підрозділ 2.1), елементів правового статусу (підрозділ 2.2) і права на реабілітацію (підрозділ 2.3).

Застосування *формально-логічного методу*, а також *методу критичного аналізу* наукової літератури та нормативно-правових актів забезпечило основу для комплексного аналізу елементів правового статусу осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин (підрозділи 2.1, 2.2), особливостей реалізації права на реабілітацію (підрозділ 2.3), а також визначення недоліків і прогалин у правовому регулюванні цієї сфери (підрозділ 3.2). *Порівняльно-правовий метод* використано для аналізу іноземного досвіду правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю, визначення позитивних практик інших країн та можливостей їх адаптації в українське законодавство (підрозділ 3.1). За допомогою *системно-структурного методу* вдалося виокремити та обґрунтувати структурні елементи правового статусу осіб з інвалідністю (підрозділ 2.2), структурувати напрями вдосконалення нормативно-правового регулювання соціального захисту (підрозділ 3.2). Застосування *методу прогнозування та моделювання* дозволило сформулювати конкретні рекомендації та пропозиції щодо перспективних напрямів удосконалення правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні (підрозділ 3.2).

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає у тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці права соціального забезпечення спеціальним комплексним дослідженням соціального захисту та правового статусу осіб з інвалідністю саме як учасників соціально-забезпечувальних відносин, в якому здійснено ґрунтовний теоретико-правовий аналіз цих понять, виокремлено особливості та структуру соціально-забезпечувальних правовідносин за участі осіб з інвалідністю, запропоновано низку нових наукових положень і рекомендацій у відповідній сфері, а також сформульовано актуальні пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання соціального захисту цієї категорії громадян. У дисертації одержано такі результати, що мають наукову новизну, зокрема:

*вперше:*

– обґрунтовано доцільність виокремлення інвалідності як

самостійного виду соціального випадку, що може бути породжений як біологічними (фізіологічними), так і іншими факторами (професійними, державно-політичними, техногенними та екологічними), та аргументовано необхідність розмежування понять інвалідності та непрацездатності;

- запропоновано авторське визначення правового статусу осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин як правового становища осіб з інвалідністю, визначеного нормами права соціального забезпечення, що виражається через закріплення суб'єктивних (соціальних) прав осіб з інвалідністю та підвищений рівень гарантування таких прав для забезпечення рівності в реалізації загального правового статусу особистості;

- здійснено комплексну класифікацію осіб з інвалідністю за критерієм правового статусу, що ґрунтується на причині настання інвалідності як детермінуючому факторі, з урахуванням диференціації прав, гарантій, обов'язків та відповідальності відповідно до соціально-забезпечувального законодавства України. Запропоновано критерії розмежування осіб з інвалідністю на такі категорії: особи з інвалідністю з дитинства, особи з інвалідністю внаслідок нещасного випадку на виробництві, особи з інвалідністю внаслідок Чорнобильської катастрофи, особи з інвалідністю внаслідок збройної агресії проти України, що дозволяє забезпечити більш ефективний захист їх прав у різних сферах соціального забезпечення;

- сформульовано авторське визначення реабілітації осіб з інвалідністю як системи вироблених, гарантованих у суспільстві і державі заходів (послуг, робіт, товарів), які надаються особам з інвалідністю для відновлення порушень функцій організму, забезпечення матеріальної та соціальної незалежності, з метою повноцінної адаптації у різних сферах суспільного (державного) життя;

- запропоновано комплексний підхід до удосконалення системи соціального захисту осіб з інвалідністю, що передбачає: гармонізацію законодавства з європейськими стандартами, вдосконалення системи

соціальних виплат, покращення доступу до медичних та реабілітаційних послуг, запровадження ефективних механізмів контролю та цифровізацію соціальних послуг;

- обґрунтовано необхідність створення єдиної державної системи оцінки ефективності реабілітаційних заходів для осіб з інвалідністю, яка передбачатиме незалежний аудит медичних закладів та запровадження механізму акредитації для реабілітаційних центрів, що дозволить підвищити стандарти якості лікування та зменшити ризики неефективного використання бюджетних коштів;

- виокремлено ключові ознаки та особливості трьох основних моделей соціального захисту осіб з інвалідністю: 1) скандинавська модель: універсальність соціальних гарантій, фінансування за рахунок високих податків, повне охоплення соціальними послугами всіх громадян незалежно від трудового внеску; 2) континентальна модель: поєднання соціального страхування та державної підтримки, залежність рівня соціальних виплат від трудового стажу та страхових внесків, застосування квотування робочих місць для осіб з інвалідністю; 3) англо-американська модель: мінімальне державне втручання, адресна (селективна) підтримка, пріоритет антидискримінаційного законодавства над прямими соціальними виплатами;

- аргументовано доцільність закріплення на законодавчому рівні нормативних гарантій фінансування реабілітації осіб з інвалідністю на рівні не нижче певного відсотка від загального бюджету на охорону здоров'я, що забезпечить прогнозованість та стабільність у наданні медичної допомоги особам з інвалідністю;

*удосконалено:*

- визначення поняття «соціальний захист осіб з інвалідністю» як стратегічно-важливого напрямку соціальної політики держави, який є комплексним багатоаспектним явищем, що охоплює соціально-правову, економічно-фінансову, організаційну діяльність уповноважених державою

органів та установ, недержавних організацій, фізичних осіб, які, базуючись на конституційних засадах соціальної політики держави, реалізують підтримку та допомогу особам з інвалідністю з метою забезпечення їхньої життєдіяльності згідно з базовими соціальними стандартами та гарантіями, закріпленими в соціально-захисному законодавстві;

– ознаки соціально-забезпечувальних відносин як форми реалізації соціального захисту осіб з інвалідністю, до яких віднесено: існування у формі правовідносин; спрямованість на задоволення найнеобхідніших потреб особи з інвалідністю (подолання матеріальної незабезпеченості та подолання або мінімізацію наслідків фізіологічного характеру); наявність соціального випадку інвалідності та відповідного правового статусу; визначеність правового статусу особи з інвалідністю як основи обсягу її соціально-забезпечувальних прав та обов'язків визначених законодавством органів; об'єктом таких правовідносин є блага (пенсії, соціальні допомоги, соціальні послуги та соціальні пільги), на які особа з інвалідністю може претендувати в силу свого правового статусу;

– структуру правового регулювання статусу осіб з інвалідністю через доведення його багаторівневості (загальний, галузевий, спеціальний та індивідуальний рівні), що дозволяє більш повно розкрити зміст правового статусу осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин;

– теоретичні положення щодо структури правового статусу осіб з інвалідністю шляхом обґрунтування чотирьохелементної моделі його побудови, яка включає: 1) права та свободи; 2) гарантії реалізації прав та свобод; 3) обов'язки; 4) юридичну відповідальність. На відміну від наявних наукових концепцій, запропонована модель дозволяє більш чітко визначити взаємозв'язок та ієрархію між елементами правового статусу осіб з інвалідністю, акцентуючи увагу на пріоритетності прав та гарантій порівняно з обов'язками та відповідальністю в контексті соціально-забезпечувальних

правовідносин;

- класифікацію видів реабілітаційних заходів для осіб з інвалідністю шляхом їх диференціації за спрямованістю на: медичні, фізичні, психологічні, професійні, трудові, соціальні, психолого-педагогічні та фізкультурно-спортивні, що дозволяє максимально індивідуалізувати процес реабілітації;

- підходи до реформування системи соціальних виплат для осіб з інвалідністю через обґрунтування необхідності прив'язки виплат до фактичного прожиткового мінімуму, впровадження персоналізованих соціальних програм та цифровізації процесу отримання допомоги, що зробить систему соціального захисту більш ефективною, прозорою та адаптованою до реальних потреб осіб з інвалідністю;

- теоретичні положення щодо механізмів контролю за дотриманням прав осіб з інвалідністю через обґрунтування необхідності посилення відповідальності роботодавців та державних органів за порушення соціальних гарантій, розширення повноважень органів соціального захисту у сфері моніторингу та впровадження громадського контролю за соціальними програмами;

*дістали подальшого розвитку:*

- теоретичні підходи щодо класифікації соціально-забезпечувальних правовідносин шляхом аргументації доцільності їх поділу за видом соціального забезпечення на: пенсійні правовідносини; правовідносини з надання соціальних допомог; правовідносини з надання соціальних послуг; правовідносини з надання соціальних пільг, що дозволило систематизувати та всебічно охопити весь спектр правовідносин, які виникають у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю;

- положення щодо співвідношення понять «соціально-забезпечувальні правовідносини», «правовідносини у сфері соціального забезпечення», «правовідносини із соціального забезпечення», «правовідносини у соціальному забезпеченні», що дало змогу обґрунтувати

позицію про соціально-забезпечувальні правовідносини як ядро предмета галузі права соціального забезпечення, а не як синонім інших зазначених понять;

– положення щодо нерівності у правовому статусі осіб з інвалідністю залежно від причини її настання, що проявляється в різному обсязі соціальних прав та гарантій для різних категорій осіб з інвалідністю. Обґрунтовано, що така диференціація суперечить конституційному принципу рівності та не відповідає сучасним підходам до соціального захисту, заснованим на врахуванні функціональних потреб особи, а не джерела інвалідності. Запропоновано шляхи уніфікації системи соціального забезпечення осіб з інвалідністю з метою подолання дискримінації та забезпечення справедливої реалізації їх прав;

– наукові положення про право на реабілітацію як елемент правового статусу осіб з інвалідністю, шляхом визначення основних завдань реабілітації осіб з інвалідністю: створення умов для усунення обмежень життєдіяльності, відновлення і компенсації порушених або втрачених здатностей, розмежування повноважень між органами влади, регламентування забезпечення системи реабілітації та сприяння залученню громадських організацій осіб з інвалідністю до реалізації державної політики у цій сфері;

– положення щодо персоніфікації соціальної підтримки осіб з інвалідністю через дослідження механізмів індивідуалізації послуг у європейських країнах, зокрема шведської моделі «індивідуальних планів підтримки» та французької системи «персоніфікованих планів компенсації інвалідності», що обґрунтовує доцільність впровадження аналогічних механізмів в Україні;

– теоретичні підходи до визначення перспективних напрямів реформування системи соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні на основі аналізу польського досвіду трансформації пострадянської системи відповідно до стандартів ЄС, що відкриває нові можливості для вдосконалення

національного законодавства в умовах євроінтеграції;

- положення щодо цифровізації соціальних послуг для осіб з інвалідністю через подальше вдосконалення реєстру осіб з інвалідністю та запровадження електронних сервісів для отримання соціальних послуг, що дозволить знизити бюрократичне навантаження, підвищити прозорість та ефективність надання соціальної допомоги.

**Практичне значення одержаних результатів** полягає у тому, що в дисертації сформульовані висновки та пропозиції, які дозволять поглибити наукове розуміння соціального захисту та правового статусу осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин і можуть бути використані у:

- *науково-дослідній роботі* – для подальших теоретичних і прикладних досліджень щодо змісту соціального захисту, соціально-забезпечувальних правовідносин та особливостей правового статусу осіб з інвалідністю;

- *правотворчості* – для удосконалення чинних нормативно-правових актів та розробки нових законодавчих ініціатив у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю, імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство;

- *правозастосуванні* – використання сформульованих пропозицій і висновків сприятиме підвищенню ефективності діяльності суб'єктів соціального забезпечення та органів державної влади, які реалізують політику щодо соціального захисту осіб з інвалідністю;

- *навчально-методичній роботі* – результати дисертації можуть бути використані у вищих юридичних закладах освіти під час викладання таких дисциплін як: «Право соціального забезпечення», «Соціальне право», «Актуальні проблеми соціального забезпечення», а також при розробці навчальної, методичної літератури та у процесі проведення лекційних, семінарських і практичних занять.

**Особистий внесок здобувача.** Дисертація виконана здобувачем самостійно з використанням останніх досягнень теорії права і права

соціального забезпечення. Усі сформульовані в ній положення і висновки обґрунтовано на основі особистих досліджень автора. У дисертації ідеї та розробки належать автору.

**Апробація результатів дослідження.** Основні положення дисертації обговорено на засіданнях кафедри трудового права та права соціального забезпечення Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також оприлюднено на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, інформаційно-просвітницьких форумах, а саме: «Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови» (м. Київ, 2 травня 2024 р.); «Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 26 листопада 2021 р.); «Проблеми реформування соціального законодавства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови» (м. Київ, 8 листопада 2024 р.), «Актуальні проблеми приватного та публічного права» (м. Харків, 31 березня 2023 р.).

**Публікації.** Основні теоретичні і практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження висвітлено в 4 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, а також у 4 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

**Структура та обсяг дисертації.** Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, логічно об'єднаних у сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 270 сторінки, з них основного тексту – 222 сторінки. Список використаних джерел налічує 296 найменувань і займає 23 сторінки. Додатки розміщено на 3 сторінках.

## **РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК УЧАСНИКІВ СОЦІАЛЬНО- ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ВІДНОСИН**

### **1.1 Поняття соціального захисту осіб з інвалідністю**

Специфіка і особливості правового механізму соціальної функції конкретної держави визначаються соціально-економічними, правовими, демографічними, організаційними умовами її існування, які динамічно змінюються і розвиваються. Важливим показником ефективності соціальної політики є рівень організації системи соціального захисту населення. Соціальний захист, як комплексне суспільне явище, передусім відображає здатність держави забезпечити підтримку та допомогу вразливим верствам населення, які опинилися у складних життєвих обставинах і не мають змоги самотійно забезпечити належний рівень життєдіяльності.

Багатоаспектна проблематика соціального захисту населення завжди була предметом дослідження у представників майже всіх галузей наукового знання – права, економіки, соціології, філософії тощо. Питання функціонального призначення соціального захисту висвітлювались у працях таких учених, як: В. Андріїв, Л. Амелічева, Н. Болотіна, В. Бурак, А. Гончаров, М. Деліні, О. Епель, О. Москаленко, В. Мельник, Л. Малюга, О. Кучма, В. Костюк, П. Пилипенко, С. Прилипко, С. Синчук, Л. Сіньова, О. Тищенко, С. Черноус, Л. Шумна, О. Ярошенко та ін. Водночас у наведених дослідженнях переважно представлено загальні концептуальні підходи до розуміння сутності соціального захисту як одного з ключових напрямів соціальної політики сучасної правової держави. Однак в умовах стрімкого зростання кількості вразливих категорій населення в Україні, зокрема внаслідок масової інвалідизації, спричиненої активними бойовими діями, постає нагальна потреба в поглибленому вивченні сутності, специфіки та стратегічних засад соціального захисту окремих категорій, передусім осіб з інвалідністю – як

однієї з найбільш уразливих груп, що потребує постійної й системної підтримки з боку держави.

Вважається, що категорія «соціальний захист» як напрям соціальної політики держави отримала широке визнання у 1935 році, коли у Сполучених Штатах Америки було прийнято Закон про соціальне забезпечення (Social Security Act). У преамбулі зазначалося, що метою закону є забезпечення загального добробуту шляхом запровадження системи федеральних виплат у разі настання старості, а також створення можливостей для надання належної підтримки особам похилого віку, людям із вадами зору, дітям-утриманцям та дітям із порушеннями здоров'я, що мають ознаки інвалідності. Передбачалося здійснення заходів для забезпечення добробуту матерів і дітей, охорони громадського здоров'я та реалізації законів про виплату допомоги у разі безробіття. Серед основних завдань соціального захисту визначалися: створення Ради соціального забезпечення, підвищення рівня доходів населення, а також досягнення інших соціальних цілей [1]. Таким чином, запроваджувалася соціальна політика держави загального добробуту, вагомою складовою якої була підтримка непрацездатних осіб. Як бачимо, на ранньому етапі формування системи правового регулювання соціального захисту саме непрацездатність визначалася ключовою підставою для отримання допомоги з боку держави.

На міждержавному рівні право на забезпечення у разі хвороби та інвалідності вперше було закріплено у Загальній декларації прав людини, прийнятій і проголошеній резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. Відповідно до п. 1 ст. 25 Загальної декларації прав людини: «1. Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини» [2]. Крім того, принцип прогресивної соціальної політики для всіх

без винятку груп населення як основи суспільного добробуту і розвитку був закріплений у 1962 році у Конвенції МОП № 117 про основні цілі та норми соціальної політики. У Конвенції наголошувалося на необхідності вживання всіх можливих заходів на міжнародному, регіональному та національному рівнях для сприяння прогресу в таких сферах, як охорона здоров'я, житлове будівництво, забезпечення продовольством, освіта, піклування про добробут дітей, становище жінок, умови праці, оплата праці найманих працівників і незалежних виробників, захист трудових мігрантів, соціальне забезпечення, стандарти надання громадських послуг і виробництво загалом. Також підкреслювалося, що необхідно ефективно вживати заходів для залучення населення до розроблення та реалізації політик, спрямованих на досягнення соціального прогресу [3]. Цими положеннями встановлювалися засади соціальної політики сучасної цивілізованої держави, спрямованої на реалізацію дієвої соціально-захисної функції для всіх категорій населення, у тому числі осіб з інвалідністю. Як констатує Н. Оніщенко, основою соціальної держави є сильна соціальна політика, яка представляє собою внутрішню політику держави... Існують різні підходи до визначення поняття «соціальна політика». Деякі з них характеризуються вузьким тлумаченням соціальної політики лише як «соціального захисту» і соціальної підтримки, які разом з державним регулюванням певної сфери пов'язані з розвитком народної освіти, охорони здоров'я, розвитком культури [4, с. 22]. Розглядаючи розвиток механізмів соціального захисту населення в Україні, М. Деліні зазначає, що основу соціальної держави складає соціальна політика, яка визначається як система заходів з досягнення всебічного соціального захисту людини. Вона є процесом і результатом реалізації соціальних функцій держави, які виконуються в умовах діючого конкурентного ринкового механізму. Саме соціальна політика виступає державним механізмом у соціальній сфері. Основним елементом соціальної політики держави є соціальний захист населення [5, с. 5]. В аспекті аналізу сучасних підходів щодо світового та українського досвіду розбудови моделей соціальної держави, заслуговує на

увагу думка Н. Хоми, яка доводить, що розвиток соціальної держави безпосередньо залежить від обсягу соціальних прав і можливостей їх здійснення. Учена підкреслює, що для їх реалізації потрібен відповідний механізм, а якісна національна система соціальних стандартів та гарантій відсутня. Чинне законодавство не дозволяє повною мірою забезпечити охорону і захист соціальних прав громадян, що сприяє розвитку негативних тенденцій, антисоціальних проявів. На часі трансформація низки форм реалізації державних соціальних гарантій, механізмів їх надання [6, с. 13]. Досліджуючи розвиток системи соціального захисту населення регіону, О. Антоненко пропонує визначення «соціального захисту населення» у більш розгорнутому та деталізованому вигляді – як систему законодавчо закріплених економічних, соціальних, правових гарантій і заходів (сукупність організаційно-правових форм та видів) щодо захисту населення від соціальних ризиків; складову соціальної політики й цілеспрямовану діяльність державного, приватного та недержавного некомерційного секторів економіки з метою забезпечення добробуту, умов для гідного життя людини, розвитку її особистості й соціальної стабільності в суспільстві [7, с. 6]. І. Ярошенко, розкриваючи особливості соціального захисту людини і громадянина в Україні, констатує, що соціальний захист – це діяльність держави, яка здійснюється у рамках державного управління та спрямована на запобігання ситуаціям соціального ризику в нормальному житті особи, що забезпечує підтримання оптимальних умов життя й закріплена у системі правових норм щодо регулювання суспільних відносин, які складаються при задоволенні потреб особи в належному матеріальному забезпеченні із спеціальних фондів через індивідуальну форму розподілу, замість оплати праці чи як доповнення до неї, у випадках, передбачених законодавством, у розмірі, не нижчому від гарантованого державою мінімального рівня. При цьому соціальні ризики у правовому контексті слід розуміти як визначені законом обставини, що порушують нормальні умови соціального існування особи внаслідок погіршення стану здоров'я, втрати працездатності або відсутності попиту на

працю, що, у свою чергу, призводить до матеріальної незабезпеченості зайнятого населення через втрату доходу або необхідність додаткових витрат, зокрема пов'язаних із народженням дитини [8, с. 12]. А. Гончаров соціальний захист розглядає у двох значеннях: у широкому – як систему організаційно-правових та економічних заходів щодо забезпечення соціальних прав людини і громадянина в державі та вузькому – як систему спеціальних заходів щодо захисту окремих категорій працівників і населення з огляду на особливості їх професійного та соціального статусу. У вузькому розумінні соціальний захист є соціально-захисною діяльністю держави щодо убезпечення населення від негативних наслідків соціальних ризиків [9]. Досліджуючи напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні, О. Кочемировська, О. Пищуліна констатують, що соціальний захист полягає у реалізації основних напрямів соціальної політики завдяки комплексу організаційно-правових і соціально-економічних заходів, метою яких є: створення для працездатних громадян належних умов для забезпечення їхніх соціально-економічних і духовних потреб; гарантоване забезпечення рівня доходу не нижчого за прожитковий мінімум громадянам, які потребують соціальної допомоги. Більш вузько соціальний захист можна визначити як обов'язок суспільства, який реалізує держава, щодо утримання конкретної категорії громадян в особливих випадках та особливими засобами за рахунок суспільства завдяки мережі державних органів, органам місцевого самоврядування, громадським організаціям [10, с. 9–10]. Як бачимо, попри позиції науковців стосовно дещо різного термінологічного наповнення сутності категорії «соціальний захист», вчені одностайні у підходах щодо багатоаспектності цього соціально-правового явища як основи соціальної політики держави.

Рівень сформованості ефективного механізму правового регулювання соціального захисту вразливих верств населення є одним із ключових критеріїв успішності та гуманістичної спрямованості соціальної політики держави. Насамперед йдеться про осіб з інвалідністю, чисельність яких в Україні значною мірою зумовлена як наслідками Чорнобильської катастрофи 1986

року, так і збройними конфліктами. Це обумовлює необхідність активізації соціально-захисної функції держави, спрямованої на підтримку їх життєдіяльності в умовах складної соціально-економічної ситуації. За даними Міністерства соціальної політики, наразі в Україні проживає близько 3 мільйонів осіб з інвалідністю [11]. За інформацією представників української благодійної організації «Hour Foundation» та німецького виробника протезів «Ottobock», після початку повномасштабного вторгнення тяжких поранень зазнали щонайменше 200 тис. громадян України, а від 20 до 50 тис. осіб перенесли операції з ампутації однієї або кількох кінцівок [12]. Аналізуючи методи реалізації державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю, К. Фомічов слушно наголошує, що в умовах воєнних дій, які точаться на території України, спаду економічного становища країни та поглибленням фінансової кризи, особливо гостро постає питання впровадження ефективних методів і форм соціального захисту осіб з інвалідністю [13, с. 133–135]. Л. Калашнікова, досліджуючи проблеми соціального захисту інтересів родин, що виховують дітей з інвалідністю та дітей з обмеженими можливостями здоров'я, доводить, що на тлі постійного скорочення чисельності населення країни через низький рівень народжуваності, високий рівень смертності та міграцію спостерігається зростання частки осіб з інвалідністю, зокрема дітей. Першочерговість вирішення проблем дитячої інвалідизації актуалізується необхідністю піклування про інвалідів дитинства протягом тривалого проміжку часу, оскільки майже чверть випадків інвалідизації осіб у віці до 50 років обумовлена захворюваннями, перенесеними у дитинстві. Окрім того, не варто забувати про те, що дитяча інвалідність є найбільш чутливим індикатором якості життя населення, інтегруючи всі негативні сторони сучасності й яскраво характеризуючи ефективність діяльності усіх національних інституцій, у тому числі органів державної влади, громадських об'єднань, що спрямована на створення таких умов, за яких люди з особливими потребами змогли б вести незалежний спосіб життя і брати активну участь у всіх його аспектах [14,

с. 50]. Наведене свідчить про те, що питання соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні набуває першочергового значення та вагомості у контексті формування подальшої соціальної політики держави.

У словниковій літературі «особа з інвалідністю» визначається як «людина, що частково або повністю втратила працездатність унаслідок поранення, хвороби, каліцтва або старості» [15]. З метою сприяння підвищенню рівня життя, повної зайнятості та забезпеченню умов для прогресу та розвитку в економічній та соціальній сферах, резолюцією 3447 (XXX) Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1975 року була прийнята Декларація про права осіб з інвалідністю. Відповідно до п. 1 Декларації про права осіб з інвалідністю: «1. Поняття «особа з інвалідністю» означає будь-яку особу, яка не може самотійно забезпечити повністю або частково задовольнити потреби нормального особистого та/або соціального життя через відсутність, чи то вроджену, чи набуту, фізичних або розумових здібностей... 6. Особи з інвалідністю мають право на медичне, психічне або функціональне лікування, включаючи протезні та ортопедичні апарати, на відновлення здоров'я та становища в суспільстві, на освіту, ремісничу професійну підготовку та відновлення працездатності, на допомогу, консультації, на послуги з працевлаштування та інші види обслуговування, які дозволять їм максимально проявити їх. Особи з інвалідністю мають право на економічне та соціальне забезпечення та на задовільний рівень життя. Вони мають право відповідно до своїх можливостей отримати та зберегти за собою робоче місце або займатися корисною, продуктивною та оплачуваною діяльністю та бути членами профспілкових організацій. 8. Особи з інвалідністю мають право на те, щоб їхні особливі потреби бралися до уваги на всіх стадіях економічного та соціального планування» [16]. Проблеми та напрями соціально-правової підтримки осіб з інвалідністю були окреслені у Всесвітній програмі дій щодо осіб з інвалідністю, прийнятій резолюцією 37/52 Генеральної Асамблеї ООН від 3 грудня 1982 року. У п. 5 Всесвітньої програми дій щодо осіб з інвалідністю вказано: «У багатьох країнах передумовами для досягнення цілей

Програми є економічний та соціальний розвиток, розширення послуг, що надаються всьому населенню в гуманітарній галузі, перерозподіл коштів та доходів та покращення рівня життя населення. Необхідно докладати всіляких зусиль для запобігання війнам, що призводять до руйнування, катастроф і злиднів, голоду, страждань, хвороб і масової інвалідності людей, і тому на всіх рівнях вжити заходів щодо зміцнення міжнародного миру та безпеки, вирішення всіх міжнародних суперечок мирними засобами і з викорінення всіх форм расизму. Було б також доцільно рекомендувати всім державам-членам Організації Об'єднаних Націй максимально використати свої ресурси в мирних цілях, включаючи запобігання інвалідності та задоволення потреб осіб з інвалідністю. Здійсненню цієї програми можуть сприяти всі форми технічної допомоги, які допомагають країнам, що розвиваються, досягти цих цілей. Проте виконання цих завдань вимагатиме зусиль протягом тривалого часу, за який кількість осіб з інвалідністю може збільшитися. Без ефективних заходів щодо подолання цього стану наслідки інвалідності створюватимуть додаткові перешкоди на шляху розвитку. Отже, усім країнам слід включити до своїх планів загального розвитку невідкладні заходи з запобігання інвалідності, відновлення працездатності осіб з інвалідністю та забезпечення рівних можливостей» [17]. Таким чином, наголошувалося на необхідності застосування комплексних підходів щодо створення умов для життєдіяльності осіб з інвалідністю і необхідності повноцінного включення їх у суспільство.

Важливим кроком у впровадженні засад сприятливої соціально-захисної політики щодо осіб з інвалідністю стали Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю, затверджені Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 48/96 від 20 грудня 1993 року на 48-й сесії Генеральної Асамблеї. У цьому документі особлива увага приділяється принципу доступності як ключовому фактору інтеграції осіб з інвалідністю в суспільство. А саме: «Держави повинні визнати важливість забезпечення доступності в процесі створення рівних можливостей для осіб з інвалідністю у всіх сферах життя суспільства. Що стосується осіб, які мають будь-які форми

інвалідності, то державам слід: а) здійснювати програми дій для того, щоб зробити матеріальне оточення доступним для осіб з інвалідністю; і б) вживати заходів для забезпечення їм доступу до інформації та комунікації.

а) Доступ до матеріального оточення.

1. Держави повинні вживати заходів для усунення бар'єрів, що перешкоджають використанню матеріального оточення. До числа таких заходів слід включити розробку стандартів і керівних принципів, а також розгляд питання про прийняття законодавчих актів, спрямованих на забезпечення доступу до різних об'єктів загального користування, таким, як житлові приміщення, будівлі, послуги громадського транспорту та інші транспортні засоби, вулиці та інші об'єкти вуличного оточення.
2. Держави повинні забезпечити, щоб архітектори, інженери-будівельники та інші фахівці, які в силу своєї професії займаються проектуванням і створенням матеріального оточення, мали доступ до адекватної інформації про політику з питань, які стосуються осіб з інвалідністю, і про заходи із забезпечення доступності.
3. Під час проектування і створення матеріального оточення слід з самого початку процесу проектування включати вимоги щодо його доступності.
4. Під час розробки стандартів і норм, які регулюють доступність для інвалідів, слід проводити консультації з організаціями осіб з інвалідністю, їх слід також залучати до участі в цій діяльності на місцях з самого початку етапу планування під час розробки проектів будівництва громадських об'єктів, що дозволить забезпечити максимальний ступінь доступності для осіб з інвалідністю до матеріального оточення.

б) Доступ до інформації та комунікацій.

1. Особам з інвалідністю і, за необхідності, їхнім сім'ям і захисникам їхніх інтересів слід на всіх етапах надавати доступ до всієї інформації, яка стосується діагнозу, прав та наявних послуг і програм. Таку інформацію слід надавати у формі, доступній для осіб з інвалідністю.
2. Держави повинні розробляти стратегії, покликані зробити інформаційні послуги та документи доступними для різних груп інвалідів. Повинні застосовуватися шрифт Брайля, фонографічні записи, великі шрифти та інші відповідні технології для того, щоб особи з вадами зору мали доступ до

письмової інформації та документації. Так само слід застосовувати відповідні технології для забезпечення доступу до звукової інформації осіб з вадами слуху або труднощами розуміння. 3. Слід подбати про те, щоб мова жестів використовувалася для навчання глухих дітей, у їхніх сім'ях і громадах. Слід також надавати послуги з сурдоперекладу для того, щоб сприяти спілкуванню глухих з іншими людьми. 4. Слід також потурбуватись про потреби осіб з іншими комунікативними вадами. 5. Держави повинні заохочувати засоби масової інформації, особливо телебачення, радіо і газети, забезпечувати доступність їхніх послуг. 6. Держави повинні забезпечувати, щоб нові комп'ютеризовані інформаційні системи послуг, які надаються населенню, з самого початку їхнього використання або в результаті необхідної адаптації були доступними для осіб з інвалідністю. 7. Під час розробки заходів із забезпечення доступу до послуг у сфері інформації слід проводити консультації з організаціями осіб з інвалідністю» [18]. Крім того, прогресивну соціально-захисну роль відіграло прийняття Директиви 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року про встановлення загальних рамок для однакового ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності (далі – Директива 2000/78/ЄС). для гарантування дотримання принципу рівного ставлення до осіб з інвалідністю їм повинно бути забезпечене прийнятне розміщення. Це означає, що роботодавці зобов'язані вжити належних заходів, якщо це необхідно у конкретному випадку, для забезпечення доступу особи з інвалідністю до працевлаштування, її участі та досягнень у роботі або під час проходження підготовки, за умови, що такі заходи не створюють непропорційного тягара для роботодавця. Такий тягар не вважається непропорційним, якщо він достатньою мірою відшкодовується за допомогою заходів, що діють у рамках політики у сфері інвалідності відповідної держави-члена» [19]. Закріплення соціально-захисних принципів доступності і прийнятного розміщування для осіб з інвалідністю насамперед були покликані усувати перешкоди в доступі цієї категорії населення до сфери охорони здоров'я, освіти, праці тощо. Аналізуючи проблеми реалізації соціальної

політики у забезпеченні зайнятості осіб з інвалідністю в Україні, Г. Міщук, Г. Юрчик вказують, що особи із інвалідністю є найбільш вразливою категорією працівників. Це пов'язано із наявністю серйозних або хронічних захворювань, фізичних чи психічних вад, які не лише можуть знизити працездатність працівника, але й призвести до нещасного випадку. Одним з основних бар'єрів при працевлаштуванні осіб із інвалідністю є упередженість роботодавців щодо можливості осіб з інвалідністю працювати на належному рівні, не наражаючи на небезпеку себе та інших. Це є очевидним стримуючим фактором для роботодавців, що, поряд із необхідністю додаткових фінансових витрат на адаптацію робочого місця під потреби працівника, суттєво обмежують можливості працевлаштування осіб із інвалідністю. З огляду на це, важливим завданням соціальної політики держави має стати залучення якомога більше осіб з інвалідністю до активного життя через сприяння їх працевлаштуванню та трудову реабілітацію [20, с. 73].

Проголошення незалежності України і створення самостійної української держави зумовили нагальну необхідність закріплення у національному законодавстві правових основ європейської ідеології соціального захисту населення, яка б стала базовим чинником для формування соціальної політики нової незалежної держави, зокрема у частині соціального захисту уразливих верств населення. Таким чином, перед Україною, як молодою незалежною державою, на початку 90-х років постало нагальне завдання налагодження системного правового порядку реалізації соціального захисту осіб з інвалідністю. Одним з перших нормативних актів України, у якому хоча б у загальному контексті застосовувалося поняття «соціальний захист», став Закон «Про економічну самостійність України» від 03.08.1990 р. № 142-ХІІ. У ст. 9 цього Закону закріплювалося, що держава створює умови для зайнятості працездатного населення і забезпечує соціальний захист громадян [21]. Проте єдина стратегія соціального захисту населення в Україні на початку 90-х років так і не була сформована, про що засвідчує зміст програмного документу у сфері соціально-захисних відносин Концепції

соціального забезпечення населення, схваленої 21 грудня 1993 р. № 3758-ХІІ. Слід відмітити, що у цьому нормативному акті наголошується, що реалізація та фінансування заходів діючої системи соціального забезпечення населення спираються переважно на державне управління і забезпечення. Це справляє враження їх безоплатності, породжує утриманські настрої та вимоги збільшення видатків з бюджету на соціальні виплати [22]. Застосування у Концепції соціального забезпечення населення поняття «соціальне забезпечення», усталеного для періоду радянської епохи, і відсутність поняття «соціальний захист» вказували на відсутність чітких орієнтирів щодо подальшої соціальної політики нашої держави. Щодо цього питання, на нашу думку, обґрунтованою є позиція А. Гончарова, котрий зазначав, що в країні, яка стала на шлях розвитку ринкової економіки, термін «соціальне забезпечення», який відображає специфіку організації соціального захисту в системі централізованого планування господарства, не може використовуватися для визначення всієї сукупності соціально-економічних відносин у сфері соціального захисту, її адміністративних структур з їх новими функціями. Тому термін «соціальне забезпечення» значною мірою замінений новим – «соціальний захист» [9, с. 127]. Аналізуючи зміст Концепції соціального забезпечення населення, О. Тищенко зауважує, що основи соціального забезпечення України, втілені у вказаному нормативно-правовому акті, за своїм змістом є досить суперечливими, адже спрямування соціального забезпечення лише на працюючих громадян та членів їх сімей мало не виправдано звужений характер, що не узгоджувалося із загальними гуманістичними тенденціями соціального забезпечення в інших країнах світу [23, с. 35]. Також заслуговує на увагу думка В. Лавроненко, згідно з якою реалізація схваленої Концепції соціального забезпечення як основної конструкції побудови системи соціального захисту в країні, по-перше, передбачає доступність такого захисту для кожного громадянина, по-друге – сприяє подоланню «зрівнялівки», по-третє – посилює захисні механізми для мало захищених та неконкурентоспроможних верств населення [24, с. 214].

Отже, Концепція соціального забезпечення населення України, хоч і визначила першочергові завдання у сфері соціального захисту, не стала дієвою основою для формування комплексного механізму держави щодо реалізації захисту вразливих верств населення.

Базовим законом у нашій державі, який покликаний був урегулювати соціальний захист осіб з інвалідністю, став Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю» від 21.03.1991 р. № 875-XI, який діє і дотепер, щоправда з відповідними змінами та доповненнями. Варто звернути увагу, що тривалий час (аж до 2018 року) як у цьому Законі, так і інших законодавчих актах застосовувалося дискримінаційне за змістом поняття «інвалід», що, як вбачається з пояснювальної записки до Проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо соціального захисту осіб з інвалідністю) від 13.07.2017 р. № 6710, не відповідало офіційному перекладу Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї та запровадження європейських стандартів у цій сфері [25]. З огляду на це, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування терміну «особа з інвалідністю» та похідних від нього» від 02.10.2018 р. № 2581-VIII [26], у законодавстві України поняття «інвалід» було обґрунтовано замінено на поняття «особа з інвалідністю».

Необхідно відмітити, що в першій редакції ст. 4 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю» визначалось, що «соціальний захист осіб з інвалідністю з боку держави полягає у наданні грошової допомоги, засобів пересування, протезування, орієнтації і сприйняття інформації, пристосованого житла, у встановленні опіки або стороннього догляду, а також пристосуванні забудови населених пунктів, громадського транспорту, засобів комунікацій і зв'язку до особливостей осіб з інвалідністю» [27]. Отже, з самого початку в законодавстві України у правовому змісті поняття «соціальний захист осіб з інвалідністю» закладався звужений підхід, що не повною мірою відповідав значущості цього напрямку

державної діяльності. Проте надалі відбулася трансформація підходів у бік розширення правового змісту поняття «соціальний захист осіб з інвалідністю». Про це свідчить оновлений зміст статті 4 Закону «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю», у якій зазначено: «Діяльність держави щодо осіб з інвалідністю виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення їхніх прав і можливостей нарівні з іншими громадянами для участі в суспільному житті та полягає у: виявленні, усуненні перепон і бар'єрів, що перешкоджають забезпеченню прав і задоволенню потреб, у тому числі стосовно доступу до об'єктів громадського та цивільного призначення, благоустрою, транспортної інфраструктури, дорожнього сервісу (далі – об'єкти фізичного оточення), транспорту, інформації та зв'язку, а також з урахуванням індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів – до освіти, праці, культури, фізичної культури і спорту; охороні здоров'я; соціальному захисті; забезпеченні виконання індивідуальної програми реабілітації осіб з інвалідністю; наданні пристосованого житла; сприянні громадській діяльності.

Соціальний захист осіб з інвалідністю є складовою діяльності держави щодо забезпечення прав і можливостей осіб з інвалідністю нарівні з іншими громадянами та полягає у наданні пенсії, державної допомоги, компенсаційних та інших виплат, пільг, соціальних послуг, здійсненні реабілітаційних заходів, встановленні опіки (піклування) або забезпеченні стороннього догляду» [28]. З огляду на це, цілком обґрунтовано, що базовою основою реалізації соціально-захисної функції держави стало закріплення у 1996 році в Конституції України права на соціальний захист. Згідно зі ст. 46 Конституції України: «Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і

організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом» [29]. Як підкреслює, О. Москаленко, у ході реформ держава вимушена, з одного боку, йти шляхом забезпечення відповідності суспільних відносин умовам ринку, а з іншого – активно захищати своїх громадян від можливих соціальних ризиків. Це подвійне завдання держава покликана вирішувати, головним чином, через модернізацію права соціального забезпечення. Будучи самостійною галуззю права, воно стає ефективним засобом оновлення всієї соціальної сфери і могутнім бар'єром на шляху розвитку негативних наслідків для громадян, викликаних умовами переходу до ринкової економіки. Саме захист громадян у складних життєвих ситуаціях є основним призначенням усіх форм соціального забезпечення. Закономірно, що ст. 46 Конституції України містить норму, згідно з якою всі громадяни мають право на соціальний захист [30, с. 140]. Фактично, за змістом ст. 46 Конституції України, основне функціональне призначення соціального захисту населення полягає у забезпеченні рівня життя не нижче від прожиткового мінімуму, як базового соціального стандарту, встановленого законом. Дійсно, ефективний механізм соціального захисту є ключовим інструментом реалізації соціально-захисної функції держави щодо підтримки тих категорій населення, які потрапили у складні життєві обставини, зокрема на підставі встановлення інвалідності у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності. Слід у цій частині погодитися з науковцями І. Смирноюю, Т. Медведєвою, Т. Серьогіною, що головним суб'єктом соціального захисту осіб з інвалідністю залишається держава. Діяльність держави полягає в розробці заходів, створенні відповідних інститутів, застосуванні механізмів, призначених забезпечувати життєві та соціальні потреби інвалідів, реалізовувати громадянські права та свободи,

створювати рівні можливості для їх інтеграції в суспільство, сприятливі умови для забезпечення соціальної, медичної, трудової реабілітації осіб з інвалідністю [31, с. 107]. Обґрунтованою є позиція С. Бичкова, який, досліджуючи сучасну систему соціального захисту в Україні, зазначав, що до головних принципів, на яких має будуватися система соціального захисту України, належать: загальність в поєднанні з диференційованим підходом до різних демографічних груп населення. Це означає, що соціальні гарантії охоплюють все населення незалежно від форм зайнятості, статі, національності, прибутків. Система поширюється на весь життєвий цикл людини, захищає права та інтереси дітей, молоді, працездатних громадян, людей похилого віку. Однак форми здійснення соціального захисту мають відрізнятися для окремих верств громадян, у чому і полягає сутність принципу диференційованого підходу. Для працездатних громадян політика соціального захисту реалізується в забезпеченні основних прав людини у сфері праці – права на працю, відпочинок, нормальні умови праці та отримання прибутку від своєї діяльності. Головною для соціально уразливих верств населення є гарантована перевага в користуванні державними фондами споживання. Безпосередню матеріальну допомогу мають отримувати лише непрацездатні громадяни [32]. За результатами перших невідкладних заходів щодо роботи органів соціального захисту населення вказувалося, що намітились позитивні тенденції щодо збереження рівня пенсійного забезпечення, відновлення механізму підвищення розмірів пенсій відповідно до темпів зростання індексу цін, збільшення питомої ваги пенсій у виплатах, що одержують пенсіонери. Розширено мережу територіальних центрів та відділень соціальної допомоги вдома, що дало змогу збільшити чисельність обслуговування самотніх непрацездатних громадян. Набула значної ваги як адресна цільова підтримка найбільш вразливих верств населення в умовах реформування системи житлово-комунальних платежів впроваджена Програма житлових субсидій. Водночас значна частина керівників органів соціального захисту населення, підприємств, установ та організацій системи не перебудувала своєї роботи

відповідно до нових вимог в умовах переходу України до соціально орієнтованої ринкової економіки [33].

З метою реалізації положень Конституції і законів України щодо забезпечення соціального захисту громадян, доступності та якості соціальних послуг, запровадження нового ефективного механізму фінансування і управління системою соціальних послуг, підвищення рівня якості життя населення розроблено і схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2007 р. №178-р Концепцію реформування системи соціальних послуг, яка була спрямована на удосконалення системи соціального захисту населення шляхом створення системи якісних соціальних послуг і наближення їх до європейського рівня. Цілями реформування системи соціальних послуг було визначено підвищення рівня якості соціальних послуг і наближення його до європейського; запровадження механізму управління і регулювання системи соціальних послуг, що забезпечуватиме її постійне оновлення відповідно до потреб отримувачів [34]. В Концепції реформування системи соціальних послуг окреслювалися основні напрями формування системи соціального захисту вразливих верств населення України, зокрема осіб з інвалідністю. Водночас, як зазначається у Стратегії реформування системи надання соціальних послуг, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. № 556-р, Концепція реформування системи соціальних послуг реалізована не в повному обсязі внаслідок відсутності законодавчого регулювання питань, зокрема, щодо формування соціального замовлення, визначення потреб адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах, їх видах та обсягах, планування та надання соціальних послуг з урахуванням визначених потреб і запровадження стандартизації зазначених послуг. Соціальні послуги, зазвичай, задовольняють лише невідкладні потреби вразливих груп населення, не орієнтовані на запобігання виникненню складних життєвих обставин, не формують в осіб навичок реінтеграції у суспільство, що призводить до утримання значної кількості таких осіб під

опікою держави; надаються в стаціонарних інтернатних установах та закладах, внаслідок чого не реалізується право осіб проживати у громаді [35].

Беззаперечне значення для формування гуманістичної соціальної політики в контексті заохочення, захисту та забезпечення повного і рівного здійснення всіма особами з інвалідністю їхніх прав людини мало підписання 13 грудня 2006 року Конвенції про права осіб з інвалідністю, в якій зазначено, що «інвалідність – це поняття, яке еволюціонує, і що інвалідність є результатом взаємодії між людьми з порушеннями здоров'я та бар'єрами, які пов'язані з оточенням і ставленням, що перешкоджають їхній повній і ефективній участі в житті суспільства на рівні з іншими» [36]. Важливим кроком стала ратифікація Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї Законом України від 16.12.2009 р. № 1767-VI [37]. На забезпечення реалізації прав і задоволення потреб осіб з інвалідністю нарівні з іншими громадянами, поліпшення умов їх життєдіяльності згідно з Конвенцією про права осіб з інвалідністю в Україні постановою Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2012 р. № 706 було затверджено Державну цільову програму «Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю» на період до 2020 року. Забезпечення реалізації прав і задоволення потреб осіб з інвалідністю нарівні з іншими громадянами, поліпшення умов їх життєдіяльності згідно з Конвенцією про права осіб з інвалідністю, передбачалося вирішити шляхом: підвищення рівня поінформованості населення про особливі потреби осіб з інвалідністю, формування поваги до їх прав, особистості та гідності, популяризації положень Конвенції, зокрема проведення інформаційних кампаній; узгодження національного законодавства з Конвенцією; забезпечення доступу осіб з інвалідністю до об'єктів громадського та цивільного призначення, благоустрою, транспортної інфраструктури, дорожнього сервісу, транспорту, інформації та зв'язку, а також з урахуванням їх індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів – до освіти, праці, культури, туризму, фізичної культури і спорту; удосконалення порядку проведення медико-соціальної експертизи

осіб з інвалідністю, здійснення реабілітаційних заходів і надання соціальних послуг, розширення переліку таких заходів і послуг; удосконалення умов оплати праці спеціалістів, які надають освітні, реабілітаційні та інші послуги особам з інвалідністю і дітям з інвалідністю, у тому числі педагогічних працівників закладів освіти, для роботи з дітьми з особливими потребами; запровадження системи ведення обліку осіб з інвалідністю, даних про реабілітаційні заходи і соціальні послуги, яких вони потребують; розвитку та технічного супроводження ведення Централізованого банку даних із проблем інвалідності, його відповідного бюджетного фінансування; посилення відповідальності за порушення прав осіб з інвалідністю і задоволення не повною мірою їх потреб, бездіяльність у ліквідації перепон і бар'єрів, що перешкоджають таким особам реалізувати свої права; залучення представників громадськості до участі в реалізації прав і задоволенні потреб осіб з інвалідністю, поліпшенні умов їх життєдіяльності, а також забезпечення розвитку міжнародного співробітництва у сфері реалізації прав і задоволення потреб осіб з інвалідністю [38]. Утім, вказана Державна цільова програма «Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю» на період до 2020 року, так і не була належно реалізована, про що засвідчують наявні проблеми соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні, які існують і нині.

Розглядаючи тенденції реформування системи соціального захисту осіб з інвалідністю, З. Бурик слушно підкреслює, що у сучасному світі системи соціального захисту осіб з інвалідністю постійно розвиваються та змінюються, реагуючи на нові виклики та потреби цієї категорії населення. Зокрема, зростання усвідомлення важливості інклюзивного суспільства та рівних можливостей відображається у розширенні програм та послуг, спрямованих на підтримку осіб з інвалідністю та їхню повноцінну участь у всіх аспектах суспільного життя. У сучасному періоді системи соціального захисту осіб з інвалідністю постійно трансформуються та адаптуються до нових викликів і потреб. Одним із ключових напрямів є перехід від моделі медичного до

соціального підходу до поняття «інвалідності». Замість підходу, який зосереджується переважно на медичних аспектах інвалідності, сучасні системи соціального захисту роблять більший акцент на соціальні та економічні аспекти. Це означає, що вони спрямовані на забезпечення рівних можливостей, інклюзії та самостійності осіб з інвалідністю у всіх сферах життя [39, с. 206]. В умовах економічної нестабільності та катастрофічної нестачі коштів, зростання кількості осіб, що потребують державної допомоги, фінансування соціальної сфери залишається актуальною проблемою, для вирішення якої доцільно залучати не лише державу, а й пересічних громадян та господарюючі структури. Основними напрямками вдосконалення механізму фінансового забезпечення соціальної сфери повинні стати: посилення відповідальності за нецільове використання коштів; оптимальне розмежування повноважень щодо здійснення видатків між органами влади всіх рівнів; залучення неурядових організацій до надання соціальних послуг із метою підвищення їх якості тощо. Лише комплексне впровадження окреслених заходів дозволить досягти підвищення ефективності фінансування соціальної сфери та поліпшення якості життя населення як основної мети реалізації соціально-економічної політики держави [40, с. 207]. Вивчаючи проблеми удосконалення сучасної системи надання соціальних послуг особам з інвалідністю, О. Кузьменко і Т. Мінка доводять, що необхідно вдосконалювати механізми здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах. Слід змінити підходи та діяльність публічної адміністрації у цій сфері, перейшовши на принципи децентралізації та демонополізації соціальних послуг. Необхідно посилити залучення приватного сектору до організації та надання соціальних послуг. При цьому слід удосконалити нормативно-правове регулювання взаємодії органів публічної адміністрації з приватним сектором у сфері надання соціальних послуг, координації їхньої діяльності, а також врегулювати правовий статус громадських об'єднань та їхніх представників, які здійснюють діяльність із надання соціальних послуг [41]. Розглядаючи проблеми

соціального супроводу людей з інвалідністю на робочому місці, О. Волгіна та О. Іванова зазначають, що існує чимало перешкод на шляху до зайнятості людини з інвалідністю в Україні. Серед основних: індивідуальні бар'єри (недостатній рівень освіти, компетенції внаслідок «домашнього» навчання, відсутність професійного досвіду, психологічна неготовність до роботи, невпевненість у власних силах, брак навичок спілкування тощо); бар'єри, спричинені роботодавцями (упереджене ставлення роботодавців щодо здатності виконання роботи; незацікавленість у впровадженні гнучких форм зайнятості); бар'єри, спричинені недостатнім рівнем розвитку місцевої соціальної інфраструктури (неприспосованість інфраструктури та транспорту для людей з інвалідністю); інституційні бар'єри, спричинені діючою практикою роботи центрів зайнятості та закладів, що працюють з уразливими групами населення (брак індивідуального підходу, відсутність консультативної підтримки роботодавців щодо зайнятості уразливих груп та пристосування робочих місць, відсутність фахівців з адаптації робочого місця під потреби людей з інвалідністю). Більшість цих проблем досі залишаються невирішеними. Зазвичай такі працівники намагаються долати їх самостійно, що часто призводить до звільнення, а звернення за допомогою трапляються рідко, оскільки відповідні служби та послуги наразі відсутні [42, с. 5].

Оцінюючи ефективність системи соціального захисту найбільш вразливих верств населення в Україні, Т. Павлюк та І. Юрчик констатують, що в ній наявні численні проблеми та недоліки. Система потребує вдосконалення, впровадження нових підходів і рішень. На сьогодні серед основних проблем варто виділити: недосконалість нормативно-правової бази соціальної сфери, низький рівень фінансування, необхідність внесення змін до наявних соціальних програм або запровадження нових, недостатній контроль за використанням державної допомоги, а також низький рівень обізнаності спеціалістів щодо розв'язання актуальних завдань і багато інших питань, які потребують негайного вирішення [43]. Розглядаючи актуальні проблеми соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні, Л. Якушенко звертає увагу,

що існують проблеми в царині розбудови та розвитку інклюзивного освітнього середовища. У ст. 53 Конституції закріплене право кожного на освіту. Гарантії права на освіту для усіх без винятку громадян України, у тому числі людей з інвалідністю, закріплені також у таких базових документах з питань освіти. Упродовж останніх років впроваджуються важливі кроки щодо реалізації в державі інклюзивної освіти, де кожна дитина з інвалідністю має змогу разом з іншими дітьми відвідувати дитячий садок, школу, нарівні із іншими здобувати якісну середню та вищу освіту. У 2018 р. набув чинності закон № 2541-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг», який урегульовує низку питань щодо доступу дітей з особливими потребами до освіти у дитсадках, школах, позашкільних закладах та закладах професійної або професійно-технічної освіти. Утім, у сучасних умовах здобуття освіти залишаються перешкоди, пов'язані з організацією навчального процесу для молоді з обмеженими можливостями. На жаль, особи з інвалідністю, починаючи з дитячого віку, часто не можуть через різні причини повною мірою і нарівні з однолітками реалізувати гарантоване право на освіту. Це є бар'єром на шляху їхньої інтеграції в соціальне середовище [44, с. 6]. Аналізуючи механізм надання соціальних послуг із працевлаштування осіб з інвалідністю, які звільнені з військової та прирівняної до неї служби, П. Пилипенко і В. Бурак резюмують про його недосконалість, непристосованість до сучасних реалій у державі. В умовах переважної участі військовослужбовців та прирівняних до них осіб у бойових діях, які супроводжуються високим відсотком травматизму, поранень, контузій тощо і, як наслідок, інвалідності, держава повинна створити ефективний механізм відновлення таких осіб та залучення до трудової діяльності [45, с. 375].

Вивчаючи сучасні тенденції соціально-правового захисту осіб з інвалідністю в Україні, О. Тищенко слушно констатує, що з метою реформування соціального забезпечення осіб з розладами психічного здоров'я в Україні, необхідно визначити забезпечення психічного благополуччя одним

з пріоритетних напрямів національної політики в сфері охорони здоров'я; створити умови для усунення дискримінації при доступі до медичних, соціальних, освітніх послуг для осіб з розладами психічного здоров'я. Існує нагальна потреба активізації уваги суспільства і держави на проблематику реалізації соціальної роботи як суспільно значущого виду професійної діяльності, спрямованої на забезпечення соціально-правової підтримки вразливих верств населення. Прийняття базового Закону «Про соціальну роботу в Україні» дозволить налагодити ефективний державний механізм функціонування системи органів, що здійснюють соціальну роботу з вразливими верствами населення в нашій країні [23, с. 359].

Реалії засвідчують, що відсутність безбар'єрного середовища створює проблеми не лише для мільйонів громадян, а й призводить до загального погіршення добробуту кожної людини. Існують труднощі із загальним доступом до інфраструктури – як фізичної, так і цифрової – а також у різних сферах життя: ускладнений доступ до громадського транспорту та об'єктів фізичного оточення, відсутність адаптації інформації, веб-сайтів і додатків для всіх користувачів, суспільне несприйняття, бар'єри у доступі до освіти та працевлаштування. Крім того, недостатній рівень забезпечення статистичними даними не дає змоги точно визначити кількість людей, які щоденно стикаються з різними бар'єрами, що ускладнює процес формування та реалізації державної політики з їх усунення. Саме на виявлення ключових проблем та розроблення рішень для їхнього вирішення чи мінімізації спрямована Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року № 366-р. Метою Стратегії є створення безперешкодного середовища для всіх груп населення, забезпечення рівних можливостей для кожної людини у реалізації своїх прав та отриманні послуг на рівні з іншими шляхом інтеграції фізичної, інформаційної, цифрової, соціальної, громадянської, економічної та освітньої безбар'єрності у всі сфери державної політики [46]. Як вбачається зі змісту Стратегії, одним з першочергових

завдань є необхідність налагодження в Україні динамічного євроінтеграційного процесу розвитку та вдосконалення соціального захисту осіб з інвалідністю.

Вивчаючи специфіку соціального захисту осіб з інвалідністю в країнах ЄС, В. Мельник констатує, що програми соціального захисту осіб з інвалідністю в державах ЄС покликані: удосконалювати норми законодавства щодо пенсійного забезпечення, за яким розмір пенсії встановлюється у відсотковому відношенні до середнього заробітку; розвивати механізми підтримки осіб з інвалідністю, які потребують постійного догляду; встановлювати низку заходів із реабілітації та перенавчання осіб з інвалідністю тощо [47, с. 134]. На думку правозахисників, ЄС має прогрес за двома напрямками: «захист від дискримінації» та «дизайн для всіх». Основною проблемою залишається відсутність універсальних підходів до порядку встановлення інвалідності. Зокрема, під час переїзду до іншої держави-члена з метою роботи, навчання або з інших причин особи з обмеженими можливостями стикаються з труднощами у визнанні свого статусу інваліда. Через це вони зіштовхуються з бар'єрами у доступі до послуг, таких як мовні жести, усний переклад та пільги для осіб з інвалідністю в державі перебування. Європейська Комісія визнає необхідність розширення можливостей взаємного визнання статусу інвалідності серед держав-членів, зокрема у сферах зайнятості, мобільності, а також пільг, пов'язаних з умовами надання послуг. Існує ініціатива запровадження Європейської карти непрацездатності, яка визнаватиметься у всіх державах-членах. Наразі розроблені такі пілотні проекти: Карта непрацездатності ЄС (тестується у восьми державах-членах) та карта для паркування осіб з інвалідністю [48]. У березні 2021 року Європейська комісія ухвалила Стратегію захисту прав людей з інвалідністю на 2021–2030 роки. Цією десятирічною стратегією Європейська комісія хоче покращити життя людей з інвалідністю в Європі та в усьому світі. Стратегія ґрунтується на результатах попередньої Європейської стратегії з питань інвалідності на 2010–2020 роки, яка проклала шлях до безбар'єрної Європи та

розширення прав і можливостей людей з інвалідністю, щоб вони могли користуватися своїми правами та повноцінно брати участь у житті суспільства та економіки. Незважаючи на прогрес, досягнутий за останнє десятиліття, люди з інвалідністю все ще стикаються зі значними бар'єрами та мають вищий ризик бідності та соціального відчуження.

Ця нова та посилена Стратегія враховує різноманіття інвалідності, що включає тривалі фізичні, психічні, інтелектуальні або сенсорні порушення (відповідно до статті 1 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю), які часто є невидимими.

Усуваючи ризики численних незручностей, з якими стикаються жінки, діти, люди похилого віку, біженці з інвалідністю та ті, хто має соціально-економічні труднощі, вона (стратегія) сприяє міжсекційній перспективі відповідно до Порядку денного ООН у сфері сталого розвитку до 2030 року та Цілей сталого розвитку (ЦСР). Таким чином, нова стратегія містить амбітний набір дій та флагманських ініціатив у різних сферах і визначає численні пріоритети, серед яких: доступність – можливість вільно пересуватися, проживати, брати участь у демократичному процесі, мати гідну якість життя та жити незалежно, з особливим акцентом на процес деінституціалізації, соціальному захисті та недискримінації на роботі; рівна участь – спрямована на ефективний захист людей з інвалідністю від будь-яких форм дискримінації та насильства, забезпечення рівних можливостей і доступу до правосуддя, освіти, культури, спорту та туризму, а також рівного доступу до всіх послуг у сфері охорони здоров'я; роль ЄС полягає у поданні прикладу та намірі реалізувати цю стратегію, просуваючи права людей з інвалідністю на глобальному рівні [49].

Базуючись на проведеному дослідженні загальних наукових підходів до сутності «соціального захисту» як комплексного явища у сфері державної соціальної політики та на аналізі основних тенденцій розвитку соціально-захисної підтримки осіб з інвалідністю як вразливої категорії населення, слід підсумувати, що під «соціальним захистом осіб з інвалідністю» варто розуміти

стратегічно важливий напрям соціальної політики держави, який є комплексним і багатоаспектним явищем. Він охоплює соціально-правову, економіко-фінансову, організаційну діяльність уповноважених державою органів та установ, недержавних організацій, фізичних осіб, які, спираючись на конституційні засади соціальної політики держави, реалізують підтримку та допомогу особам з інвалідністю з метою забезпечення їхньої життєдіяльності відповідно до базових соціальних стандартів і гарантій, закріплених у соціально-захисному законодавстві.

## **1.2 Соціально-забезпечувальні правовідносини як форма реалізації соціального захисту осіб з інвалідністю**

Дослідження питання про соціально-забезпечувальні правовідносини як форму реалізації соціального захисту осіб з інвалідністю неможливе без розкриття змісту категорії «соціально-забезпечувальні правовідносини», з'ясування ознак явища, яке йменується відповідним терміном, а також потребує характеристики зв'язку між соціально-забезпечувальними правовідносинами та соціальним захистом осіб з інвалідністю.

Проблематику соціально-забезпечувальних правовідносин досліджувала значна кількість українських науковців, серед яких: В. М. Андріїв, Н. Б. Болотіна, В. Я. Бурак, О. Л. Кучма, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, Л. М. Сіньова, С. М. Синчук, Н. М. Стаховська, Б. І. Сташків, О. В. Тищенко, Г. І. Чанишева, М. М. Шумило, О. М. Ярошенко. Однак розвиток суспільних відносин, євроінтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, а також, передусім, наслідки воєнної агресії проти України є чинниками, які актуалізують необхідність подальших наукових досліджень у цій сфері.

Варто наголосити, що питання соціального захисту осіб з інвалідністю завжди вважалося гострою проблемою. Так, В. П. Мельник, посилаючись на В. Л. Костюка, зазначає, що причинами актуальності цієї проблематики є те,

що: «по-перше, вона потребує комплексної та системної оцінки, з урахуванням соціальних, медичних, економічних, фінансових, правових та інших чинників; по-друге, тенденція збільшення чисельності осіб з інвалідністю зумовлює універсалізацію форм і механізмів попередження інвалідизації суспільства, а також надання підтримки (допомоги) з боку суспільства та держави таким особам; по-третє, існує необхідність належного правового регулювання у цій сфері; по-четверте, – означення дієвого соціально-правового статусу таких осіб. Крім того, важливим чинником, що характеризує стан системи соціального захисту осіб з інвалідністю, є те, що саме держава взяла на себе весь тягар відповідальності щодо цих питань» [50, с. 102]. Зазначені науковцями чинники, на нашу думку, мають перманентний характер. Водночас, проблема соціального захисту осіб з інвалідністю набула особливої актуальності в умовах сьогодення, з огляду на безпрецедентно високий рівень інвалідизації населення України в умовах війни. Як наголошують представники Міністерства соціальної політики, «два роки повномасштабної війни росії проти України спричинили стрімке зростання кількості людей з інвалідністю. Ця інвалідність має іншу природу, ніж у мирний час: насамперед вона виникає внаслідок бойових дій і ворожих обстрілів мирних українських міст. За два роки кількість людей з інвалідністю зросла на 300 тис. – на 10 %. ... Наразі в Україні понад 3 млн людей з інвалідністю» [11]. Отже, не випадково у науковій літературі наголошується на необхідності реформування системи соціального захисту різних вразливих верств населення, зокрема осіб, які постраждали внаслідок війни, і особливо – осіб з інвалідністю. Підкреслюється, що «практично-правові проблеми осучаснення сфери соціального забезпечення України нині, як ніколи, перебувають у центрі уваги науковців різних галузей знань (правників, соціологів, філософів тощо), оскільки в основі лежить проблема людської гідності та якості життя» [51, с. 6].

Зважаючи на наявність у науковій літературі різних підходів до визначення категорії «соціальний захист» та спираючись на висновки, яких ми

дійшли у попередньому підрозділі щодо розуміння поняття «соціальний захист осіб з інвалідністю», важливо звернути увагу на застереження Г. І. Чанишевої, яка наголошує, що поняття соціальної політики не можна ототожнювати з поняттям соціального захисту. Останнє є складовою частиною соціальної політики і пов'язується із системою заходів, спрямованих на захист населення від несприятливих наслідків соціальних ризиків. На думку Г. І. Чанишевої, соціальну політику доцільно визначати як систему заходів, спрямованих на здійснення соціальної функції держави, забезпечення соціальних і культурних прав та інтересів людини, добробуту, соціального розвитку та підвищення рівня життя населення. Крім того, науковиця підкреслює, що ефективний механізм реалізації соціальної політики має ґрунтуватися на міцній законодавчій основі [52 с. 82, 84]. Варто також врахувати, що соціальна функція держави (її внутрішній аспект) у теорії права пов'язується з обов'язком держави забезпечити соціальний захист окремої особи та створити належні умови життя для всіх членів суспільства [53, с. 98].

Поділяємо міркування О. Бурлаки про те, що соціальний захист є одним із пріоритетних завдань нашої держави, мета якого полягає в підтримці осіб, які потрапили в складні життєві обставини, підвищенні й забезпеченні належного рівня життя як окремої сім'ї, так і населення загалом шляхом надання соціальних допомог, соціальних і реабілітаційних послуг, запровадження різного роду пільг, компенсацій, установлення гарантій, проведення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю тощо [54, с. 123]. Отже, соціальний захист осіб з інвалідністю як стратегічно важливий напрям соціальної політики держави пов'язаний із виконанням державою соціальної функції. Ця функція втілюється через різні засоби, зокрема через систему нормативно-правових актів. Враховуючи зазначене, на нашу думку, формою реалізації соціального захисту осіб з інвалідністю є правовідносини, в які така особа вступає для забезпечення своїх потреб. Щодо видів правовідносин, у які вступає особа з інвалідністю для реалізації свого права на соціальний захист,

то їх визначення, на наш погляд, має базуватися на змісті цього права, закріпленого в Конституції України.

У науковій літературі висловлювалося міркування про те, що право на соціальний захист не обмежується можливостями, закріпленими у статті 46 Конституції України. Так, Н. В. Дараганова зазначає, що право на соціальний захист, визначене статтею 46 Конституції України, «... має продовження і в інших положеннях як Конституції України, наприклад, у ст. 47, яка визначає право громадян на житло, у ст. 48 – про право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло, у ст. 49 – про право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування тощо, а також і в інших нормативно-правових актах, зокрема і міжнародних [55, с. 46]. Цікавим є підхід науковиці до розкриття змісту поняття соціального захисту. Н. В. Дараганова базується на думці, що заходи соціального захисту мають подвійну спрямованість і включають як пасивні, так і активні форми підтримки доходів громадян. Тож дослідниця робить висновок, що всі заходи соціального захисту громадян можна поділити на дві основні категорії – пасивні та активні. До пасивних заходів належать засоби стабілізації та допомоги з боку держави тим особам, які у разі настання визначених законодавством ризиків опинилися у складному становищі, не мають достатніх засобів до існування та не можуть власними силами покращити своє становище. На думку вченої, такими засобами є соціальне забезпечення та соціальна допомога – інструменти стабілізації та підтримки осіб, які через певні обставини (соціальні ризики) потребують втручання держави та надання допомоги або інших заходів, спрямованих на стабілізацію їхнього добробуту. Стосовно ж активних заходів соціального захисту, то їх складає «... весь той масив і організаційних, і правових, і економічних, і політичних й інших заходів з боку держави, які спрямовані на запобігання ситуаціям, що загрожують добробуту людини» [55, с. 49].

М. Чорна також стверджує, що «поняття «соціальний захист» охоплює поряд із правом на соціальне забезпечення ще й інші соціальні права, такі як

право громадян, що потребують соціального захисту, на отримання житла безплатно або за доступну для них оплату (ч. 2 ст. 47 Конституції України), право на достатній життєвий рівень (ст. 48), право на охорону здоров'я (ст. 49), право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50), право на освіту (ст. 53). Тому можна стверджувати, що соціальний захист включає всі соціальні права в державі [56, с. 153]. Позиція дослідниці ґрунтується на тому, що соціальний захист – це система економічних, соціальних, правових, організаційних заходів, що забезпечує працездатній людині і громадянину відповідні умови для поліпшення свого добробуту за рахунок особистого трудового внеску, а непрацездатним та соціально вразливим верствам працездатного населення – гарантії у користуванні суспільними фондами споживання, матеріальну підтримку, зниження податків. Як впливає з міркувань науковиці, зміст конституційного права на соціальний захист у розумінні, закріпленому у ст. 46 Конституції, прирівнюється до права на соціальне забезпечення. М. Чорна зазначає, що цей зміст «полягає у можливості гарантовано отримувати пенсії, інші соціальні виплати, соціальну допомогу за рахунок загальнообов'язкового державного страхування та бюджетних і інших джерел соціального забезпечення, користуватися мережею державних, комунальних та приватних закладів для догляду за непрацездатними, а також вимагати поновлення порушеного права і відшкодування збитків» [56, с. 156].

Н. М. Стаховська, провівши спеціальне дослідження правових відносин у сфері соціального забезпечення, стверджує, що законодавець у поняття соціального захисту включає: всі види соціального забезпечення, зокрема соціальне страхування (на випадок безробіття, непрацездатності, малозабезпеченості тощо); різні заходи з охорони праці; систему пільг та привілеїв у матеріальному забезпеченні громадян, обумовлених їхнім особливим посадовим чи соціальним становищем (статусом); різноманітні заходи з попередження масових захворювань; надання різнопланової допомоги особам, постраждалим внаслідок техногенно-екологічних

катастроф; а також різні гарантії захисту громадян від численних соціальних ризиків тощо. Дослідниця робить висновок, що використання терміну «соціальний захист» як правової категорії у такому надто широкому, неконкретизованому значенні в нормативно-правових актах є недоцільним [57, с. 7–8].

Дещо іншої, з методологічної точки зору, позиції притримується О. Ю. Раневич, який також не ототожнює категорії соціального захисту і соціального забезпечення, і розглядає соціальний захист як систему більш високого порядку, яка включає й інші елементи нарівні із соціальним забезпеченням. Тому, на думку науковця, право на соціальний захист як юридична категорія стосується багатьох галузей права, на відміну від права на соціальне забезпечення, яке властиве лише певному колу специфічних за змістом правовідносин. На відміну від соціального захисту, соціальне забезпечення громадян здійснюється винятково у разі настання соціального ризику, передбаченого законом [58, с. 8]. В. В. Безусий, провівши спеціальне наукове дослідження, також стверджує, що соціальне забезпечення є складовою частиною цілісного соціального захисту населення як правової категорії [59, с. 19].

Аналіз вищевикладених поглядів дозволяє дійти висновку, що реалізація права на соціальний захист осіб з інвалідністю може здійснюватися шляхом вступу відповідного суб'єкта в різні відносини: житлові, освітні, екологічні, інші правовідносини і забезпечується таке право системою організаційних, правових, економічних, політичних й інших заходів. Водночас, на нашу думку, у таких правовідносинах завжди присутній соціальний елемент, оскільки йдеться про реалізацію соціальних прав людини – прав, які повинні забезпечити задоволення її найважливіших життєвих потреб і інтересів, гарантувати гідний, доступний і належний рівень життя та вільний розвиток [60, с. 10], отже, прав, основним завданням яких є «забезпечити людині гідний рівень життя і соціальну захищеність» [61, с. 247].

Реалізувати можливості, визначені ст. 46 Конституції України, особа може, вступивши у відносини соціального забезпечення. У науці права соціального забезпечення навіть висловлювалася думка про необхідність замінити термін «право на соціальний захист» на – «право на соціальне забезпечення» у статті 46 Конституції України [62, с. 30]. Слід акцентувати увагу на певній властивості соціально-забезпечувальних відносин, на якій наголошується у правовій літературі. А саме: характерною особливістю соціально-забезпечувальних правовідносин є те, що на відміну від багатьох інших правових відносин вони в ідеалі як відносини суспільні не можуть існувати поза сферою правового регулювання. Якщо інші суспільні відносини (майнові, трудові, сімейні, земельні тощо) можна уявити і без їх правової форми, то відносини соціального захисту завжди є правовими відносинами [63, с. 134]. С. М. Синчук також підкреслює, що «суспільні відносини у сфері соціального забезпечення є необхідною сферою правового регулювання, існують винятково як правові відносини і припиняються у разі втрати ними юридичного характеру» [64, с. 19]. Отже, зважаючи на зміст ст. 46 Конституції України, вважаємо, що соціально-забезпечувальні правовідносини є основною формою реалізації соціального захисту осіб з інвалідністю.

Варто зауважити, що в науковій літературі використовуються різні терміни: «соціально-забезпечувальні правовідносини», «правовідносини у сфері соціального забезпечення», «правовідносини із соціального забезпечення», «правовідносини у соціальному забезпеченні». Це зумовлює необхідність уточнення співвідношення зазначених понять, оскільки вони можуть мати як синонімічне значення, так і відрізнятися за змістом. Водночас доцільним є розкриття змісту соціально-забезпечувальних правовідносин як ключової категорії, що розглядається крізь призму предмета права соціального забезпечення.

О. Л. Кучма та Л. М. Сіньова обстоюють позицію, згідно з якою соціально-забезпечувальні відносини – це відносини, які регулюються нормами права соціального забезпечення між учасниками правовідносин

щодо надання соціального забезпечення певного виду. На думку дослідниць, соціально-забезпечувальні відносини за предметом правового регулювання поділяються на наступні види: відносини із соціального забезпечення (пенсійні відносини, відносини із надання соціальних допомог, соціального обслуговування, пільг, субсидій), процедурні, процесуальні, соціально-страхові. Існують класифікації відносин і за іншими критеріями: за характером здійснюваних функцій, часом дії, формами соціального забезпечення, видами соціального забезпечення та ін. [65, с. 68]. Отже, дослідниці розглядають категорію соціально-забезпечувальні правовідносини як родові поняття, а відносини із соціального забезпечення є видовим поняттям.

Інше бачення висловлюють автори навчального посібника «Право соціального забезпечення» за загальною редакцією П. Д. Пилипенка. Науковці виокремлюють у системі відносин соціального захисту особливий різновид — відносини соціального забезпечення. Водночас, розглядаючи питання предмета права соціального забезпечення, вони зазначають, що, окрім соціально-забезпечувальних відносин, які за своєю структурою не є однорідними, до сфери правового регулювання цієї галузі входять також окремі самостійні види суспільних відносин, покликані забезпечити існування соціально-забезпечувальних правовідносин. До таких, зокрема, належать соціально-страхові відносини та відносини, пов'язані зі встановленням юридичних фактів, що є підставою для реалізації особою права на соціальне забезпечення. Ці відносини прийнято визначати як процедурні [63, с. 22]. Отже, авторський колектив виокремлює у предметі права соціального забезпечення три основні групи правовідносин: соціально-страхові, соціально-забезпечувальні та процедурні. Соціально-страховими вважаються правовідносини, що виникають у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, зокрема щодо організації страхування, утворення соціальних страхових фондів, формування їхніх коштів і розподілу цих коштів між особами, які потребують соціального забезпечення. Соціально-забезпечувальні правовідносини не є однорідними, і, з огляду на зміст ст. 46

Конституції України, у їх структурі можна виокремити три основні різновиди: пенсійні правовідносини; правовідносини щодо надання матеріальної допомоги; правовідносини щодо надання соціальних послуг [63, с. 24–26]. Дещо іншу інтерпретацію соціально-забезпечувальних правовідносин викладено нижче в тому самому виданні. Зазначено, що соціально-забезпечувальними правовідносинами, на думку авторів вказаного посібника, є правовідносини щодо матеріального забезпечення громадян, які зазнали впливу соціального ризику. Вони становлять комплекс суспільних відносин, що врегульовані нормами права, та стосуються матеріального забезпечення громадян чи надання їм соціальних послуг і пільг у разі настання соціальних ризиків за рахунок коштів соціальних фондів та бюджетів різних рівнів [63, с. 129, 131]. Як випливає з наведеного, авторами проведено групування соціально-забезпечувальних правовідносин. На нашу думку, основою групування вказаних відносин обрано характер та мету (цільове призначення) видів соціального забезпечення.

Подібний підхід щодо структури соціально-забезпечувальних відносин відображений у низці інших навчально-методичних робіт. Зокрема, висловлюється міркування, що основу права соціального забезпечення становлять соціально-забезпечувальні відносини. Соціально-забезпечувальні відносини – це відносини з приводу матеріального забезпечення громадян (членів їх сімей) чи надання соціальних послуг у разі настання обставин, які суспільством та державою визнані соціально значущими. У сучасній галузевій науці такі обставини називають соціальними ризиками. Соціально-забезпечувальні відносини можна поділити на дві групи: відносини щодо надання матеріального забезпечення (з приводу надання пенсій, із забезпечення фізичних осіб допомогою малозабезпеченим сім'ям, сім'ям з дітьми та ін.); відносини щодо надання соціальних послуг (соціальне обслуговування осіб з інвалідністю, пенсіонерів, безпритульних тощо) [66].

Аналогічний підхід можемо побачити і в іншому джерелі. Стверджується, що соціально-забезпечувальні правовідносини є

визначальними у системі правових відносин соціального забезпечення. Вони становлять комплекс суспільних відносин, що врегульовані нормами права, та стосуються матеріального забезпечення громадян чи надання їм соціальних послуг і пільг у разі настання соціальних ризиків за рахунок коштів соціальних фондів та бюджетів різних рівнів [67, с. 19]. У запропонованих підходах здійснено диференціацію соціально-забезпечувальних правовідносин залежно від характеру та мети відповідного виду соціального забезпечення. У першому з запропонованих підходів відносинами з надання матеріального забезпечення вважаються тільки відносини з надання пенсій і допомог. Відносини щодо соціальних послуг визнаються складовою соціально-забезпечувальних правовідносин, але не є матеріально-забезпечувальними. Крім того, Л. О. Золотухіна у запропонованому нею визначенні звертає увагу на джерела фінансування відповідного соціального забезпечення громадян, а також, поряд із матеріальним забезпеченням і соціальними послугами, виокремлює ще й пільги як складову системи соціального забезпечення.

Варто зазначити, що виокремлення в структурі соціально-забезпечувальних правовідносин двох груп – відносин з надання матеріального забезпечення та відносин з надання соціальних послуг – має певне обґрунтування, проте, на нашу думку, є дискусійним. Сутність проблеми полягає в розумінні самого поняття відносин матеріального забезпечення та доцільності обмеження його лише відносинами щодо надання окремих видів соціального забезпечення – пенсій і допомог. З огляду на те, що ці питання потребують окремого поглибленого наукового аналізу, зосередимося лише на окремих аспектах. Слід зауважити, що матеріальне забезпечення у праві соціального забезпечення традиційно пов'язується насамперед із пенсійним забезпеченням. Як стверджується у науковій літературі, за матеріальним змістом пенсія заміщає заробітну плату як основне джерело доходів найманого працівника у разі, коли за віком або станом здоров'я він втрачає здатність повноцінно працювати. Пенсійні правовідносини виникають для матеріального забезпечення громадян (або

членів їх сімей) [68, с. 7, 426]. На думку М. М. Шумила, матеріально-забезпечувальні правовідносини регулюють надання особам конкретного виду пенсійного забезпечення, що передбачений законодавством [69, с. 165]. Б. І. Сташків, досліджуючи питання відносин, що виникли з приводу недержавного соціального забезпечення, відмітив мету матеріального забезпечення – «захист людини від голоду, холоду, негоди, хвороб тощо, шляхом надання їй житла, одягу, їжі, ліків та ін.» [70, с. 86]. Інтерпретацію матеріального забезпечення як складової права соціального забезпечення подає С. М. Прилипко, який зазначає, що до предмета права соціального забезпечення входять відносини з: 1) пенсійного забезпечення; 2) виплати допомог; 3) соціального обслуговування. Перші два види є відносинами з матеріального забезпечення, оскільки їхнє призначення полягає у наданні джерел для існування певним категоріям осіб [62, с. 19]. Однак у подальшому викладі того самого дослідження науковець дещо по-іншому визначає складові відносин матеріального забезпечення. Зазначається, що предметом права соціального забезпечення є відносини з матеріального забезпечення (у тому числі пенсіями, різноманітними допомогам, наданням соціальних пільг), соціального обслуговування певної категорії громадян у різних організаційно-правових формах, які мають за мету задоволення найнеобхідніших потреб у разі настання передбачених законами України соціальних ризиків [62, с. 19–20]. Утім, на нашу думку, мету соціальних пільг навряд чи можна трактувати як надання джерел для існування, оскільки в науковій літературі встановлення пільг традиційно розглядається як захід, спрямований на покращення становища окремих категорій осіб, а не як засіб забезпечення їх засобами для існування. Наприклад, В. М. Андріїв, О. Л. Кучма та Л. М. Сіньова, проаналізувавши висловлені у науковій літературі підходи до розуміння пільг (соціальних пільг), дійшли висновку, що правова пільга – це встановлені законодавством або іншими нормативними актами юридично значущі винятки, за допомогою яких відбувається наділенням суб'єкта додатковими заходами юридичного характеру, наданням

йому особливих додаткових прав і звільнення від встановлених законом обов'язків [71, с. 28]. Крім того, слід зважати і на наявні види та форми пільг. Зокрема, якщо йдеться про нематеріальні пільги з обслуговування (наприклад, особи з інвалідністю, діти з інвалідністю та особи, які супроводжують осіб з інвалідністю першої групи або дітей з інвалідністю, мають право на позачергове обслуговування в будь-яких касах, а також на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності та підпорядкування, які надають будь-які послуги населенню (ч. 7 ст. 38 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [27]), то безсумнісно, на нашу думку, розглядати пільги як складову відносин матеріального забезпечення. Отже, припускаємо, що про матеріальне забезпечення як складову соціально-забезпечувальних відносин може йтися саме в аспекті надання відповідному суб'єкту у грошовій чи натуральній формі джерел для існування з метою задоволення його потреб. Однак і цей висновок є дискусійним з огляду на мету виплати окремих допомог. Наприклад, допомога на поховання у разі смерті безробітного виплачується особам, які здійснювали поховання (ч. 1 ст. 29 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття») [72]. Надання такої допомоги явно спрямовано не на надання джерел для існування відповідним особам, а носить компенсаційний характер.

Дискусійність виділення в структурі соціально-забезпечувальних правовідносин відносин з надання матеріального забезпечення та відносин з надання соціальних послуг обумовлюється, на нашу думку, й відсутністю чіткої диференціації між матеріальним забезпеченням та соціальними послугами у національному законодавстві. Дійсно, згідно з Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – Основи) [73], при настанні страхового випадку, у відповідного суб'єкта виникає право на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг, передбачених статтею 25 Основ. Зазначена стаття Основ містить розлогий перелік видів матеріального забезпечення та

соціальних послуг за різними видами соціального страхування без диференціації що саме з зазначеного є видами матеріального забезпечення, а що – соціальними послугами.

Відносини щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування та пенсійного забезпечення частково врегульовані й у Кодексі законів про працю України (далі – КЗпП). Стаття 255 КЗпП під назвою «Види матеріального забезпечення та соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням» містить відсилочні норми до спеціальних нормативно-правових актів, що регулюють відповідні суспільні відносини [74], а тому не містить безпосередньої відповіді на питання щодо видів матеріального забезпечення та соціальних послуг.

Поняття соціальних послуг визначено в Законі України «Про соціальні послуги» [75], згідно з яким під соціальними послугами розуміються «дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають» (п. 17 ч. 1 ст. 1). Водночас серед видів соціальних послуг зазначаються, зокрема, допоміжні соціальні послуги, що надаються у вигляді натуральної допомоги (продукти харчування, предмети та засоби особистої гігієни, санітарно-гігієнічні засоби для прибирання, засоби догляду, одяг, взуття та інші предмети першої необхідності, організація харчування, забезпечення паливом тощо). У зв'язку з цим постає питання, чи є обґрунтованим віднесення натуральної допомоги до категорії «дій», визначених у п. 17 ч. 1 ст. 1, і чи не збігається мета надання таких допоміжних соціальних послуг із метою матеріального забезпечення? На нашу думку, дійсно, спостерігається збіг.

Поділ на матеріальне забезпечення та соціальні послуги прослідковується і в Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [72], відповідно до якого визначене коло суб'єктів мають право на матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги (перелік таких визначено статтею 7 вказаного

закону). Видами матеріального забезпечення є допомога по безробіттю та допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні. Що ж до соціальних послуг, то вказаний закон передбачає п'ятнадцять їх видів. Однак, з огляду на наведене легальне визначення соціальних послуг, окремі з перелічених у Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» послуг, на кшталт «надання одноразової фінансової допомоги для організації підприємницької діяльності відповідно до статті 27 Закону України «Про зайнятість населення»», або «надання допомоги по частковому безробіттю відповідно до статті 47 Закону України «Про зайнятість населення», швидше можуть розглядатися як різновиди матеріального забезпечення, а не як соціальні послуги. У вказаному аспекті, з огляду на форму втілення, яка різниця між допомогою по безробіттю, яка віднесена до видів матеріального забезпечення та допомогою по частковому безробіттю, що визначена як соціальна послуга? Не може, на нашу думку, розглядатися як обґрунтування зазначеного поділу конструкція норми статті 7 вказаного закону, у якій при визначенні матеріального забезпечення вказано «допомога по безробіттю», а соціальну послугу – допомогу по частковому безробіттю – викладено через дію – «надання», адже і одна, і інша допомоги за наявності вказаних законом підстав та порядку надається.

Відповідно, враховуючи зазначену нормативну непослідовність у частині визначення різновидів матеріального забезпечення та послуг, небезспірним видається підхід щодо виокремлення в структурі соціально-забезпечувальних правовідносин двох груп відносин: з надання матеріального забезпечення та з надання соціальних послуг, оскільки окремі з визначених на рівні законодавства видів матеріального забезпечення і соціальних послуг співпадають як за метою, так і за формою надання.

Подібний за визначенням системи правовідносин соціального забезпечення, але новий у розрізі розкриття сутності соціально-забезпечувальних правовідносин підхід запропоновано С. М. Синчук.

Дослідниця, проаналізувавши ознаки, підтримані більшістю учених, які формували галузеву доктрину права соціального забезпечення (розподільний, майновий чи матеріальний характер, аліментарність, зобов'язальний характер, законодавчо визначений перелік підстав їх виникнення та особливий склад учасників – особа, яка потребує соціального забезпечення та держава в особі її органів, виникнення на підставі соціального ризику), та розглянувши їх крізь призму сучасних доктринальних підходів, обґрунтованої інтерпретації сутнісних ознак явища, з урахуванням запровадження нових організаційно-правових форм соціального забезпечення та національного законодавства, запропонувала власне універсальне визначення соціально-забезпечувальних правовідносин. Такими, на думку С. М. Синчук, є соціально-еквівалентне зобов'язання, що виникає на підставі закону чи договору щодо компенсації особі матеріальних та нематеріальних наслідків соціального ризику. Засновуючись на пропонованій дефініції, науковиця стверджує, що системі соціально-забезпечувальних правовідносин характерна різноманітність їхніх видів за суб'єктами, об'єктами, організаційно-правовими формами, цільовим спрямуванням, правовстановлювальними юридичними фактами, формами права соціального забезпечення [76, с. 409, 416]. Крім того, на думку С. М. Синчук, систему правовідносин соціального забезпечення формують соціально-забезпечувальні, соціально-процедурні та соціально-страхові. Основою усіх галузевих правових відносин є соціально-забезпечувальні. Соціально-процедурні та соціально-страхові виконують лише допоміжну роль та існують завдяки наявності соціально-забезпечувальних правовідносин. Поділяємо позицію науковиці про те, що соціально-страховими правовідносинами соціального забезпечення є правовідносини, що існують між соціально-застрахованим (з одного боку) та соціальним страховиком і соціальним страхувальником (з іншого) щодо формування в особи статусу застрахованого, страхового стажу чи соціальних коштів як необхідних відповідно до законодавства якісної та кількісної передумов реалізації права на соціальне забезпечення [64, с. 76, 78]. Отже, соціально-страхові

правовідносини передують реалізації права особи на певні види соціального забезпечення (тобто певним видам соціально-забезпечувальних правовідносин), що існують у межах соціально-страхових організаційно-правових форм.

Інший підхід викладено в підручнику з права соціального забезпечення за загальною редакцією Т. А. Занфірової, М. І. Іншина, С. М. Прилипка, О. М. Ярошенка. Пропонується таке визначення правовідносин із соціального забезпечення: це врегульовані нормами права соціального забезпечення суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються на підставі юридичних фактів щодо надання органами спеціальної компетенції соціальних виплат, послуг або пільг особам, які зазнали негативних наслідків соціальних ризиків. Авторський колектив наводить і класифікацію відповідних правовідносин, використовуючи вже термінологічне словосполучення «правовідносин у соціальному забезпеченні», і пропонує такий поділ на види: за змістом: соціально-страхові, матеріально-забезпечувальні, процедурні та процесуальні. Тож, на нашу думку, йдеться про синонімічний контекст використання категорій «правовідносин із соціального забезпечення» та «правовідносин у соціальному забезпеченні», причому вказаними категоріями охоплюються всі відносини, які складають предмет права соціального забезпечення [77, с. 170]. Водночас постає питання, які саме правовідносини слід вважати матеріально-забезпечувальними та як співвідноситься це поняття з категорією «соціально-забезпечувальні правовідносини». На думку авторів згаданого підручника, матеріально-забезпечувальними є правовідносини, що передбачають безпосереднє отримання соціальної виплати, пільги або послуги, тобто це правовідносини майнового характеру, спрямовані на отримання певного виду соціального забезпечення (пенсії, допомоги, послуги) особами, які мають відповідну правоздатність [77, с. 171, 177]. Отже, якщо порівняти наукові підходи до визначення предмета права соціального забезпечення, викладені у проаналізованих вище навчально-методичних виданнях, то за змістом

соціально-забезпечувальні та матеріально-забезпечувальні правовідносини співпадають і охоплюють собою три різновиди правовідносин, які диференційовано залежно від видів соціального забезпечення на: пенсійні правовідносини; правовідносини щодо надання матеріальних допомог; правовідносини щодо надання соціальних послуг.

Звертає на себе увагу й підхід щодо розмежування (відокремлення) соціально-страхових та матеріально (чи соціально)-забезпечувальних правовідносин, оскільки щодо юридичної природи соціально-страхових відносин у літературі висловлюються кардинально різні підходи. У виданні за загальною редакцією П. Д. Пилипенка обстоюється позиція про те, що соціально-страхові відносини є предметом права соціального забезпечення і лише в частині відносин недержавного соціального страхування «мають подвійний характер: за винятком тієї частини, що належить до сфери цивільного права, решта стосується предмета права соціального забезпечення» [63, с. 25]. У підручнику ж з права соціального забезпечення за загальною редакцією Т. А. Занфірової, М. І. Іншина, С. М. Прилипка, О. М. Ярошенка висловлюється думка про міжгалузевий характер соціально-страхових відносин і з усього конгломерату правовідносин, які їх утворюють (цивільних, фінансових, адміністративних, соціально-забезпечувальних) лише «зв'язки між страховиком і застрахованою особою з приводу надання забезпечення зі страхування є соціально забезпечувальними» [77, с. 176]. Як бачимо, в останньому з наведених видань прослідковується певна непослідовність, адже виникає запитання про те, для чого виокремлювати і розмежовувати соціально-страхові відносини і відносини матеріально-забезпечувальні, якщо соціально-страхові відносини, як складова предмета права соціального забезпечення зведені до соціально-забезпечувальних, які по-суті також є правовідносинами майнового характеру, що спрямовані на отримання певного виду соціального забезпечення, тобто такі, які авторами цього ж підручника визнаються матеріально-забезпечувальними. Зрозуміло, що в основу поділу відповідних правовідносин покладено різні засади, форми фінансування таких

видів соціального забезпечення, але ж застосована диференціація не змінює як характеру, так і призначення (спрямування) вказаних правовідносин. І соціально-забезпечувальні, і матеріально-забезпечувальні правовідносини (в значеннях, використаних означеним авторським колективом) є правовідносинами майнового характеру і спрямовані на отримання особою, яка згідно із законом має право на певний вид соціального забезпечення, такого забезпечення.

Відмінну від попередніх позицію висловлено в підручнику за загальною редакцією професора О. М. Ярошенка. Пропонується підхід, відповідно до якого предмет права соціального забезпечення – це сукупність якісно однорідних суспільних відносин із задоволення першочергових і найнеобхідніших потреб тих громадян та їхніх сімей, які з визнаних державою об'єктивних і поважних причин опинились у складних життєвих ситуаціях, шляхом надання їм допомоги в різних організаційно-правових формах [78, с. 31]. Таким чином, на відміну від викладених вище підходів, предмет галузі визначається з огляду на мету та умови виникнення відносин, при цьому організаційно-правова форма соціального забезпечення не використана як критерій диференціації суспільних відносин, що складають предмет права соціального забезпечення, хоча і є основою поділу різновидів матеріальних відносин, як складової предмета галузі. Підтвердження такого висновку можна прослідкувати у підході авторів щодо визначення структури предмета галузі. Зазначено, що складовими предмета права соціального забезпечення є: матеріальні відносини (загальнообов'язкове державне соціальне страхування; спеціальне пенсійне забезпечення окремих категорій громадян; забезпечення допомогою; надання натуральних соціальних послуг, медичної допомоги й лікування; надання пілг); процедурні відносини; процесуальні відносини [78, с. 32]. Отже, матеріальними у вказаному виданні вважаються правовідносини з приводу всіх визначених законодавством видів соціального забезпечення, незалежно від організаційно-правової форми соціального забезпечення.

Автори навчального посібника «Право соціального забезпечення» під загальною редакцією В. В. Жернакова обстоюють думку, що право соціального забезпечення – самостійна галузь права, яка спрямована на соціальне забезпечення непрацездатних громадян. Наголошується, що «основним правовим індикатором, навколо якого об'єднуються всі правовідносини з права соціального забезпечення, є втрата працездатності особи і неможливість вийти самостійно із скрутного становища» [79, с. 5]. У зазначеному посібнику відображена думка про те, що соціальний захист і соціальне забезпечення – синонімічні поняття, адже, як зазначено, «навести суттєві відмінності в змісті цих правових категорій ще нікому не вдалося. І соціальне забезпечення, і соціальний захист спрямовані на матеріальне забезпечення непрацездатних громадян у разі втрати ними заробітку з різних причин та в інших випадках, передбачених законодавством України про соціальне забезпечення» [79, с. 6]. Щодо поняття права соціального забезпечення, то під ним, на думку науковців, варто розуміти сукупність правових норм, спрямованих на урегулювання соціально-забезпечувальних відносин у певних організаційно-правових формах, визначених законодавчо стосовно певних категорій громадян. Ураховуючи різні організаційно-правові форми соціального забезпечення, автори посібника стосовно конкретизації кола відносин, які регулюються цією галуззю, апелюють до традиційного підходу, згідно з яким нормами цієї галузі регулюється чотири групи правовідносин, а саме: пенсійні правовідносини (пенсійно-страхові, і пенсійно-забезпечувальні); відносини з надання соціальних допомог; відносини з надання соціальних послуг; процедурні і процесуальні відносини [79, с. 15–18].

Н. П. Мокрицька стверджує, що правовідносинами у сфері соціального забезпечення вважаються врегульовані нормами права соціального забезпечення суспільні відносини (соціально-забезпечувальні), які виникають щодо надання певного виду та розміру соціального забезпечення (соціальних виплат та соціальних послуг) особам (сім'ям), членам їхніх сімей у порядку та

на умовах, визначених законодавством з питань соціального забезпечення у випадках настання соціального ризику, та відносини, що забезпечують їхнє функціонування та сприяють передусім охороні, а у разі необхідності і захисту прав особи [79, с. 8]. На думку науковиці, основою предмета права соціального забезпечення є соціально-забезпечувальні правовідносини, які виникають між фізичною особою (отримувачем соціального забезпечення) та уповноваженим законом суб'єктом щодо надання конкретного виду та розміру соціального забезпечення (соціальних виплат та соціальних послуг) [79, с. 9].

У своїх наукових розвідках про предмет права соціального забезпечення О. В. Тищенко зазначає, що його складають соціально-забезпечувальні відносини та інші похідні від них відносини (процедурні, процесуальні), спрямовані на реалізацію конституційного права населення держави на захист та допомогу при настанні складних життєвих обставин (непрацездатність, безробіття, малозабезпеченість тощо) [80, с. 163]. Отже, дослідниця не ототожнює соціально-забезпечувальні відносини з предметом права соціального забезпечення, а виділяє їх як основну складову, так би мовити ядро предмета правового регулювання вказаної галузі права України.

Проаналізувавши визначення правовідносин у сфері соціального забезпечення, які наводяться у науковій літературі, Б. І. Сташків стверджує, що між проаналізованими ним дефініціями відсутні суттєві відмінності. В їх основу покладені такі категорії, як галузеві норми, фактична поведінка, юридичні факти, об'єкт інтересу, права і обов'язки учасників цих зв'язків. Акцент робиться на те, що фактичні суспільні відносини врегульовуються нормами права, в результаті чого стають правовими. Останні є формою існування правових норм. Враховуючи зазначене, науковець пропонує таке визначення цієї правової категорії: «правовідносини в сфері соціального забезпечення – це суспільні відносини, що виникають відповідно до норм права соціального забезпечення, на підставі яких наділені суб'єктивними правами і обов'язками надавачі і отримувачі соціальних благ за наявності відповідних юридичних фактів вступають між собою в правові зв'язки з

приводу надання конкретного виду соціального забезпечення чи вирішення пов'язаних з ним процедурних питань» [70, с. 395–396]. Що ж до соціально-забезпечувальних правовідносин, то, на думку Б. І. Сташківа, такими є всі відносини, що врегульовані нормами права соціального забезпечення і виникають з приводу всіх видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, державного соціального забезпечення та недержавного соціального забезпечення. За іншою класифікацією до них належать правовідносини щодо забезпечення пенсіями, надання соціальних допомог та соціальних послуг [707, с. 397]. Тож, як випливає з наведених позицій Б. І. Сташківа, соціально-забезпечувальними визнаються всі правовідносини, спрямовані на надання різних видів соціального забезпечення, незалежно від організаційно-правових форм його існування.

Як і будь-які правовідносини, соціально-забезпечувальні правовідносини виникають на підставі юридичних фактів та мають складну структуру, що утворюють суб'єкти, об'єкти та зміст таких правовідносин.

Здійснюючи характеристику соціально-забезпечувальних правовідносин, більшість учених серед їх ознак називає «настання соціального ризику, передбаченого законом» (наприклад, такий підхід прослідковується в роботах Н. В. Дараганової, Н. Б. Болотіної, В. Я. Бурака, О. Ю. Раневича, С. М. Синчук, П. Д. Пилипенка, С. М. Прилипка та ін.). Отже, настання соціального ризику розглядається як правова основа чи юридичний факт, що породжує виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин. Так, С. М. Синчук стверджує, що соціальний ризик є універсальним основним юридичним фактом у сфері соціального забезпечення та зумовлює виникнення права особи на соціальне забезпечення, незалежно від організаційно-правової форми [64, с. 328–329]. Не вдаючись до аналізу інших елементів юридичних фактичних складів, оскільки це виходить за межі предмета нашого дослідження, все ж не можемо оминати увагою це питання, адже воно розглядається в юридичній доктрині як характерна ознака соціально-забезпечувальних правовідносин. Загалом поділяючи важливість виділення

цієї ознаки, вважаємо за доцільне звернутися до наукових досліджень, присвячених феномену соціального ризику, оскільки, на нашу думку, саме вид соціального ризику, що настав, безпосередньо визначає вид і зміст соціально-забезпечувальних правовідносин, які виникають. До ознак, що характеризують соціальний ризик, зазвичай відносять такі: це явища об'єктивної дійсності; настання соціальних ризиків не залежить від волі суб'єкта та не є наслідком його дій; негативні наслідки соціального ризику не можуть бути усунені суб'єктом самостійно з об'єктивних причин; наслідком настання соціального ризику є порушення або обмеження життєдіяльності особи, що зумовлює її соціальну та матеріальну незахищеність; соціальні ризики мають бути закріплені в законодавстві як обставини, за яких особа може потребувати допомоги з боку держави або суспільства; наявність імовірності настання такого ризику [63, с. 188]. Поділяємо позицію Л. В. Потабенко, яка, проаналізувавши наявні у науковій літературі підходи, відносить до визначальних положень у розумінні поняття «соціальний ризик» за сучасних умов такі: а) ризик є ймовірною можливістю настання певних негативних соціальних явищ, унаслідок чого виникає стан соціальної незахищеності; б) причини такого стану перебувають у площині людського існування в соціумі, вони є об'єктивними, такими, що виникають через природу людини як живої істоти, або зумовленими її соціальним становищем; в) соціальні ризики як причини незабезпеченості мають бути формалізованими, тобто визначеними чинним законодавством як такі, що спричиняють як наслідки надання певного блага у вигляді компенсації соціальної незахищеності з боку держави чи за її участю; г) соціальний ризик не стосується заможних осіб, для яких негативні життєві обставини викликають деяку зміну, але не кардинальне погіршення матеріального становища [81, с. 176]. С. М. Синчук, з урахуванням появи недержавних організаційно-правових форм, характеру соціальних ризиків та переосмислення підходів до тлумачення їх наслідків, розширила розуміння соціального ризику і визначила його як передбачені нормами права

соціального забезпечення відхилення від суспільно-прийнятних стандартів життєдіяльності людини об'єктивно-фізіологічного та/або матеріального характеру, які зумовлюють її соціальні потреби у заходах соціального забезпечення [64, с. 329]. Науковиця стверджує, що настання інвалідності, хвороби, досягнення похилого віку супроводжується погіршенням стану здоров'я, певними негативними фізіологічними змінами в житті людини. Отже, наслідки соціального ризику виражаються у певних матеріальних та/або фізіологічних втратах для людини. Їх настання повністю або ж частково обмежує нормальну життєдіяльність людини [64, с. 327]. Викладений підхід є, на нашу думку, особливо цінним у контексті дослідження настання соціального ризику непрацездатності. Слід зважати на те, що інвалідність розглядається як різновид непрацездатності, яка встановлюється компетентним органом у передбаченому законодавством порядку. Однак, у науковій літературі вже наголошувалося на необхідності розмежовувати поняття непрацездатності та інвалідності. О. В. Паровишник, з посиланням на монографію авторського колективу А. В. Іпатова, О. В. Сергієні, Т. Г. Войтчак, зазначала, що наявна нечіткість, плутанина в оперуванні термінами «інвалідність» і «непрацездатність» заважала розробляти відповідну політику, здійснювати заходи політичного характеру. З метою ліквідації вказаної проблеми у Всесвітній програмі дій стосовно інвалідів (3 грудня 1982 р.), зверталась увага на деякі відмінності між такими категоріями. Зокрема, поняття тлумачаться так: дефект – це будь-яка втрата психічної, фізіологічної або анатомічної структури або функції організму, або відхилення від неї; інвалідність – будь-яке обмеження або відсутність (у результаті дефекту) здібності особи здійснювати ту чи іншу діяльність у певних рамках, що вважаються нормальними для пересічної людини; непрацездатність – це обмеження конкретного індивіда, що випливає з дефекту або інвалідності, яка перешкоджає або позбавляє його можливості виконувати роль, що вважається для нього нормальною залежно від вікових, статевих, соціальних і культурних чинників. Науковиця пропонує власне визначення інвалідності як нормативно

визначену й установлену у відповідному порядку міру втрати здоров'я (функцій організму) у зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, що викликає постійну або довгострокову втрату повної або часткової працездатності й позбавляє людину можливості вчиняти певні дії, які призводять до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити всі умови для реалізації прав такої людини нарівні з іншими громадянами та забезпечити їй соціальний захист [82, с. 15, 17].

Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» містить визначення інвалідності як міри втрати здоров'я у зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності особи, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити їй соціальний захист [83]. Тому наслідками соціального ризику інвалідності є не тільки наслідки (відхилення, відступи від суспільно прийнятих стандартів життєдіяльності людини) матеріального характеру, а й одночасно фізіологічного характеру. Відповідно, у випадку, коли особа зазнала соціального ризику інвалідності, соціальне забезпечення такої особи передбачає не тільки надання тих видів соціального забезпечення, які направлені на подолання матеріальної незабезпеченості (наприклад, пенсія по інвалідності), а й тих, які є нематеріальними і спрямовані на подолання (мінімізацію) наслідків фізіологічного характеру (наприклад, послуга – фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору).

Варто зауважити, що у наукових розвідках спостерігаються різні погляди на класифікацію соціальних ризиків і не в усіх класифікаціях виокремлено соціальний ризик інвалідності. Найбільш розповсюдженими є такі підходи до поділу соціальних ризиків: 1) в аспекті способів державного забезпечення розрізняють: традиційні і нетрадиційні соціальні ризики (інвалідність віднесено до традиційних) [84, с. 46]; 2) залежно від ступеня

типовості та причини виникнення на: загальнолюдські (загальносоціальні), професійні, державно-політичні, техногенні та екологічні (у запропонованій класифікації інвалідність як соціальний ризик не зазначена, однак йдеться зокрема про хворобу, непрацездатність, трудове каліцтво, професійне захворювання, статус особи з інвалідністю внаслідок війни) [84, с. 49]; 3) за джерелами фінансування соціального ризику їх поділяють на страхові та нестрахові [65, с. 84]. С. М. Синчук стверджує, що найбільш повно з'ясувати систему та сутність соціальних ризиків дозволяє їх класифікація залежно від змісту, зокрема на такі види: непрацездатність, втрата годувальника, безробіття, малозабезпеченість, бездомність, внутрішнє переселення [64, с. 331]. Не применшуючи значення наявних класифікацій, які дають змогу всебічно дослідити явище соціального ризику, вважаємо за доцільне розглядати інвалідність як самостійний вид такого ризику. Цей ризик може бути зумовлений як біологічними (фізіологічними) чинниками, так і іншими – професійними, державно-політичними, техногенними або екологічними. При цьому слід враховувати, що причини непрацездатності громадян можуть бути різноманітними. Так, наприклад, Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» встановлює, що непрацездатні громадяни – це «особи, які досягли встановленого цим Законом віку, що дає право на призначення пенсії за віком, у тому числі на пільгових умовах, та дострокової пенсії, або особи з інвалідністю, у тому числі діти з інвалідністю, а також особи, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника відповідно до закону» [85]. Настання ризику непрацездатності породжує право особи на соціальне забезпечення, однак вид та обсяг соціального забезпечення буде залежати від того, яка саме непрацездатність має місце і що саме її спричинило, адже види та обсяг соціального забезпечення осіб, які втратили працездатність у зв'язку з досягненням певного віку, осіб, які тимчасово втратили працездатність та осіб з інвалідністю – різні. Крім того, на рівні міжнародних актів хвороба, виробнича травма (трудове каліцтво або професійне захворювання) та інвалідність розглядаються як різні підстави

надання допомоги [86, 87]. Крім того, у вказаних міжнародних актах непрацездатність розглядається як обставина, що є наслідком хвороби чи виробничої травми (трудового каліцтва або професійного захворювання), що породжує право на відповідну допомогу. Що ж до інвалідності, то обставиною, яка породжує право на отримання допомоги у зв'язку з інвалідністю, визначається не так непрацездатність, як неспроможність певного ступеня займатися будь-якою прибутковою діяльністю, за умови, що ця неспроможність, імовірно, буде постійною або триватиме й після припинення виплат допомоги у зв'язку з хворобою.

Слід наголосити на тому, що причини інвалідності безпосередньо впливають на характер соціального забезпечення осіб з інвалідністю. Зокрема, соціальне забезпечення осіб з інвалідністю внаслідок загального захворювання та осіб з інвалідністю внаслідок війни має відмінності. У цьому контексті принципово важливим є набуття (офіційне підтвердження) відповідного статусу, який визначає обсяг соціально-забезпечувальних прав такої особи. Особливості правового статусу осіб з інвалідністю будуть розглянуті у наступному розділі.

Варто звернути увагу на ще одну ознаку соціального ризику. У навчальній літературі підкреслюється, що настання соціального ризику є потенційно можливим для кожної людини. Соціальні ризики обов'язково або, як правило, можуть трапитися за певних обставин [63, с. 188]. Н. Б. Болотіна зазначає, що у широкому розумінні усі ризики, які спіткають людину протягом її життя, є соціальними, адже вони зумовлені нашим суспільним буттям. Соціальні ризики, на думку науковиці, можна визначити як такі події в житті людини, за яких виникає небезпека втрати матеріальних засобів для задоволення її першочергових (базових) потреб, необхідних для збереження і відтворення повноцінного життя як члена людського суспільства [84, с. 44]. С. Б. Березіна вказує, що соціальні ризики – це явища чи події, що виникають безпосередньо у соціальній сфері або впливають на неї опосередковано внаслідок дії природних і техногенних ризиків, ймовірно чи передбачене

настання яких призведе чи може призвести до негативних наслідків для життєдіяльності людини і суспільства [88, с. 70].

Водночас у науковій літературі неодноразово наголошувалося на висновку, який, на нашу думку, заслуговує на підтримку, що «підставою для здійснення соціального забезпечення .... є настання соціального випадку, а не ризику» [89, с. 10]. Як обґрунтовано стверджує О. Л. Кучма, соціальний випадок – це подія (обставина), з настанням якої особа набуває права на соціальне забезпечення. Ймовірність та випадковість настання подій, на випадок яких відбувається соціальне забезпечення, є соціальними ризиками; фактичне настання подій, на випадок яких відбувається соціальне забезпечення і в результаті настання яких особа отримує право на соціальне забезпечення, є соціальними випадками. Відповідно, право на соціальне забезпечення може бути реалізовано за наявності соціального випадку, зокрема, настання інвалідності [90, с. 735–736]. Дійсно, якщо соціальний ризик – це потенційна ситуація (життєва обставина), то соціальний випадок – це та реальна подія, яка має місце і представляє собою юридичний факт, який у сукупності з іншими, визначеними законодавством фактами утворює юридичний фактичний склад, що породжує відповідні юридичні наслідки, зокрема, виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин. Отже, на нашу думку, характерною ознакою соціально-забезпечувальних правовідносин, суб'єктом яких виступає особа з інвалідністю, є те, що відповідні правовідносини породжуються настанням такого соціального випадку, як інвалідність.

Як уже зазначалося, серед суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин особливий статус мають особи з інвалідністю. Слід наголосити на тому, що до внесення змін до законодавства в частині найменування вказаного суб'єкта у науковій літературі відбувалася дискусія щодо коректності використання терміну «інвалід». Однак і сьогодні у суспільстві загалом, і в медіа, зокрема, використовуються різні найменування. Так, О. О. Полумисна та В. А. Булатов, провівши спеціальне дослідження,

стверджують, що «процеси організації толерантності в ЗМІ розвиваються досить повільно, допускається багато інтолерантних виразів, що показують непрапормірність дій, які порушують засади Конвенції про права людей з інвалідністю, а також права, визначені в Декларації принципів толерантності, затвердженої резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО, формують негативні стереотипи стосовно людей з інвалідністю» [91, с. 131]. У правовій науці також тривали відповідні дискусії. Зокрема, висловлювалися думки про використання таких термінів, як-от: «інвалід», «люди з особливими потребами», «люди з обмеженими фізичними можливостями», «люди з функціональними обмеженнями», «люди з інвалідністю», «люди з обмеженнями життєдіяльності» [92, 82]. Висловлювалася позиція і про те, що питання найменування відповідного суб'єкта, крім іншого, «перебуває в ментальній площині» і «поняття «інвалід» є найбільш адекватним для визначення людини з фізичними і розумовими вадами, що дає змогу ... охопити усіх осіб, які мають «нетипові ознаки» будь-то фізичного або розумового плану» [93, с. 15]. На наш погляд, вказане питання має розглядатися саме у правовій площині, оскільки, як уже зазначалося, особливістю соціально-забезпечувальних відносин є форма їх існування – правовідносини. Суб'єктами правовідносин у загальній теорії права називають їх учасників. Ними можуть бути тільки суб'єкти права, під якими розуміють окрему особу (індивідуальний суб'єкт), або об'єднання (співтовариства) людей (колективні суб'єкти) [53, с. 297]. Отже, суб'єктами соціально-забезпечувальних правовідносин можуть виступати саме особи (фізичні чи юридичні), а не властивості таких осіб (наприклад, інвалідність). Тому у правовій площині коректним, таким, що адекватно відбиває сутність явища, є саме термін «особа з інвалідністю», який вказує на суб'єкта права і безпосереднього учасника відповідних правовідносин.

Об'єктом правовідносин в теорії права прийнято вважати реальне благо, на набуття, використання або охорону якого спрямовані суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів правовідносин, «те, заради чого виникають самі

правовідносини» [53, с. 301–302]. У соціально-забезпечувальних правовідносинах такими благами є види соціального забезпечення, а саме: пенсії, соціальні допомоги, соціальні послуги та соціальні пільги. В основі соціально-забезпечувальних правовідносин лежить суб'єктивне право особи на соціальне забезпечення певного виду та відповідний йому обов'язок державних органів (юридичних осіб) призначити чи надати його [63, с. 133]. Отже, зміст правовідносин складають сукупність юридичних прав та обов'язків суб'єктів відповідних правовідносин. Слід зазначити, що зміст соціально-забезпечувальних правовідносин безпосередньо залежить від: 1) виду соціально-забезпечувальних правовідносин; 2) суб'єктного складу соціально-забезпечувальних правовідносин. Водночас, незважаючи на особливості змісту різних видів соціально-забезпечувальних правовідносин, сутність таких не змінюється – це відносини, спрямовані на задоволення найнеобхідніших потреб фізичних осіб (сімей) при настанні визначених законами України соціальних випадків.

У науковій літературі соціально-забезпечувальні правовідносини класифікуються за різними критеріями, як тими, що застосовуються до всіх правовідносин у загальній теорії права (за предметом правового регулювання, характером здійснюваних функцій, ступенем визначеності учасників правовідношення, характером дії зобов'язаної особи тощо), так і тими, що використовуються у праві соціального забезпечення. До останніх належать такі критерії: за видами соціального забезпечення; за формами соціального забезпечення; за строками функціонування та іншими. Відповідно, особи з інвалідністю, як суб'єкти, які зазнали соціального випадку, реалізуючи своє право на соціальний захист, можуть вступати в різні види соціально-забезпечувальних правовідносин з метою задоволення своїх найнеобхідніших потреб.

Грунтуючись на проведеному аналізі, можна дійти таких висновків:

1. Соціальний захист осіб з інвалідністю як стратегічно-важливий напрям соціальної політики держави пов'язується з виконанням державою

соціальної функції. Остання ж втілюється державою за допомогою різних засобів, зокрема, через систему нормативно-правових актів;

2. Формою реалізації соціального захисту осіб з інвалідністю є відносини, в які вступає така особа задля забезпечення своїх потреб. Види відносин, в які вступає особа з інвалідністю з метою реалізації свого права на соціальний захист, обумовлюються змістом такого права, яке охоплює весь спектр соціальних прав людини. Отже, реалізація права на соціальний захист осіб з інвалідністю може здійснюватися шляхом вступу відповідного суб'єкта в різні правовідносини: житлові, освітні, екологічні, інші правовідносини і забезпечується таке право системою організаційних, правових, економічних, політичних й інших заходів. Реалізувати можливості, передбачені статтею 46 Конституції України, особа може шляхом вступу в правовідносини у сфері соціального забезпечення, які є формою соціального захисту осіб з інвалідністю.

3. Поняття «соціально-забезпечувальні правовідносини» не є синонімом понять «правовідносини у сфері соціального забезпечення», «правовідносини із соціального забезпечення», «правовідносини у соціальному забезпеченні». Якщо останні три термінологічні конструкції використовуються як правило для позначення відносин, які складають предмет права соціального забезпечення, то термін «соціально-забезпечувальні правовідносини» використовується для йменування однієї зі складових предмета вказаної галузі права. У науковій літературі усталеною є позиція, що саме соціально-забезпечувальні правовідносини становлять ядро предмета галузі права соціального забезпечення. Інші ж правовідносини, які включаються до цієї галузі права, розглядаються як такі, що існують у зв'язку з соціально-забезпечувальними правовідносинами та, залежно від інтерпретації, іменуються «похідними» або «допоміжними». Щодо класифікації інших правовідносин як складових предмета галузі права соціального забезпечення існують різні підходи, зумовлені неоднаковим розумінням юридичної природи відносин, пов'язаних із соціально-

забезпечувальними (зокрема, соціально-страхових) та їх співвідношенням з фінансовими, цивільними й адміністративними правовідносинами. Також різняться й критерії, що покладені в основу поділу таких правовідносин – це можуть бути мета та умови їх виникнення, організаційно-правова форма соціального забезпечення, вид соціального забезпечення тощо.

4. Соціально-забезпечувальні правовідносини по-різному інтерпретуються у навчально-методичній та науковій літературі. Дискусійним, на нашу думку, є виділення в структурі соціально-забезпечувальних правовідносин двох груп відносин: по наданню матеріального забезпечення та по наданню соціальних послуг. І в науковій літературі, і в законодавстві відсутні чіткі критерії диференціації соціально-забезпечувальних правовідносин на зазначені види та прослідковується непослідовність в частині визначення складових матеріально-забезпечувальних правовідносин. На нашу думку, викликає певні застереження покладення в основу поділу матеріально-забезпечувальних правовідносин мети надання відповідного виду соціального забезпечення (як надання джерел для існування відповідним особам) і виокремлення на цій підставі відносин із пенсійного забезпечення та щодо виплати допомог, оскільки окремі види допомог, передбачені законодавством, мають іншу мету – зокрема, компенсаційну. Ми не поділяємо підхід щодо включення до матеріально-забезпечувальних правовідносин відносин із надання пільг, оскільки, по-перше, пільги спрямовані на покращення становища окремих категорій осіб, а не на забезпечення їх джерелами для існування; по-друге, слід враховувати наявність різних видів і форм пільг, серед яких є й нематеріальні пільги з обслуговування, що не можуть бути охоплені матеріально-забезпечувальними правовідносинами. Крім того, окремі з передбачених законодавством у сфері соціального забезпечення видів матеріального забезпечення та соціальних послуг збігаються як за метою, так і за формою надання. З огляду на викладене, вважаємо за доцільне підтримати підхід, який передбачає поділ соціально-забезпечувальних правовідносин за видами

соціального забезпечення, і на цій підставі виділити такі їх складові: пенсійні правовідносини; правовідносини щодо надання соціальних допомог; правовідносини щодо надання соціальних послуг; правовідносини щодо надання соціальних пільг.

5. Соціально-забезпечувальні правовідносини осіб з інвалідністю виникають у зв'язку з настанням соціального випадку – інвалідності. На нашу думку, інвалідність доцільно розглядати як самостійний вид соціального випадку, що може бути спричинений як біологічними (фізіологічними), так і іншими факторами – професійними, державно-політичними, техногенними чи екологічними, – і не є тотожною непрацездатності. У цьому контексті причини інвалідності також мають суттєве значення, оскільки вони впливають на характер та обсяг соціального забезпечення осіб з інвалідністю. Принципово важливим для соціального забезпечення осіб з інвалідністю є набуття (отримання) ними відповідного статусу, який і зумовлюватиме обсяг їх соціально-забезпечувальних прав. Наприклад, соціальне забезпечення осіб з інвалідністю внаслідок загального захворювання та особи з інвалідністю внаслідок війни не є тотожним.

6. Суб'єктом соціально-забезпечувальних правовідносин є особа з інвалідністю. У правовій площині, зважаючи на дискусії, які точаться навколо найменування вказаного суб'єкта, вважаємо коректним та адекватним термін, який використовується у чинному законодавстві – «особа з інвалідністю». Вказаний висновок обумовлюється тим, що: 1) особливістю соціально-забезпечувальних відносин є форма їх існування – правовідносини; 2) суб'єктами правовідносин можуть виступати суб'єкти права, якими, зазвичай, є особи (фізичні чи юридичні), а не їх властивості (інвалідність).

7. Соціально-забезпечувальні відносини як форма реалізації соціального захисту осіб з інвалідністю характеризується такими ознаками:

- 1) існують у формі правовідносин;
- 2) спрямовані на задоволення найнеобхідніших потреб особи з інвалідністю (подолання матеріальної незабезпеченості та подолання

(мінімізацію) наслідків фізіологічного характеру);

3) для вступу в такі відносини особа має зазнати настання соціального випадку інвалідності і отримати відповідний правовий статус;

4) правовий статус особи з інвалідністю визначає обсяг її соціально-забезпечувальних прав та обов'язок визначених законодавством органів забезпечити їх реалізацію;

5) об'єктом соціально-забезпечувальних правовідносин є ті блага (пенсії, соціальні допомоги, соціальні послуги та соціальні пільги), які визначені законодавством і на які особа з інвалідністю може претендувати в силу свого правового статусу.

## Висновки до Розділу 1

1. Соціальний захист осіб з інвалідністю є стратегічно-важливим напрямом соціальної політики держави, який представляє собою комплексне багатоаспектне явище, що охоплює соціально-правову, економічно-фінансову, організаційну діяльність уповноважених державою органів та установ, недержавних організацій, фізичних осіб. Ця діяльність, базуючись на конституційних засадах соціальної політики держави, спрямована на реалізацію підтримки та допомоги особам з інвалідністю з метою забезпечення їхньої життєдіяльності згідно з базовими соціальними стандартами та гарантіями, закріпленими в соціально-захисному законодавстві.

2. Сформульовано авторську дефініцію поняття «соціальний захист осіб з інвалідністю» як стратегічно-важливого напрямку соціальної політики держави, який є комплексним багатоаспектним явищем, що охоплює соціально-правову, економічно-фінансову, організаційну діяльність уповноважених державою органів та установ, недержавних організацій, фізичних осіб, які, базуючись на конституційних засадах соціальної політики держави, реалізують підтримку та допомогу особам з інвалідністю з метою забезпечення їхньої життєдіяльності згідно з базовими соціальними стандартами та гарантіями, закріпленими в соціально-захисному законодавстві.

3. Доведено, що формою реалізації соціального захисту осіб з інвалідністю є відносини, в які вступає така особа задля забезпечення своїх потреб. Види цих відносин обумовлюються змістом права на соціальний захист, який охоплює весь спектр соціальних прав людини. Реалізація права на соціальний захист осіб з інвалідністю може здійснюватися шляхом вступу відповідного суб'єкта в різні правовідносини: житлові, освітні, екологічні та інші, проте основною формою реалізації соціального захисту осіб з інвалідністю є соціально-забезпечувальні правовідносини.

4. Установлено, що соціально-забезпечувальні правовідносини є

центральною ланкою предмета права соціального забезпечення. Інші правовідносини в цій галузі мають похідний і допоміжний характер, оскільки виникають у зв'язку з існуванням соціально-забезпечувальних правовідносин та забезпечують їх реалізацію. На підставі проведеного аналізу обґрунтовано доцільність класифікації соціально-забезпечувальних правовідносин за видами соціального забезпечення на: пенсійні правовідносини; правовідносини щодо надання соціальних допомог; правовідносини щодо надання соціальних послуг; правовідносини щодо надання соціальних пільг.

5. З'ясовано, що соціально-забезпечувальні правовідносини осіб з інвалідністю виникають у зв'язку з настанням соціального випадку – інвалідністю, яка є самостійним видом соціального випадку, що може бути породжений як біологічними (фізіологічними), так і іншими факторами (професійними, державно-політичними, техногенними та екологічними). Обґрунтовано, що інвалідність не є тотожною непрацездатності, а причини інвалідності суттєво впливають на соціальне забезпечення осіб з інвалідністю.

6. З'ясовано, що суб'єктом соціально-забезпечувальних правовідносин є особа з інвалідністю. У правовій площині термін «особа з інвалідністю» є коректним та адекватно відображає сутність явища, оскільки вказує на суб'єкта права і безпосереднього учасника відповідних правовідносин, а не на його властивості.

7. Визначено основні ознаки соціально-забезпечувальних відносин як форми реалізації соціального захисту осіб з інвалідністю: 1) існують винятково у формі правовідносин; 2) спрямовані на задоволення найнеобхідніших потреб особи з інвалідністю (подолання матеріальної незабезпеченості та подолання (мінімізацію) наслідків фізіологічного характеру); 3) для вступу в такі відносини особа має зазнати настання соціального випадку інвалідності і отримати відповідний правовий статус; 4) правовий статус особи з інвалідністю визначає обсяг її соціально-забезпечувальних прав та обов'язків визначених законодавством органів забезпечити їх реалізацію; 5) об'єктом соціально-забезпечувальних

правовідносин є ті блага (пенсії, соціальні допомоги, соціальні послуги та соціальні пільги), які визначені законодавством і на які особа з інвалідністю може претендувати в силу свого правового статусу.

8. Доведено, що за сучасних умов системи соціального захисту осіб з інвалідністю постійно трансформуються та адаптуються до нових викликів і потреб. Одним із ключових напрямів цієї трансформації є перехід від медичної моделі до соціального підходу до розуміння «інвалідності». Замість моделі, що зосереджена переважно на медичних аспектах, сучасні системи соціального захисту приділяють більше уваги соціальним та економічним чинникам, спрямованим на забезпечення рівних можливостей, інклюзії та самостійності осіб з інвалідністю в усіх сферах суспільного життя.

9. Обґрунтовано, що подальший розвиток системи соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні має ґрунтуватися на принципах європейської інтеграції, з урахуванням положень Стратегії захисту прав людей з інвалідністю на 2021–2030 роки, ухваленої Європейською комісією, та Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. Це передбачає вдосконалення механізмів соціального захисту осіб з інвалідністю, особливо в контексті безпрецедентно високого рівня інвалідизації населення України внаслідок військової агресії.

## РОЗДІЛ 2

### ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК УЧАСНИКІВ СОЦІАЛЬНО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ВІДНОСИН

#### 2.1 Поняття правового статусу осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин

Правовий статус є однією з найбільш значущих категорій права. Саме завдяки правовому статусу особа набуває здатності бути учасником правовідносин, а отже, його визначення є ключовим при правовому регулюванні тих чи інших суспільних відносин. Т. О. Санжарук зазначає, що правовий статус є тією умовою, яка забезпечує можливість суб'єктів права брати участь у різних видах правовідносин. Саме крізь призму правового статусу визначаються взаємовідносини між особами та змістовне наповнення їхньої поведінки [94, с. 123–125]. На думку О. Сорочкіна, правовий статус є не просто формальною юридичною конструкцією, а важливим інструментом, що забезпечує справедливість і рівність у суспільстві [95, с. 255].

Особу з інвалідністю сьогодні в державі визнають не лише як об'єкт благодійності або як особу, яка перебуває на утриманні держави та є тягарем, а передусім як особистість, людину, суб'єкта права та учасника суспільних відносин, що характеризується наявністю прав і обов'язків, зокрема у сфері соціального забезпечення. Як зазначає М. О. Бук, сучасне соціальне законодавство вже є переорієнтованим у напрямі міжнародного регулювання захисту прав осіб з інвалідністю, зокрема на стандарти конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, що, відповідно, сприяє зменшенню дискримінації щодо осіб з інвалідністю та підтверджує гуманне ставлення до них [96, с. 41]. У зв'язку з цим, характеризуючи осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин, важливо розглянути сучасне поняття та зміст правового статусу осіб з інвалідністю, а також основні ознаки їх правового статусу.

Питання поняття правового статусу з точки зору теорії права розглядали такі вчені, як В. В. Безусий, Т. В. Степанова, І. С. Окунєв, Т. О. Санжарук, О. Сорокін та ін. Правовий статус у праві соціального забезпечення досліджували Н. Б. Болотіна, С. М. Синчук, О. М. Ярошенко, а питання правового статусу осіб з інвалідністю було розглянуто М. О. Буком і В. Л. Костюком.

Аналізуючи правовий статус осіб з інвалідністю, передусім необхідно з'ясувати теоретичне поняття та визначення категорії «правовий статус». Чіткість будь-якої правової категорії починається саме з визначення її поняття та розуміння змістового наповнення. Поняття правового статусу в наукових дослідженнях теоретиків є доволі дискусійним: його вживають у різних словосполученнях, ототожнюють або відмежовують від інших (суміжних чи тотожних) понять. Зокрема в юридичній науковій літературі вживаються такі терміни як «правове становище особи» «правовий статус особи», «правовий статус особистості», «правовий статус людини і громадянина», «правовий статус суб'єкта права» тощо. Таке різноманіття вживаних понять викликає певну плутанину щодо категорії правовий статус, щодо його визначення та змісту, зумовлює наявність різних «правових статусів», а відповідно, і різних їх характеристик.

Насамперед слід з'ясувати питання розмежування понять «правовий статус» та «правове положення». У наукових працях ці поняття розрізняються дослідниками, які наголошують на їх відмінності. Зокрема, Т. В. Степанова відзначила, що «правове положення» наявне в особи постійно (в будь-який час) і є ширшим поняттям, натомість правовий статус або процесуальний статус особа отримує лише при виникненні та вступі в матеріальні або процесуальні правовідносини [97, с. 37]. На противагу цій позиції можна навести точку зору В. В. Безусого, який ототожнює ці поняття, проте зазначає, що правовий статус (або правове положення) може існувати як у широкому, так і у вузькому розумінні [98, с. 45]. На думку науковця, широке розуміння поняття правового статусу представляє собою всі сторони становища

особистості, що закріплюється правом, і включає всі соціально-юридичні властивості (права, обов'язки, відповідальність, гарантії тощо). Натомість вузьке розуміння пропонується розуміти та обмежувати правами, свободами та обмеженнями. З цього приводу Р. В. Макаренко зазначає, що правовий статус не може трактуватись у вузькому значенні, і найбільш повно відображається зміст правового статусу людини, саме з позиції широкого розуміння, враховуючи сучасні тенденції розвитку категорії правовий статус. Зокрема збільшення прав людини, визнання рівності правового статусу людини, підвищення соціальних характеристик прав людини, а також посилення захищеності правового статусу людини (особи, особистості) [99, с. 142].

Загалом наявність і розмежування вживаних термінів («правовий статус» та «правове положення») і надання їм різних дефініцій, на нашу думку, є абсолютно недоречним та провокує юридичну невизначеність поняття правового статусу. З приводу розмежування зазначених понять відома українська науковиця О. Ф. Скакун відзначила, що «правовий статус особи» і «правове становище особи» є повністю рівнозначними категоріями [100, с. 378]. Це також підтверджується з етимологічної точки зору, слово статус походить від латинського слова *status* та у перекладі з англійської, німецької, французької перекладається як «становище» або «стан». Згідно з визначенням, наданим тлумачним словником, слово «стан» (так само, як і слово «становище») трактується як обставини або умови, в яких хто-небудь перебуває [101, с. 1383], у зв'язку з цим пропонуємо вважати терміни «правовий статус» і «правове становище (або стан)» синонімічними, тобто такими, які повинні відображати однакове правове явище і розкривати однакову правову категорію.

На термінологічні відмінності поняття «правовий статус» звернув увагу також В. В. Макарук. Науковець дійшов висновку, що наявність різного роду термінологічних відмінностей зумовлена існуванням різноспрямованих правничих шкіл та їх відмінним правовим тлумаченням категорії «правовий

статус». Водночас він наголосив, що саме термін «правовий статус» доцільно використовувати в юридичній доктрині та правозастосуванні, з огляду на правила юридичної техніки щодо загальновизнаності термінів та їх широкого застосування, адже саме словосполучення «правовий статус» вживається в більшості правових джерел [102, с. 21].

Розглядаючи питання правового статусу, широкого вжитку знаходять такі словосполучення як правовий статус особистості, правовий статус особи, правовий статус людини, правовий статус громадянина, правовий статус суб'єкта права, правовий статус суб'єкта правовідносин, що потребує розмежування понять особа, особистість, людина і громадянин.

Визначення понять «особа» і «особистість» надав А. М. Шульга, який зазначив, що «особа» – це людина (людський індивід), яка має певне становище в суспільстві, є вольовим учасником взаємовідносин між людьми, тобто виступає суб'єктом суспільних відносин або соціально значущої поведінки, та наділена комплексом соціальних і природних якостей [103, с. 222–223]. При цьому учений відзначає, що термін «особа» не завжди співпадатиме з терміном «людина», оскільки особа може характеризувати не тільки людину, а й юридичну особу (наприклад, установи соціальної підтримки або заклади соціального обслуговування). Особистість же науковцем характеризується як сукупність особистісних характеристик людини, тобто соціально значущих якостей для суспільства та соціуму, тобто особистість може характеризувати винятково людські властивості, які можуть бути притаманні винятково людському індивіду.

Р. О. Стефанчук з філософсько-правової точки зору трактує ці поняття наступним чином: особа – це носій конкретно визначених прав, обов'язків, учасник правових відносин, натомість особистість – це психологічна та соціальна характеристика людини [104, с. 184–190]. Розмежування зазначених понять також здійснила Н. С. Петлевич, зазначаючи, що термін «особа» є формальною конструкцією і має вузький зміст порівняно з поняттям «особистість». Особистість, натомість, розглядається як живий суб'єкт,

здатний до вибору права, який має духовну та соціальну складову [105, с. 59]. При цьому обидва науковці зазначають, що в наукових роботах правового характеру ці категорії нерідко ототожнюються. Зокрема, В. В. Макаренко, досліджуючи поняття правового статусу особистості, використовує терміни «правовий статус особистості» та «правовий статус особи» як синонімічні [99, с. 141–146].

Н. О. Ортинська, досліджуючи питання поняття правового статусу, зауважила, що при характеристиці поняття «особистість» не слід трактувати його винятково як духовну категорію. Водночас науковиця зазначає, що особистість поєднує як соціальні риси (психологічні особливості, соціальні зв'язки, набуті знання), так і біологічні характеристики (вік, стан здоров'я). Учена робить висновок, що особистісні риси в соціальному середовищі беззаперечно впливають на правовий статус суб'єкта права, який, на її думку, є складовою частиною соціального статусу [106, с. 59].

І. К. Полховська в контексті дослідження поняття правового статусу проводить розмежування понять «людина», «громадянин», «особа». Вона зазначає, що людина – це розумна істота, індивід, наділений соціальними та біологічними характеристиками. При цьому підкреслює, що поняття «особа» є узагальнюючим стосовно поняття «людина» і може його замінювати [107, с. 20].

Б. Я. Кофман також проводить розмежування різних правових статусів і зазначає, що правовий статус особистості в більшості випадків збігається з правовим статусом людини, якщо остання володіє повною правосуб'єктністю. У деяких випадках у тій же науковій статті він уживає ці поняття як синоніми [108, с. 125].

Аналізуючи наведені думки, слід наголосити, що поняття «правовий статус особи», «правовий статус людини» та «правовий статус особистості» є близькими за змістом, проте їх не можна ототожнювати. Зокрема, правовий статус особи, на нашу думку, є ширшим поняттям порівняно з правовим статусом особистості або правовим статусом людини. Крім того, саме цей

термін є найбільш уживаним у правозастосовній практиці. З цього приводу Р. О. Стефанчук зазначає, що термін «особа» має характер «доктринального вжитку» та є домінуючим, зокрема тому, що він прямо закріплений у законодавстві [104, с. 184–190]. Відтак доцільно використовувати саме термін «правовий статус особи» для характеристики загального поняття правового статусу.

Правовому статусу особи відповідає правовий статус суб'єкта права. На думку І. С. Окунева, який розглядає питання правового статусу з позицій поєднання позитивістського та природно-правового підходів, будь-яка особа (як носій визнаних природних прав і свобод) стає суб'єктом права лише після надання їй правосуб'єктності на законодавчому рівні. Відповідно, правовий статус суб'єкта права повинен знаходитися в нерозривній єдності з державою [109, с. 7–8].

Поряд із поняттям суб'єкта права вживається також поняття правового статусу суб'єкта правовідносин, які не є тотожними. При розмежуванні цих понять варто, насамперед, виходити з відмінності між суб'єктом права та суб'єктом правовідносин. Ці поняття було проаналізовано З. С. Голованом, який зазначив їхню різницю. На його думку, суб'єкт права є ширшим поняттям і охоплює всіх осіб, які потенційно можуть вступити у певні види правовідносин (але можуть і не вступати в такі правовідносини). Натомість суб'єкт правовідносин є більш конкретним поняттям, що передбачає фактичних учасників правовідносин, які реально вступають у правовідносини, реалізують свої права та виконують визначені обов'язки [110, с. 23]. Схожих висновків дійшла і Т. А. Санжарук, визначивши, що суб'єкт правовідносин – це той суб'єкт права, який вже реалізував (або реалізовує) свої права, безпосередньо вступивши у конкретно визначені правовідносини, але суб'єкт права не завжди буде вступати до участі у певні відносини, а отже, суб'єкт права буде завжди первинним по відношенню до вторинного суб'єкту правовідносин [111, с. 94].

Характеризуючи суб'єкт права соціального забезпечення, Н. Б. Болотіна зазначила, що суб'єктом права соціального забезпечення є людина, яка відповідно має право на соціальний захист і є потенційним суб'єктом соціально-забезпечувальних відносин [112, с. 160], тобто суб'єкт права стає суб'єктом правовідносин лише коли він починає реалізовувати свої закріплені правовими нормами права, а отже, змінюється і правовий статус особи, оскільки стаючи суб'єктом правовідносин, людина (або інший суб'єкт права) реалізовує лише конкретно визначені права різних видів правовідносин. Тобто, правовий статус суб'єкта правовідносин і суб'єкта права буде відрізнятись колом прав та обов'язків, оскільки реалізуючи статус суб'єкта правовідносин, особа не буде реалізовувати весь обсяг своїх прав і обов'язків, який визначений широким колом законодавства. Наприклад, особи з інвалідністю відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію та особам з інвалідністю», мають право на отримання визначених законом допомог [113]; мають право на отримання послуг із соціального та медичного обслуговування в межах програм реабілітації на безоплатній або частково оплатній основі відповідно до законодавства про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю [27]. Проте це означає, що особа з інвалідністю буде одночасно реалізовувати ці права і вступить у відносини із отримання державної соціальної допомоги та соціальних послуг, пов'язаних із реабілітацією осіб з інвалідністю. Тобто, маючи певне право, це не означає, що людина його реалізує. Фактично стаючи суб'єктом правовідносин, правовий статус особи в контексті реалізації конкретного правовідношення стає більш звуженим, а отже, і має інше змістовне наповнення поняття правового статусу.

У сучасних наукових дослідженнях у галузі права соціального забезпечення одним із найбільш уживаних термінів є «учасник соціально-забезпечувальних відносин». О.В. Паровишник, на основі викладеного, вважає, що адміністративно-правовий статус осіб з інвалідністю є ключовим для їхньої участі в соціально забезпечувальних відносинах [114, с. 173]. Таким

чином, автор визначає учасників соціально забезпечувальних відносин як осіб з інвалідністю, державні органи, які забезпечують реалізацію їхніх прав, а також громадські організації, що активно сприяють цьому процесу. Взаємодія між цими суб'єктами має на меті підвищення рівня захисту прав і забезпечення життєдіяльності осіб з інвалідністю в суспільстві.

Б. І. Сташків визначає суб'єкта соціально-забезпечувальних правовідносин як учасника правовідносин, який реалізує надану йому правом правоздатність, тобто вважає учасника правовідносин рівнозначним терміну «суб'єкт правовідносин» [70, с. 426]. Отже, суб'єкт права соціального забезпечення завжди є потенційним учасником соціально-забезпечувальних відносин, тоді як суб'єкт правовідносин із соціального забезпечення є їх реальним учасником, тобто за змістом поняття «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин» співпадають.

Визначення та тлумачення поняття правового статусу суб'єкта права (учасника правовідносин) здійснюється через сукупність його елементів, які формують змістове наповнення правового статусу суб'єкта правовідносин.

Традиційно правовий статус розуміється як «сукупність суб'єктивних прав, юридичних обов'язків і законних інтересів» [115, с. 237; 116, с. 534]. О. І. Окунєв у своєму дослідженні прийшов до висновку, що правовий статус суб'єкта права характеризується правосуб'єктністю, правами, обов'язками та законними інтересами, системою гарантій та обов'язків і юридичною відповідальністю [109, с. 10], при цьому зазначаючи, що правосуб'єктність є центральним елементом правового статусу. Відомий український вчений П. М. Рабінович підкреслив важливість правосуб'єктності. Учений виділяє поняття «буттєво-правовий статус людини». Відповідно до його визначення, буттєво-правовий статус людини є комплексним поняттям, що охоплює сукупність буттєво-правових прав, свобод та обов'язків людини [117, с. 40]. При цьому дослідник визначає буттєві права як основоположні, без яких існування, виживання та будь-яка життєдіяльність людини є неможливими.

При порівнянні буттєво-правового статусу з юридичним статусом науковець відзначає, що юридичний статус особи має бути максимально наближеним до буттєво-правового статусу людини. Саме надання державою максимального обсягу можливостей для людини в межах юридичного статусу відповідає цінностям гуманістичної, демократичної та соціальної держави [117, с. 40]. П. М. Рабінович підкреслює важливість категорії «юридичний статус» (тобто комплексу суб'єктивних прав та обов'язків, що належать людині) і зазначає, що наділення юридичним статусом є саме тією можливістю, яка дозволяє людині реалізувати свої буттєві права. Тобто жодні права, свободи чи інтереси людини не можуть бути реалізовані в державі без надання їй можливості їх реалізувати, а отже – і без надання відповідних гарантій у здійсненні таких прав.

У великій юридичній енциклопедії автори більш широко розглядають правовий статус суб'єкта права і до структури правового статусу відносять, окрім зазначених елементів, також правові норми, за допомогою яких визначається правовий статус, принципи права, громадянство і правовідносини [116, с. 534].

В. І Чорненький у своїй роботі розглядає правовий статус особи як комплексну категорію, яка відображає увесь спектр зв'язків людини та громадянина із суспільством, державою та міжнародним співтовариством. Базис правового статусу особи становлять її права, свободи, законні інтереси та обов'язки, передбачені у Конституції та законодавстві України, а також основоположних міжнародно-правових актах. Це загалом визначає правове становище особи в житті держави та її місце, роль і значення у регулюванні суспільних відносин [118, с. 175].

Думка вченого про правовий статус особи як комплексну категорію, що охоплює права, свободи, законні інтереси та обов'язки, є важливою для розуміння того, як правовий статус формує взаємодію особи з суспільством, державою та міжнародним співтовариством. Для осіб з інвалідністю цей підхід є особливо актуальним, оскільки включає як загальні права та обов'язки, так і

спеціальні норми, що сприяють їх інтеграції в суспільство на рівних умовах з іншими громадянами.

Правові статуси різних видів можуть відрізнятися складом та наповненням елементів такого правового статусу, тому для визначення поняття правового статусу особи з інвалідністю необхідно розглянути питання щодо різних видів правових статусів. Водночас варто наголосити, що, якщо розглядати кожну окрему людину (як особистість), можна стверджувати, що така особистість характеризується сукупністю наявних у неї статусів [108, с. 125]. Характеристика різних правових статусів дозволить визначити змістовне наповнення правового статусу особи з інвалідністю. Як відмітив щодо цього І. С. Окунів, саме з'ясування сутності різних правових статусів дозволить правильно охарактеризувати поняття правового статусу в загальному розумінні, його сутність та змістовне наповнення [109, с. 7].

Т. О. Санжарук зазначила про існування загального правового статусу, галузевого правового статусу, міжгалузевого правового статусу та спеціального правового статусу [94, с. 124].

Загальний правовий статус – це статус суб'єкта права в межах окремої правової системи, тобто правовий статус, який збігається з правовим статусом людини [115; с. 237], а відповідно, і правовим статусом особи. І. С. Окунів підкреслював, що це статус особи як суб'єкта права, що є основою для всіх інших статусів [109, с. 9]. Загальний правовий статус також ототожнюється та розглядається як конституційний правовий статус, характеризується науковцями як визначений та стабільний, стійкий, допоки не буде відбуватись суттєва зміна суспільних відносин [108, с. 125]. Загальний правовий статус характеризує правове становище всіх суб'єктів, які можуть бути включені у правовідносини, шляхом реалізації їх правосуб'єктності, якою, відповідно, володіють всі особи, які підпадають під дію визначених правових норм.

Загальний правовий статус розглядається в межах таких понять, як правовий статус людини, правовий статус громадянина, правовий статус особи без громадянства та правовий статус іноземця. У контексті елементів

правового статусу людини і громадянина К. А. Бабенко виокремлює громадянство як один із ключових елементів правового статусу людини – це визначений зв'язок особи з державою [119]. Через інститут громадянства інтерпретуються саме взаємовідносини людини як громадянина з державою. Обсяг прав і свобод людини (як громадянина) та, наприклад, людини (як іноземця) може відрізнятися саме за ознакою громадянства, адже особи зі статусом громадянина мають, зазвичай, ширший обсяг прав, закріплених у конституції держави. Як зазначає К. А. Бабенко, громадянство характеризує правовий статус особи у відносинах між державою та її громадянами, а також те, що людина як громадянин має здійснювати активні дії та брати участь у розвитку держави в соціальній, економічній та політичній сферах [119].

Тобто всі учасники соціально-забезпечувальних відносин, зокрема особи з інвалідністю, наділені і володіють загальним правовим статусом. Варто погодитись із М. О. Бук, що за допомогою загального правового статусу дійсно характеризуються рівні формальні можливості та вихідні базові позиції правового положення кожної особи з інвалідністю в суспільстві, але характеризувати більш повно правовий статус інвалідів можливо лише характеризуючи їх галузевий і спеціальний правовий статус, який доповнює загальний правовий статус специфічними правами, гарантіями їх реалізації і специфічними обов'язками, пов'язаними із їх соціальним забезпеченням і реалізацією загальновизнаного права на соціальне забезпечення [96, с. 42–43]. Обсяг правового статусу особи з інвалідністю може відрізнятися залежно від наявності або відсутності такого структурного елемента, як громадянство, оскільки особа з інвалідністю, яка не є громадянином держави, не має можливості реалізувати, наприклад, політичні чи громадянські права та обов'язки.

Спеціальний правовий статус виділяють для окремих груп суб'єктів права, які характеризуються спеціальними ознаками, а отже, це можуть бути спеціально визначені права та обов'язки [109, с. 9]. Характерною ознакою, яка вказує на наявність спеціального статусу осіб з інвалідністю, є саме наявність

встановленої документально інвалідності за передбаченою законодавством процедурою. Відповідно до чинного законодавства (Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні») особа з інвалідністю – це людина, яка має стійкий розлад функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист. Таке визначення відображає сучасну соціальну модель інвалідності, акцентуючи не лише на медичних показниках, а й на необхідності усунення бар'єрів та забезпечення рівних можливостей. Таким чином, за наявності всіх загальновизнаних прав загально-правовим статусом, особа з інвалідністю додатково матиме закріплені спеціальні права, наприклад: право на реабілітацію, адаптацію, соціальні виплати тощо, які уточнюються та реалізуються в межах різних галузей права при врегулюванні відповідних суспільних відносин.

Залежно від галузевого поділу суспільних відносин, виділяють галузеві правові статуси: конституційно-правовий, адміністративно-правовий, цивільно-правовий, трудовий тощо. При цьому всі правові статуси повинні відповідати конституційному (загальному) статусу та конкретизувати його в межах відповідної галузі права [109, с. 9]. Правовий статус осіб з інвалідністю розглядається в межах різних галузей, зокрема як конституційно-правовий статус осіб з інвалідністю [120], який розглядається як комплекс загальновизнаних прав, свобод людини і громадянина з наділенням осіб з інвалідністю додатковими соціальними правами і гарантіями щодо забезпечення рівності інвалідів щодо інших суб'єктів правового статусу; адміністративно-правового статусу осіб з інвалідністю [82], який розглядається як становище, комплекс взаємопов'язаних елементів правового статусу при взаємодії осіб з інвалідністю з державними органами влади при встановленні інвалідності і захисті прав осіб з інвалідністю тощо; трудо-правового статусу осіб з інвалідністю [121] – як спеціальний правовий статус

осіб з інвалідністю, які наділені специфічними трудовими права і можуть реалізовувати трудову правосуб'єктність.

Індивідуальний правовий статус характеризується наявністю особистісних характеристик суб'єкта права, які характеризують особу як учасника правовідносин, при цьому індивідуальний правовий статус характеризується сукупністю загального, спеціального і галузевого правових статусів, які реалізуються особою при вступі в ті чи інші правовідносини. Тобто, індивідуальний правовий статус характеризує конкретно визначений обсяг прав та обов'язків окремої особи у певний момент, при настанні її індивідуальних обставин [96, с. 43]. Для осіб з інвалідністю індивідуальний статус відображає персоніфіковані права (наприклад, призначений розмір пенсії, конкретні засоби реабілітації, якими користується ця особа) та обов'язки.

У межах визначення індивідуального правового статусу особистості виділяється також усічений і пільговий правовий статус. А. М. Шульга визначає усічений правовий статус як статус, пов'язаний із певними обмеженнями особистості, а відповідно, пільговий статус виділяє як статус, який проявляється в наданні окремих пільг, залежно від індивідуальних характеристик особи [122, с. 21]. Правовий статус осіб з інвалідністю можна охарактеризувати як пільговий правовий статус, де надаються додаткові пільги для забезпечення рівності осіб з інвалідністю по відношенню до інших суб'єктів права. Це твердження виходить з положень Конвенції про права осіб з інвалідністю, яка була прийнята Генеральною асамблеєю ООН 13.12.2006 року. Безпосередньо стаття 12 зазначеного документу визнає правосуб'єктність осіб з інвалідністю і декларує, необхідність забезпечення рівної правосуб'єктності для всіх осіб з інвалідністю [36]. При цьому Комітетом з прав людини ООН було визначено, що положеннями ст. 12 Конвенції не визначається додаткових прав для осіб з інвалідністю, ООН визнає лише необхідність встановлення державами додаткових елементів (гарантій), які б забезпечували дотримання рівності осіб з інвалідністю з

іншими особами, які вступають у правовідносини при реалізації своєї правосуб'єктності [123, с. 1–2]. Водночас Комітет наголосив, що особи з інвалідністю повинні мати повну правосуб'єктність, яка має забезпечуватися на рівні з усіма іншими особами для можливості реалізації їх загальноновизнаних прав, і не може бути обмежена через наявність інвалідності.

Отже, правовий статус осіб з інвалідністю характеризується як сукупність правових статусів суб'єкта права, який має специфічну ознаку – інвалідність. Правовий статус осіб з інвалідністю має багаторівневу структуру: загальний статус забезпечує рівність перед законом, спеціальний – враховує особливі потреби, а індивідуальний – конкретизує права залежно від конкретної ситуації. У цьому дослідженні ми зосереджуємо увагу саме на спеціальному статусі осіб з інвалідністю у сфері соціального забезпечення, тобто на правах і обов'язках, що виникають у межах соціально-забезпечувальних правовідносин.

В. П. Мельник розглядає соціально-правовий статус осіб з інвалідністю як систему, що включає визначені нормами права гарантії, пільги, механізми реалізації та правової охорони, а також обов'язки осіб з інвалідністю. З правової точки зору, соціально-правовий статус осіб з інвалідністю, по-перше, має на меті забезпечення доступу до всіх сфер суспільного життя; по-друге, включає систему прав та пов'язані з ними гарантії і пільги; по-третє, характеризується вичерпним переліком обов'язків; по-четверте, передбачає систему механізмів правового захисту та охорони прав осіб з інвалідністю. Водночас в умовах сьогодення його можна характеризувати як достатньо вразливе правове явище з огляду на наступні чинники: 1) невідповідність тенденціям розвитку безбар'єрного суспільства та держави; 2) відсутність належного рівня врахування міжнародних соціальних стандартів; 3) наявність суперечливого законодавства з питань прав осіб з інвалідністю; 4) наявність непрозорої та недоступної системи прав осіб з інвалідністю, у тому числі їх гарантій та пільг; 5) відсутність чіткої системи обов'язків осіб з інвалідністю; 6) відсутність чітких, дієвих та прозорих механізмів реалізації та гарантування

прав осіб з інвалідністю; 7) відсутність механізмів правової охорони та захисту прав осіб з інвалідністю; 8) недосконалість державного нагляду та громадського контролю [124, с. 411–412].

Розглянутий автором соціально-правовий статус осіб з інвалідністю підкреслює важливість не тільки прав, пільг і гарантій для цієї категорії осіб, але й необхідність чіткої системи обов'язків, механізмів правової охорони та захисту їхніх прав. Вказані елементи мають за мету забезпечити доступ осіб з інвалідністю до усіх сфер суспільного життя та гарантувати їх рівноправну участь у соціальних, економічних та культурних процесах. Проте, на сьогоднішній день соціально-правовий статус осіб з інвалідністю все ще залишається вразливим через відсутність належних механізмів реалізації прав, суперечливість законодавства та недосконалість системи захисту прав. Це свідчить про необхідність подальшого вдосконалення правової бази та впровадження прозорих і дієвих механізмів, які забезпечать ефективний захист прав осіб з інвалідністю.

Р. О. Павлюков визначає правовий статус осіб з інвалідністю як обумовлену реаліями сьогодення та закріплену в національному законодавстві сукупність прав, свобод, обов'язків, законних інтересів, а також юридичної відповідальності та гарантій соціально-правового захисту як громадянина, так і спеціального суб'єкта, що має стійкий розлад функцій організму [125, с. 139].

Досліджене розуміння правового статусу осіб з інвалідністю, яке обумовлене реаліями сьогодення та закріплене в національному законодавстві, підкреслює важливість комплексного підходу до забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю. Це включає не лише права та обов'язки, але й законні інтереси, юридичну відповідальність та гарантії соціально-правового захисту, що мають за мету забезпечити рівні можливості для осіб з інвалідністю в усіх сферах життя. Правовий статус осіб з інвалідністю визначає їх місце в правовій системі, забезпечує захист від дискримінації та сприяє їх активній участі в соціальному, економічному та культурному життю.

Характеризуючи правовий статус осіб з інвалідністю як учасника (суб'єкта) соціально-забезпечувальних відносин, передусім необхідно розкрити поняття правосуб'єктності, яка притаманна всім без винятку правовим статусам і представляє собою елемент правового статусу. Правосуб'єктність зі свого боку є саме тим елементом правового статусу, який дозволяє брати участь в різних видах правовідносин, за допомогою чого реалізуються суб'єктом права надані можливості державою, а саме закріплені права свободи та інтереси.

Будь-який галузевий правовий статус характеризується саме наявністю специфічного виду правосуб'єктності, а саме галузевої правосуб'єктності [12, с. 76]. Галузева правосуб'єктність – це здатність особи вступати у правовідносини конкретно визначеної галузі, бути їх учасником, тобто здатність особи мати і реалізовувати права та обов'язки, які визначають різними галузями права [127, с. 72]. Тобто, кожна особа, яка вступає в соціально-забезпечувальні відносини, буде характеризуватись наявністю галузевих характеристик, за допомогою яких особа може наділятися можливостями стати учасником соціально-забезпечувальних відносин. Галузева правосуб'єктність натомість може поділятися на спеціальні види [127, с. 72], зокрема особи з інвалідністю мають спеціальну правосуб'єктність за наявністю ознаки інвалідності, а отже, і наділяються можливостями реалізовувати визначені права та обов'язки правом соціального забезпечення (наприклад, право на перерахунок пенсії з інвалідності, право на встановлення процедур реабілітації осіб з інвалідністю, обов'язок повідомлення компетентних органів у разі зміни ступеня працездатності тощо). Виділення правового статусу осіб з інвалідністю у межах соціально-забезпечувальних правовідносин зумовлено тим, що хоча всі особи можуть бути учасниками таких правовідносин (наприклад, кожен має право на пенсію за віком або допомогу у разі тимчасової втрати працездатності), однак не кожна особа має ознаку інвалідності, а отже, не набуває відповідних прав та обов'язків, характерних саме для осіб з інвалідністю.

У наукових джерелах теоретичного спрямування поняття правосуб'єктності трактується неоднозначно. Зокрема, правосуб'єктність розглядається: 1) як категорія, тотожна правоздатності; 2) як окреме правове явище, що складається з правоздатності та дієздатності; 3) диференційовано за галузями права – з ототожненням її як з правоздатністю, так і з дієздатністю; 4) як категорія, що розмежовується з правоздатністю, дієздатністю та правовим статусом; 5) як така, що включає в себе елементи правоздатності та правового статусу [127, с. 72].

У праві соціального забезпечення також відсутнє єдине розуміння правосуб'єктності. Так, Р. Ю. Перехрест визначає елементами соціально-забезпечувальної правосуб'єктності: правоздатність, дієздатність, права та обов'язки суб'єкта права як системний елемент соціально-забезпечувальних правовідносин, а також соціально значущі гарантії [128, с. 71], що фактично зближує поняття правосуб'єктності з поняттям і елементним складом правового статусу. Натомість Б. І. Сташків, К. В. Денисенко та Ю. О. Зінчук зазначають, що саме набуття правоздатності й дієздатності є передумовою набуття правового статусу особи [129, с. 38], тим самим розмежовуючи ці поняття. Н. В. Ортинська також відмежовує правосуб'єктність від правового статусу, вказуючи, що правосуб'єктність – це властивість, характеристика, здатність суб'єкта права, тоді як правовий статус – це не властивість, а становище (стан), положення тощо [106, с. 19]. Ми поділяємо позицію щодо розмежування правосуб'єктності та правового статусу, розглядаючи правосуб'єктність як елемент правового статусу, що виражає можливість особи з інвалідністю набувати права й обов'язки, тобто державну гарантію її участі в соціально-забезпечувальних правовідносинах.

Незважаючи на наявні розбіжності, загальне розуміння терміна «правосуб'єктність» у праві соціального забезпечення зводиться до наданої правом здатності особи мати та реалізовувати сукупність прав і обов'язків у сфері соціального забезпечення [128, с. 71]. Правосуб'єктність у праві

соціального забезпечення традиційно характеризується наявністю в особи правоздатності та дієздатності [130, с. 2].

Б. І. Сташків, К. В. Денисенко, Ю. О. Зінчук у контексті дослідження правового статусу осіб з інвалідністю зазначають, що правоздатність є рівною для всіх і виникає з моменту народження, наголошуючи на тому, що дитина з інвалідністю володіє всіма правами та обов'язками від моменту народження, а не з часу встановлення інвалідності за медичними документами [129, с. 38]. Таке твердження доречно застосовувати саме до загального правового статусу особи, який стосується здатності володіти всім комплексом загальновизнаних конституційних прав. Водночас, на нашу думку, виникнення правоздатності як суб'єкта спеціального правового статусу особи з інвалідністю може мати місце винятково з моменту офіційного встановлення інвалідності відповідно до визначеної законодавством процедури. До цього моменту особа, навіть маючи ознаки інвалідності, не може реалізовувати, наприклад, право на отримання соціальної допомоги по інвалідності, право на соціальне обслуговування, право на індивідуальну програму реабілітації тощо. Отже, правоздатність особи з інвалідністю як суб'єкта спеціального правового статусу в системі соціального забезпечення виникає з моменту офіційного встановлення інвалідності. Таким чином, спеціальний правовий статус особи з інвалідністю набувається лише після визнання її інвалідності в установленому законом порядку. Особа не може бути носієм відповідних прав та обов'язків у сфері соціального забезпечення без документального підтвердження інвалідності, а тому правоздатність у цій сфері виникає саме з моменту її встановлення.

Залежно від моменту набуття особою інвалідності, в законодавстві передбачено різні процедури встановлення інвалідності. Встановлення статусу дитини з інвалідністю визначено Наказом МОЗ «Про затвердження порядку видачі медичного висновку про дитину з інвалідністю віком до 18 років» від 04.12.2001 р. № 482 [131], що здійснюється на підставі висновку лікарсько-консультаційної комісії.

Встановлення інвалідності ж дорослим особам традиційно здійснювалось за результатами роботи медико-соціальної експертизи (МСЕК), яка встановлювала групу інвалідності на підставі оцінки стану здоров'я та працездатності. За попереднім порядком, ця процедура часто була бюрократично складною, суб'єктивною і орієнтованою здебільшого на медичні показники. У 2024 році відбулось реформування цієї системи і було введено поняття «повсякденне функціонування особи». З 1 січня 2025 року встановлення інвалідності особі відбувається експертними командами з повсякденного оцінювання функціонування осіб, діяльність яких переорієнтовано на більш індивідуальний підхід і передбачає встановлення індивідуальної програми реабілітації осіб з інвалідністю, тобто здебільшого повинні бути враховані саме індивідуальні показники та потреби людини, яка отримала інвалідність. У зазначеному нормативному акті визначено, що датою встановлення інвалідності буде визначатись саме дата прийняття рішення експертною комісією [128]. Ця реформа, на наш погляд, є доволі прогресивною, оскільки окрім індивідуалізованого підходу, було передбачено можливість запровадження електронних звернень, заочного розгляду питання про встановлення інвалідності тощо. Крім того, запровадження індивідуалізованого підходу відображає саме сутність сучасної соціальної моделі інвалідності, акцентуючи не лише на медичних показниках, а й на необхідності усунення бар'єрів та забезпечення рівних можливостей.

Соціально-забезпечувальна правоздатність виникає одночасно із дієздатністю [128, с. 71], тобто з моменту визнання компетентними органами, що особа належить до тієї чи іншої групи інвалідності. При цьому, П. Д. Пилипенко наголосив, що саме дієздатність має важливе і визначальне значення, для того, щоб особа могла стати учасником правовідносин [132, с. 112]. При цьому вчений фактично визначив, що дієздатністю – це і є правосуб'єктність.

Дієздатність в осіб з інвалідністю може відрізнятись залежно від ступеня інвалідності, і може бути реалізована не тільки особисто, а й через

представників. Зокрема, законодавством про призначення державної соціальної допомоги визначено, що державна соціальна допомога для дітей з інвалідністю, або для недієздатних осіб I та II груп інвалідності призначається за зверненням осіб, які є опікунами недієздатних осіб [113]. М. І. Іншин зазначив, що визнання особи недієздатною не впливає на права особи як учасника соціально-забезпечувальних відносин, адже визнання особи недієздатною не дає підстави для скасування соціально-забезпечувальних допомог і пільг для таких осіб, а вони реалізуються через представників недієздатних чи обмежено працездатних осіб [133, с. 62]. Тобто навіть за наявності обмеженої або повної дієздатності в осіб з інвалідністю, не може йтися про втрату дієздатності в соціально-забезпечувальних відносинах, оскільки особи з інвалідністю можуть її реалізувати через своїх представників, а отже, не будуть втрачати своїх прав, передбачених у межах соціального законодавства.

Правосуб'єктність дає можливість реалізовувати права і свободи, здійснювати свої обов'язки суб'єктами права, зокрема осіб з інвалідністю. Суб'єктивні права передбачають можливості (міри, правомочності) дозволеної поведінки особи, що закріплено на законодавчому рівні в державі. Характеризуючи правовий статус особи, варто відзначити, що він завжди має своєю ознакою визначену чітку структуру, тобто для учасників правовідносин права, обов'язки, законні інтереси є рівними та ідентичними для всіх [134, с. 100].

Проте наповнення сукупності суб'єктивних прав осіб з інвалідністю залежатиме від моменту та причин встановлення інвалідності (дитина з інвалідністю, особа з інвалідністю внаслідок загального захворювання, особа з інвалідністю внаслідок війни тощо). Водночас реалізація таких прав у межах соціально-забезпечувальних правовідносин можлива лише за умови добровільного волевиявлення носія права, наявності у нього інтересу до реалізації цього права та відповідного наміру його здійснення [135, с. 347].

Жодні права не можуть бути реалізовані без їх забезпечення гарантіями реалізації. У праві соціального забезпечення юридичні гарантії визначаються як способи, засоби, процедури правового характеру, за допомогою яких особа може стати учасником соціально-забезпечувальних відносин [70, с. 62]. Особливістю правового статусу осіб з інвалідністю є те, що він містить підвищені гарантії забезпечення прав осіб з інвалідністю з боку держави. Держава бере на себе низку зобов'язань, спрямованих на активну участь у забезпеченні загально визнаних прав осіб з інвалідністю, оскільки вони належать до вразливої категорії населення.

Суб'єктивним правам традиційно кореспондують відповідні обов'язки. При цьому К. А. Бабенко підкреслює, що наявність обов'язків у структурі правового статусу особи є органічним та необхідним його елементом, зазначаючи, що кожен повинен реалізовувати свої обов'язки в межах конституційно-правового статусу [119]. Водночас обов'язки у праві соціального забезпечення мають певну специфіку. Зокрема, М. І. Іншин [133, с. 62] зазначає, що питання наявності обов'язків у суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин постає винятково в межах процесуальних відносин, тобто під час набуття права. Натомість матеріальні правовідносини, за його словами, мають односторонній характер, що означає відсутність будь-яких обов'язків у особи, яка претендує на соціальне забезпечення, зокрема обов'язків здійснювати певні дії для набуття відповідного суб'єктивного права.

С. М. Синчук натомість акцентує на тому, що обов'язок в праві соціального забезпечення має певні особливості, а саме – виконання обов'язку суб'єктом права соціального забезпечення буде виступати як передумова отримання і реалізації права в соціально-забезпечувальних відносинах [135, с. 347]. Так, наприклад, якщо особою з інвалідністю не буде надано документів про встановлення інвалідності, і не буде здійснено звернення до компетентних органів, то право на отримання соціальних виплат в такої особи не виникне.

Ступінь реалізації прав і свобод залежить від того, наскільки ефективними є закріплені механізми їх реалізації [136, с. 22]. Визначення правового статусу особи, її основних прав і свобод, а також можливостей їх реалізації здійснюється шляхом прийняття нормативно-правових актів, у яких закріплюються основні права та обов'язки. Отже, встановленню правового статусу осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин завжди передують нормативне регулювання, що закріплює їхні права та обов'язки у законодавстві.

Однією з особливостей правового статусу особи є його закріплення в нормах права та встановлення (загального чи спеціального) винятково уповноваженими державними органами і з волі держави. Тобто правомочності суб'єктам права надаються винятково державою, і самотійно, як окремі суб'єкти права, особи не можуть змінювати обсяг своїх прав та обов'язків [134, с. 100]. Наведемо основні законодавчі акти, що визначають правовий статус осіб з інвалідністю у сфері соціального забезпечення в Україні та закріплюють основи змісту цього статусу. До них належать:

1) Конституція України, норми якої містять основи загального правового статусу особи, зокрема й осіб з інвалідністю. Стаття 46 проголошує право на соціальний захист у випадку втрати працездатності, що включає також і набуття особою інвалідності [29]. Закріплення цієї норми є фактично основою для існування спеціального правового статусу осіб з інвалідністю, на підставі цього положення спеціальне законодавство у сфері соціального забезпечення деталізує це право, зокрема виплату пенсій чи соціальних допомог, право на отримання соціального обслуговування, право на реабілітацію та ін.;

2) Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» – є основним нормативно-правовим актом, який встановлює напрями державної політики у сфері закріплення і забезпечення прав осіб з інвалідністю [27]. На підставі цього закону встановлюються принципи державної підтримки, закріплюються пільги для осіб з інвалідністю

(наприклад, пільги на проїзд, податкові пільги), водночас закріплюються обов'язки органів державної влади по відношенню до осіб з інвалідністю (наприклад, створення доступного середовища, необхідність працевлаштування, здійснення соціальної інтеграції осіб з інвалідністю тощо). Попри поважний вік цього закону, він постійно оновлюється. Так, за останні роки до нього внесено зміни з метою імплементації норм Конвенції про права осіб з інвалідністю, зокрема щодо недопущення дискримінації та забезпечення розумного пристосування;

3) Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», яким встановлюються питання реабілітації осіб з інвалідністю (такі заходи передбачені медичного, соціального, трудового характеру) [83]. Водночас визначено правовий статус центрів реабілітації осіб з інвалідністю, питання щодо розробки і встановлення програм індивідуальної реабілітації для кожної особи з інвалідністю. Тобто цим нормативно-правовим актом конкретизовано один із ключових аспектів спеціального правового статусу осіб з інвалідністю, а саме право на реабілітацію. Саме це право дає змогу особам з інвалідністю максимально реалізовувати свої права, що визначені в межах загального правового статусу, тобто реалізовувати можливості і здібності до праці, можливість виступати членом соціуму і брати участь у суспільному житті;

4) Закон України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» встановлює право на отримання державної соціальної допомоги для осіб, які є інвалідами з дитинства або дітьми з інвалідністю, а також право на отримання соціальних допомог їхнім законним представникам, які здійснюють догляд за такими особами. Цей нормативно-правовий акт є важливим компонентом соціально-забезпечувальних відносин і гарантією реалізації права на соціальний захист осіб, які через наявність інвалідності не мають страхового стажу і не можуть брати участь у солідарній системі пенсійного забезпечення [113];

5) Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» регулює систему загальнообов'язкового соціального

страхування, яка передбачає право осіб з інвалідністю на отримання пенсійних виплат за наявності страхового стажу [85]. У межах цієї системи законом визначаються умови призначення пенсій за різними групами інвалідності, встановлюються мінімальні розміри пенсійних виплат, а також умови та порядок їх перерахунку. Таким чином, цей нормативно-правовий акт закріплює частину правового статусу осіб з інвалідністю, зокрема право на отримання пенсійних виплат у системі соціально-страхових відносин;

б) Закон України «Про соціальні послуги» регулює питання надання соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема особам з інвалідністю [75]. У ньому визначаються види соціальних послуг (догляд вдома, денний догляд, підтримане проживання, транспортування, інформування тощо), суб'єкти, що надають ці послуги (державні та комунальні заклади, недержавні організації), а також стандарти їхнього надання. Для осіб з інвалідністю цей закон є важливим, оскільки закріплює їх право на отримання комплексу послуг, необхідних для забезпечення гідного життя та інтеграції в громаду.

Таким чином, нормативна база спеціального правового статусу осіб з інвалідністю є досить широкою і охоплює різні аспекти – від матеріального забезпечення (пенсій, допомог) до послуг і реабілітації. Важливо підкреслити, що сучасне законодавство України формує цілісну систему соціального захисту, в якій особа з інвалідністю розглядається саме як суб'єкт права соціального забезпечення, а отже, має право вимагати від держави надання визначених соціальних послуг, матеріального забезпечення та створення умов для забезпечення рівноправної участі у суспільному житті поряд з іншими особами, що сприяє реалізації її загально-правового статусу.

Однією з ознак правового статусу особи є його залежність від соціального укладу, а отже на сутність правового статусу впливають чинники різного характеру [134, с. 100]. І. І. Литвин і В. М. Супрун, досліджуючи розвиток категорії загального правового статусу особи, зазначають, що в сучасних умовах розвитку суспільства ця категорія характеризується

розширенням прав людини, зокрема виділенням «четвертого покоління прав людини», яке включає, наприклад, право на інформацію та право на приватність [137, с. 20]. Водночас А. М. Шульга підкреслює, що правовий статус особи є динамічним і може змінюватися залежно від стану розвитку суспільства або життєдіяльності людини [122, с. 20]. Зокрема, воєнні дії на території України, пов'язані з вторгненням РФ, спричинили появу великої кількості осіб з інвалідністю внаслідок війни, що зумовлює зміну законодавства і встановлення нових прав та гарантій їх реалізації. Переорієнтація на нову цифрову економіку зумовлює появу можливостей реалізовувати права в цифровому просторі, зокрема захищати інформацію, чим безумовно користуються особи з обмеженими можливостями. Зокрема, держава нині надає особам з інвалідністю можливість оформлювати електронні звернення щодо встановлення інвалідності, а також подавати електронні звернення до органів соціального захисту населення тощо. Отже, розширення та зміни правового статусу дозволяють виділити таку його ознаку, як динамічність наповнення правового статусу.

Правовий статус осіб з інвалідністю також змінюється залежно від віку, зміни стану здоров'я, сімейного стану, навіть місця проживання особи. Наприклад, досягнення пенсійного віку може перевести особу з категорії «працездатна особа з інвалідністю» у категорію «непрацездатний пенсіонер», змінюючи види отримуваних виплат. З покращенням здоров'я групи інвалідності можуть знизити, і людина втратить частину пільг; або навпаки, при погіршенні – нададуть вищу групу з більшим обсягом забезпечення.

Правовий статус осіб з інвалідністю має багаторівневу структуру і є комплексним. Загальний статус забезпечує рівність перед законом, галузевий правовий статус забезпечує реалізацію правосуб'єктності в різних видах правовідносин, спеціальний – враховує особливі потреби, а індивідуальний – конкретизує права залежно від ситуації.

Особи з інвалідністю як суб'єкти права соціального забезпечення найбільш повно можуть бути охарактеризовані як спеціальні суб'єкти цього

права, які мають особливу ознаку – інвалідність, що встановлюється у порядку, визначеному спеціальним законодавством.

Правовий статус осіб з інвалідністю як учасника соціально-забезпечувальних відносин – це правове становище осіб з інвалідністю, визначене нормами права соціального забезпечення, що виражається через закріплення суб'єктивних (соціальних) прав осіб з інвалідністю, підвищеним рівнем гарантування таких прав для забезпечення рівності в реалізації загального правового статусу особистості.

Спеціальний правовий статус осіб з інвалідністю характеризується через спеціальну галузеву правосуб'єктність, яка визначається через наявність правоздатності та дієздатності осіб з інвалідністю. Виникнення правоздатності в осіб з інвалідністю пов'язано із встановленням інвалідності компетентними органами, визначеними державою. Дієздатність осіб з інвалідністю може бути реалізована через законних представників осіб з інвалідністю, і визнання особи недієздатною не буде означати, що особа з інвалідністю не може виступати учасником соціально-забезпечувальних відносин.

## **2.2 Елементи правового статусу осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин та їх характеристика**

Елементи правового статусу осіб з інвалідністю є важливою складовою соціально-забезпечувальних відносин, які визначають взаємодію між особами з обмеженими можливостями та державою, а також іншими суб'єктами соціального забезпечення. Соціально-забезпечувальні правовідносини, у яких особи з інвалідністю виступають як учасники, охоплюють комплекс прав, обов'язків, гарантій і відповідальності, що забезпечують їм доступ до необхідних соціальних послуг, пільг та гарантій. Ці правовідносини регулюють питання забезпечення осіб з інвалідністю гідним рівнем життя, зокрема через доступ до медичних послуг, освіти, працевлаштування, соціальних виплат і реабілітаційних заходів. Правовий статус осіб з

інвалідністю передбачає надання їм певних прав, що гарантують соціальну підтримку, а також визначають їх обов'язки в контексті участі в суспільних процесах. Оскільки особи з інвалідністю часто стикаються з фізичними чи психологічними обмеженнями, державна підтримка вимагає не лише надання матеріальної допомоги, а й створення умов для їх активної участі в соціальному, культурному та економічному житті. Важливою складовою цього статусу є система правових норм і механізмів, які не лише регулюють права та обов'язки осіб з інвалідністю, а й сприяють реальному забезпеченню рівних можливостей для реалізації їхніх прав. Соціально-забезпечувальні відносини з особами з інвалідністю складаються з багатьох аспектів, включаючи забезпечення доступу до освітніх послуг, медичних заходів, можливості для трудової діяльності, а також гарантій безпеки і захисту від дискримінації. Усе це вимагає чітко визначених правових норм і механізмів, що сприяють рівному доступу та гарантують дотримання прав осіб з інвалідністю в усіх сферах їхнього життя. Правовий статус осіб з інвалідністю є багатограним і багаторівневим, охоплюючи як базові права на соціальне забезпечення, так і спеціалізовані заходи, спрямовані на забезпечення їх рівноправної участі у всіх сферах суспільного життя.

При дослідженні елементів правового статусу осіб з інвалідністю першочерговим завданням є з'ясування, які саме елементи правового статусу виокремлюються сучасними науковцями. Це є важливим, оскільки правовий статус осіб з інвалідністю є складною та багатогранною категорією, що охоплює не лише базові права та обов'язки, а й спеціалізовані норми, які забезпечують їх рівноправну участь у всіх сферах суспільного життя. Дослідники визначають основні елементи цього статусу, зокрема: правосуб'єктність, права, свободи та обов'язки, правові принципи і гарантії, законні інтереси, а також юридичну відповідальність – саме ці складові формують зміст правового статусу осіб з інвалідністю.

Є. В. Білозоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць, розглядаючи структуру правового статусу, включають: правові

норми та принципи, що встановлюють даний статус; правосуб'єктність; основні права, свободи та обов'язки; правові принципи і правові гарантії; законні інтереси; громадянство (або інший зв'язок чи відношення до держави); юридичну відповідальність [138, с. 202].

З наведеного видно, що автори наголошують на тому, що правовий статус є складною та багатогранною категорією, яка охоплює різноманітні елементи, що забезпечують баланс між правами, обов'язками та гарантіями особи в межах правової системи. Вони виокремлюють кілька ключових елементів правового статусу, зокрема: правові норми та принципи, що визначають статус особи; правосуб'єктність як здатність особи мати права й обов'язки; основні права, свободи та обов'язки, які забезпечують участь особи у суспільному житті; правові принципи та гарантії, що захищають права особи; законні інтереси, які можуть бути юридично захищеними; громадянство або інші форми правового зв'язку з державою; а також юридичну відповідальність, яка визначає наслідки порушення правових норм. У сукупності ці елементи формують основу правового статусу особи, визначаючи її становище в правовій системі та забезпечуючи рівність і захист інтересів у всіх сферах суспільних відносин.

Р.О. Павлюков в широкому сенсі до правового статусу відносить такі елементи, як громадянство, правосуб'єктність, гарантії реалізації прав і свобод, юридична відповідальність, законні інтереси, а також такі є елементи правового статусу, які складають його зміст у вузькому розумінні – права, свободи та обов'язки, закріплені в конституціях та інших найважливіших законодавчих актах [125, с. 138].

Повністю погоджуємося з визначенням таких елементів правового статусу, як правосуб'єктність, гарантії реалізації прав і свобод, а також юридична відповідальність, оскільки ці компоненти є ключовими для забезпечення захисту прав особи та визначення наслідків за порушення правових норм. Правосуб'єктність забезпечує здатність особи мати права та обов'язки в правовій системі, гарантії реалізації прав і свобод створюють

механізми захисту цих прав, а юридична відповідальність встановлює наслідки для порушників прав. Також важливо зазначити, що обов'язки повинні розглядатися в широкому розумінні, оскільки вони є невід'ємною частиною будь-якої правової системи і визначають відповідальність осіб за виконання своїх прав і взаємодію з іншими учасниками правових відносин. Без чітко визначених обов'язків неможливо забезпечити ефективне функціонування правової системи, оскільки кожен суб'єкт правовідносин має не тільки права, але й певні обов'язки перед іншими особами та державою. Тому включення обов'язків до розгляду в широкому контексті є необхідним для забезпечення справедливих і збалансованих правовідносин.

О. В. Зайчук при дослідженні самостійних елементів правового статусу особи виділяє громадянство, загальну правоздатність, гарантії, законні інтереси та юридичну відповідальність.

Такі дослідники, як О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко наголошують, що деякі із згаданих вище елементів характеризують або як передумову (громадянство, правоздатність), або як другорядні елементи статусу (юридична відповідальність, законні інтереси), або як такі, що виходять за межі правового статусу (гарантії). Серед елементів цієї категорії називають також правові норми, що закріплюють статус особи, правосуб'єктність, правові принципи та правовідносини статусного типу [139, с. 78–79].

Цілком погоджуємося з визначенням таких елементів правового статусу, як правоздатність, гарантії та юридична відповідальність, оскільки вони є основними складовими для забезпечення прав та законних інтересів будь-якої особи в правовій системі. Правоздатність визначає здатність особи мати права та обов'язки в межах правовідносин, що є необхідною умовою для її участі в суспільних і правових процесах. Гарантії є критичними для забезпечення реальної реалізації цих прав, оскільки вони забезпечують відповідні механізми захисту прав осіб. Юридична відповідальність, у свою чергу, встановлює наслідки для порушників прав і є основою правового регулювання та охорони прав та свобод людини.

Однак ми не погоджуємося з іншими елементами, такими як громадянство, загальна правоздатність та законні інтереси, оскільки вони більш загальні і не завжди відображають усі аспекти правового статусу особи. Наприклад, громадянство і загальна правоздатність відносяться до основних, загальноправових категорій, що не завжди конкретизують взаємодію між особою та державою або між особами в межах конкретних правовідносин. Законні інтереси, у свою чергу, є надто широким поняттям і можуть не охоплювати специфічні права, що виникають у конкретних правових відносинах. Також важливо зазначити, що цей список є неповним, оскільки відсутні обов'язки, які є невід'ємною частиною будь-якої системи правових відносин. Обов'язки особи визначають її відповідальність у виконанні правових норм і взаємодії з іншими учасниками суспільних і правових процесів. Без чітко визначених обов'язків неможливо забезпечити справедливі та ефективні правовідносини, тому включення цього елемента є необхідним для повноти аналізу правового статусу.

Наведене вище дозволяє зрозуміти, що елементи правового статусу, такі як права, обов'язки, гарантії та юридична відповідальність, є фундаментальними для будь-якої особи в правовій системі, зокрема для осіб з інвалідністю. Важливість цих елементів полягає в тому, що вони забезпечують баланс між правами і обов'язками особи, а також гарантують захист її інтересів через правову відповідальність. Оскільки права є основою для реалізації рівних можливостей осіб з інвалідністю в суспільному житті, зокрема у доступі до освіти, медичних послуг, працевлаштування та соціальних виплат. Це дає їм можливість брати активну участь у соціальних, культурних та економічних процесах. Обов'язки є невід'ємною частиною правового статусу, оскільки вони визначають відповідальність осіб за виконання своїх прав і забезпечення дотримання прав інших.

Для осіб з інвалідністю обов'язки можуть включати дотримання правил доступу до соціальних послуг або співпрацю з державними органами для забезпечення їхніх прав. Гарантії мають важливе значення для того, щоб права

осіб з інвалідністю не лише існували на папері, а й були реально забезпечені в повсякденному житті. Вони передбачають, зокрема, створення відповідної інфраструктури для доступу до необхідних послуг, а також функціонування ефективних юридичних механізмів захисту від дискримінації.

Юридична відповідальність встановлює наслідки для порушників прав осіб з інвалідністю, що є критичним для забезпечення дотримання їхніх прав. Вона гарантує, що порушення законодавства, яке обмежує права осіб з інвалідністю, буде каратися відповідно до закону. Тому ці елементи правового статусу не лише визначають загальні принципи взаємодії особи з державою, але й є надзвичайно важливими для забезпечення рівноправної участі осіб з інвалідністю в усіх сферах суспільного життя.

Першим елементом, який необхідно розглянути у контексті правового статусу осіб з інвалідністю, є права. Це обумовлено тим, що права є основою для визначення можливостей осіб з інвалідністю у суспільстві, і вони безпосередньо впливають на їхню соціальну інтеграцію та рівність у всіх сферах життя, включаючи медичне обслуговування, освіту, трудову діяльність та доступ до соціальних послуг. Саме права, закріплені в законодавчих актах, визначають не лише юридичні можливості осіб з інвалідністю, але й механізми, за допомогою яких вони можуть реалізувати ці можливості в повсякденному житті. З огляду на це, необхідно звернутися до законодавчих норм, які регулюють права осіб з інвалідністю.

Насамперед слід виділити Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [27], який передбачає гарантії прав осіб з інвалідністю на рівні законодавства (стаття 2), право осіб з інвалідністю на медичне, соціальне і професійне забезпечення (стаття 4) та соціальний захист осіб з інвалідністю в працевлаштуванні та роботі (стаття 17). Зазначений нормативно-правовий акт забезпечує ключові гарантії прав осіб з інвалідністю, визначаючи їхні права на медичне, соціальне та професійне забезпечення. Крім того, він регулює важливі аспекти соціального захисту осіб з інвалідністю в контексті працевлаштування та захисту їхніх прав на рівні

законодавства, що створює необхідні умови для їхньої активної участі в соціально-економічному житті країни.

Наступним слід розглянути Закон України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування» [140], в якому передбачено гарантії на право осіб з інвалідністю, які досягли пенсійного віку або визнані інвалідами, на отримання пенсій і соціальних послуг із солідарної системи (стаття 8), право на отримання пенсій по інвалідності (стаття 9), права застрахованих осіб, зокрема осіб з інвалідністю, на отримання пенсійних виплат, підтвердження сплати страхових внесків, обрання страхувальника для довічних пенсій та інші права щодо пенсійного забезпечення (стаття 16). На підставі наведеного можна стверджувати, що ця норма забезпечує важливі права для осіб з інвалідністю, зокрема право на отримання пенсій та соціальних послуг у рамках солідарної системи, а також пенсійні виплати для осіб з інвалідністю, а також передбачено права застрахованих осіб, включаючи можливість підтвердження сплати страхових внесків, вибір страхувальника для довічних пенсій та інші аспекти пенсійного забезпечення, що гарантує стабільну фінансову підтримку для осіб з інвалідністю.

Ще однією важливою нормою слід виділити Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [83], в якій особливу увагу приділено праву осіб з інвалідністю на комплексну реабілітацію (стаття 5). Наведена правова норма виділяє важливість прав осіб з інвалідністю на комплексну реабілітацію, що передбачає всебічну підтримку для відновлення фізичних, психологічних і соціальних функцій. Не менш важливим є забезпечення можливості повернення до активного соціального життя та підвищення якості життя осіб з інвалідністю через надання спеціалізованих реабілітаційних послуг.

Серед нормативно-правових актів, що регулюють права осіб з інвалідністю, окремої уваги заслуговує Закон України «Про соціальні послуги». У цьому законі, зокрема в статті 5, закріплено право осіб з інвалідністю на отримання соціальних послуг, а в статті 16 – визначено

класифікацію соціальних послуг, що їм надаються. Цей нормативно-правовий акт гарантує особам з інвалідністю важливі права на отримання соціальних послуг, що відповідають встановленій класифікації, забезпечуючи рівний доступ до необхідної підтримки, яка сприяє їхній ефективній соціальній інтеграції та підвищенню якості життя.

Особливе значення серед нормативно-правових актів, що регулюють права осіб з інвалідністю, має Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [85]. У цьому законі визначено основні принципи пенсійного забезпечення, зокрема й для осіб з інвалідністю (стаття 1); право осіб з інвалідністю на отримання пенсійних виплат та соціальних послуг (стаття 8); право на вибір виду пенсійних виплат (стаття 10); права та обов'язки застрахованої особи, включаючи право на отримання свідоцтва про загальнообов'язкове державне соціальне страхування та вимогу сплати страхових внесків (стаття 16); порядок призначення пенсій по інвалідності та зміна їх розміру (стаття 27); а також положення щодо розміру пенсій для осіб з інвалідністю залежно від групи інвалідності (стаття 32).

Таким чином, пенсійне забезпечення осіб з інвалідністю в Україні передбачає низку прав, які спрямовані на забезпечення соціальної захищеності цієї категорії громадян. Зокрема, особи з інвалідністю мають право на отримання пенсійних виплат, які можуть варіюватися залежно від групи інвалідності, а також на отримання соціальних послуг, що полегшують їхнє повсякденне життя. Особи з інвалідністю мають право обирати вид пенсійних виплат, а також забезпечені правом на отримання свідоцтва про загальнообов'язкове державне соціальне страхування з метою контролю за сплатою страхових внесків. У разі зміни обставин розмір пенсійних виплат може бути переглянутий, що сприяє гнучкості та справедливості пенсійної системи для осіб з інвалідністю.

Окремо слід відмітити міжнародні правові норми, серед яких Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю [36], яка передбачає право на соціальний

захист (стаття 28), право на незалежне життя та інклюзивне суспільство (стаття 19). Ця норма закріплює важливі права для такої категорії громадян, а саме право на соціальний захист як один з основних, забезпечуючи можливість осіб з інвалідністю отримувати необхідну допомогу та підтримку для повноцінного життя та право на незалежне життя та участь у суспільстві на рівних з іншими, це включає право на доступ до інклюзивного середовища, що дозволяє особам з інвалідністю брати участь у всіх аспектах суспільного життя, від освіти до працевлаштування, що є важливим кроком до інтеграції і поважання гідності таких осіб.

Розглядаючи гарантії як важливий елемент правового статусу осіб з інвалідністю, слід підкреслити, що вони забезпечують реальний доступ до прав осіб з інвалідністю в реальному житті. Гарантії виступають механізмами захисту, що сприяють реалізації їхніх прав у соціальних, економічних та культурних сферах. Однак для того, щоб дослідити ефективність цих гарантій, необхідно детально проаналізувати нормативно-правові механізми, які їх закріплюють і регулюють. Важливим є вивчення законодавчих норм, що визначають і конкретизують ці гарантії, забезпечуючи їх реальну реалізацію та ефективність для осіб з інвалідністю.

Важливо передусім розглянути Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [27], оскільки він є основоположним нормативно-правовим актом, що визначає гарантії на соціальну допомогу та пільги для осіб з інвалідністю, включаючи забезпечення необхідного рівня життя (стаття 4), передбачає пільгові умови для осіб з інвалідністю в освіті та професійній підготовці (стаття 5), встановлює правові гарантії для осіб з інвалідністю, зокрема забезпечення рівних прав у доступі до медичних послуг та реабілітації (стаття 12). З наведеного можна зрозуміти, що цей закон є надзвичайно важливим для забезпечення гарантій прав осіб з інвалідністю, оскільки він визначає ключові механізми соціального захисту, що сприяють реальній інтеграції осіб з інвалідністю в суспільство. Він забезпечує гарантований рівень життя через

соціальну допомогу та пільги, що дають змогу покривати основні потреби осіб з інвалідністю, такі як доступ до медичних послуг, реабілітаційних заходів та соціальної підтримки.

Наступним слід розглянути Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [140], оскільки він визначає важливі аспекти гарантій соціального захисту осіб з інвалідністю, зокрема передбачає гарантії виплати та допомоги на основі соціального страхування для осіб з інвалідністю, зокрема пенсії по інвалідності (стаття 25) та гарантії своєчасної виплати допомог і компенсацій у випадку інвалідності, а також забезпечує інклюзивні умови для осіб з інвалідністю в процесі отримання соціального забезпечення (стаття 36). Цей закон є надзвичайно важливим при розгляді гарантій соціального захисту осіб з інвалідністю, оскільки він визначає ключові механізми, які забезпечують виплату пенсій та допомог на основі соціального страхування, а також гарантує своєчасну виплату компенсацій і допомог у випадку інвалідності, що є основою фінансової стабільності та соціального забезпечення осіб з інвалідністю.

Наступним слід розглянути Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [83], оскільки він безпосередньо регулює важливі аспекти реабілітації осіб з інвалідністю, що є критичним елементом їхнього соціального статусу та інтеграції в суспільство. Серед основних він визначає: гарантії доступу осіб з інвалідністю до спеціалізованих реабілітаційних установ і механізмів підтримки на всіх етапах реабілітації (стаття 5), гарантії організації і фінансування реабілітаційних заходів (стаття 7), гарантії щодо надання реабілітаційних послуг на всіх рівнях (стаття 10) та встановлює гарантії щодо безкоштовного надання реабілітаційних послуг для осіб з інвалідністю (стаття 26). Розгляд гарантій реабілітації осіб з інвалідністю включає визначення механізмів доступу до реабілітаційних послуг, що забезпечує підтримку осіб з інвалідністю на всіх етапах реабілітації. Усі ці гарантії створюють умови для рівноправної участі осіб з інвалідністю в

суспільстві, забезпечуючи їхню соціальну інтеграцію та відновлення фізичних і соціальних функцій.

Закон України «Про соціальні послуги» [75] визначає важливі принципи та гарантії надання соціальних послуг, а саме принципи надання соціальних послуг мають включати дотримання прав людини, прав дитини та прав осіб з інвалідністю, що є гарантією їхнього правового захисту (стаття 3), гарантії доступу до соціальних послуг у випадку потреби, зокрема для осіб з інвалідністю, що не можуть самостійно здійснювати повсякденну діяльність (стаття 13), гарантії на отримання соціальних послуг відповідно до визначених умов та порядку їх надання, а також забезпечення поваги до їхньої гідності та прав (стаття 12), гарантії, щодо соціальних послуг, які надають відповідно до державних стандартів, що є важливою гарантією якості надання послуг (стаття 17), та надання соціальних послуг на основі індивідуального плану, що забезпечує персоніфікований підхід до осіб з інвалідністю і гарантує, що їхні потреби будуть враховані при наданні послуг (стаття 18).

Цей нормативно-правовий акт є важливим при розгляді гарантій для осіб з інвалідністю, оскільки він визначає основні механізми забезпечення доступу до соціальних послуг, що сприяють їхній рівноправній участі в суспільстві. Акт встановлює необхідні умови для надання послуг, що відповідають індивідуальним потребам осіб з інвалідністю, а також гарантує високий рівень якості цих послуг через чітке дотримання державних стандартів.

Наступним слід розглянути Закон України «Про пенсійне забезпечення» [141], оскільки він визначає важливі гарантії пенсійного забезпечення осіб з інвалідністю. Закон гарантує, що особи з інвалідністю мають право на отримання пенсії по інвалідності в разі, якщо інвалідність настала внаслідок трудового каліцтва, професійного захворювання або в інших випадках (стаття 23), визначає, що інвалідність класифікується на три групи залежно від ступеня втрати працездатності. Це гарантує диференційований підхід до осіб з інвалідністю, де кожній групі встановлюються відповідні пенсійні виплати залежно від ступеня обмеження працездатності (стаття 24), гарантує чітке

визначення розміру пенсії по інвалідності в залежності від групи інвалідності. Наприклад, для осіб з інвалідністю I групи пенсія складає 70 % заробітку, для II групи – 60 %, для III групи – 40 % (стаття 29), якщо особа з інвалідністю не має достатнього страхового стажу, ця стаття гарантує їй право на пенсію по інвалідності пропорційно наявному стажу, але не менше соціальної пенсії, яка встановлюється для відповідної групи інвалідності. Це гарантує соціальний захист навіть тим особам з інвалідністю, які не мали можливості накопичити повний страховий стаж для отримання стандартної пенсії (стаття 30) та гарантує виплату пенсії осіб з інвалідністю у визначеному порядку і в строки, що забезпечують їх фінансову підтримку на постійній основі (стаття 32).

Наведені норми є важливими при розгляді гарантій соціального захисту осіб з інвалідністю, оскільки вони забезпечують комплексну систему пенсійного забезпечення, яка враховує різні рівні обмеження працездатності та індивідуальні потреби осіб з інвалідністю – це важливо для забезпечення стабільного доходу та фінансової підтримки осіб з інвалідністю, що сприяє їхній соціальній інтеграції та адаптації до життя з обмеженими можливостями.

Останнім слід розглянути Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю [36], оскільки вона встановлює міжнародні стандарти і гарантії, які сприяють забезпеченню рівних прав для осіб з інвалідністю. Конвенція визначає міжнародні гарантії рівних прав для осіб з інвалідністю на всіх рівнях, включаючи соціальний захист, доступ до освіти, працевлаштування, охорони здоров'я (стаття 4), та гарантії щодо недопустимості дискримінації осіб з інвалідністю в усіх аспектах їхнього життя, включаючи отримання державних послуг і доступ до соціальних благ (стаття 5).

Зазначені міжнародні норми розглядають гарантії для осіб з інвалідністю в контексті стандартів рівноправності та недискримінації на глобальному рівні. Ці гарантії формують правову основу для рівноправного та справедливого ставлення до осіб з інвалідністю в різних країнах, що є важливим елементом для забезпечення їхніх прав на міжнародному рівні.

Наведені вище елементи правового статусу осіб з інвалідністю охоплюють загальні права і гарантії, які формують основу соціального захисту цієї категорії населення. Водночас варто зауважити, що ці права і гарантії не є універсальними у своїй реалізації, оскільки можуть відрізнятися залежно від категорії, до якої належить особа з інвалідністю. Існує низка специфічних умов і нормативно-правових положень, що визначають обсяг і зміст прав для різних категорій осіб з інвалідністю. У зв'язку з цим, рівень забезпечення соціальних, медичних, освітніх чи трудових прав осіб з інвалідністю варіюється, що створює підстави для диференційованого підходу до їх регулювання в межах правового статусу.

Тому постає необхідність чіткого розмежування різних категорій таких осіб з метою більш адресного та ефективного аналізу їхніх прав і потреб. У науковій та нормативно-правовій площині окреслюються кілька підходів до класифікації осіб з інвалідністю, серед яких найбільш поширеним є розподіл за трьома основними критеріями: за групою інвалідності, за віковими особливостями, а також за причиною настання інвалідності.

Кожен із зазначених критеріїв має своє раціональне підґрунтя та застосування. Так, розмежування за групою інвалідності дозволяє враховувати ступінь втрати функціональних можливостей організму, що, у свою чергу, визначає обсяг соціальних послуг і пільг. Віковий поділ забезпечує адаптацію соціальної політики до потреб, зумовлених розвитком особистості на різних життєвих етапах – від дитячого віку до похилого. Проте, незважаючи на важливість цих підходів, домінантним у правозастосовній практиці та при аналізі прав і гарантій є критерій, що базується на причині настання інвалідності.

Саме класифікація осіб з інвалідністю за причиною інвалідизації видається найбільш доцільною та соціально значущою, оскільки причини настання інвалідності нерідко містять у собі елементи суспільної відповідальності або державного зобов'язання, як-от: інвалідність, спричинена участю в бойових діях, нещасним випадком на виробництві,

наслідками техногенних катастроф чи Чорнобильської трагедії. У таких випадках держава визнає підвищену відповідальність перед громадянами та встановлює додаткові гарантії й компенсаційні механізми. Крім того, саме причина інвалідності значною мірою формує специфіку медико-соціального супроводу, реабілітаційних заходів, а також визначає необхідність у відповідній психологічній, освітній чи трудовій підтримці.

Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання запровадження оцінювання повсякденного функціонування особи» фіксуються наступні причини інвалідності: 1) загальне захворювання; 2) інвалідність з дитинства; 3) нещасний випадок на виробництві (трудове каліцтво чи інше ушкодження здоров'я); 4) професійне захворювання; 5) поранення, травми, контузії, каліцтва, захворювання або інші ушкодження здоров'я; 6) захворювання; 7) поранення чи інше ушкодження здоров'я, одержані від вибухонебезпечних предметів; 8) захворювання або інші ушкодження здоров'я, пов'язані з позбавленням особи особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України [142].

Схожої позиції щодо причин інвалідності притримуються і науковці, які підкреслюють важливість врахування різноманітних обставин, що призводять до втрати працездатності. Так, Н. П. Коробенко, розглядаючи причини інвалідності, виділяє наступні: 1) загальні захворювання; 2) невиробничі травми; 3) вроджені анатомічні дефекти; 4) інвалідність з дитинства [143, с. 13]. О. А. Трюхан зазначає, що причинами інвалідності є: загальне захворювання; інвалідність з дитинства; нещасний випадок на виробництві (трудове каліцтво чи інше ушкодження здоров'я); професійне захворювання; поранення, контузії, каліцтва; захворювання [144, с. 194]. Т. Шлапко в своїй роботі виділяє лише дві основні причини інвалідності: нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання; загальне захворювання (у тому числі каліцтво, не пов'язане з роботою, інвалідність з дитинства) [145, с. 27]. А. В. Дуля, М. М. Лехолетова і Т. Л. Лях причинами інвалідності визначають: інвалідність з дитинства; наявність загального захворювання; нещасний

випадок на виробництві; поранення, контузії, каліцтва (для військовослужбовців) [146, с. 43].

З огляду на ці різноманітні причини інвалідності, права та соціальні гарантії для осіб з інвалідністю повинні бути диференційовані відповідно до конкретної причини інвалідності. Врахування цієї різноманітності дозволяє створити ефективну систему соціального забезпечення, яка відповідає специфічним потребам кожної групи осіб з інвалідністю. Це дає змогу гарантувати особам з інвалідністю рівні можливості для реалізації їхніх прав відповідно до їхніх потреб та специфіки причин інвалідності.

Таким чином, серед осіб з інвалідністю, які мають особливі права і гарантії, можна виділити категорії осіб з інвалідністю, які отримали її внаслідок інвалідності з дитинства, нещасного випадку на виробництві (трудове каліцтво чи інше ушкодження здоров'я), поранень, травм, контузій, каліцтв, захворювань, а також захворювань або інших ушкоджень здоров'я, пов'язаних з позбавленням особи особистої свободи через збройну агресію проти України. Кожна з цих категорій має специфічні права і гарантії, що вимагають більш детального розгляду та індивідуального підходу до надання соціальних послуг і правового захисту.

Передусім слід розглянути інвалідність з дитинства, оскільки ця категорія осіб потребує особливої уваги та спеціальних правових та соціальних гарантій. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання призначення і виплати державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю», для цієї категорії осіб передбачено низку спеціальних прав та гарантій. Щодо прав, можна відмітити право на державну соціальну допомогу (стаття 5), право на надбавку на догляд (стаття 5), право на допомогу на поховання (стаття 28), право на призначення допомоги без урахування доходів (стаття 19), право на соціальну допомогу через органи соціального захисту (стаття 3).

Положення, закріплені в постанові Кабінету Міністрів України, мають надзвичайно важливе значення для осіб з інвалідністю з дитинства та дітей з

інвалідністю, оскільки забезпечують реалізацію прав, що відповідають специфічним потребам цієї категорії осіб. Їхнє впровадження сприяє створенню належних умов для життя, що є особливо важливим для осіб, які з дитинства мають обмеження у фізичному та соціальному розвитку.

Розглядаючи гарантії, можна виокремити такі: гарантія призначення допомоги через органи соціального захисту (стаття 3); гарантія виплати допомоги через поштові служби або банківські рахунки (стаття 17); гарантія зміни розміру допомоги у разі зміни групи інвалідності (стаття 12); гарантія безперервності виплат при зміні місця проживання (стаття 18); гарантія перевірки достовірності поданих даних (стаття 25); гарантія продовження виплати допомоги при зміні категорії дитини з інвалідністю (стаття 12); гарантія надання державної допомоги у разі тимчасової відсутності в установі (стаття 21) [147]. Гарантії, передбачені цією постановою, мають вирішальне значення для осіб з інвалідністю, оскільки забезпечують стабільність і доступність соціальних виплат в різних життєвих обставинах. Вони гарантують отримання допомоги через зручні канали (поштові служби або банківські рахунки), а також коригування її розміру відповідно до змін у стані інвалідності.

Також особливі права і гарантії для осіб з інвалідністю з дитинства передбачені Законом України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю». Серед них варто виокремити: право на державну соціальну допомогу (стаття 1); визначення розмірів державної соціальної допомоги (стаття 2); надбавку на догляд (стаття 3); період, на який призначається допомога (стаття 4). Цей закон гарантує особливі права для осіб з інвалідністю з дитинства, встановлюючи чіткі механізми надання соціальної підтримки, включаючи фінансову допомогу та догляд. Такі норми сприяють забезпеченню гідного рівня життя, підтримують адаптацію до повсякденного життя, створюють умови для розвитку та повноцінної участі в суспільному житті.

До гарантій можна віднести наступні: гарантія виплати допомоги через поштові відділення або банківські рахунки (стаття 5), гарантія поновлення виплати допомоги у разі пропуску терміну переогляду (стаття 6), гарантія своєчасного надходження документів до органів соціального захисту (стаття 7), гарантія виплати допомоги дітям з інвалідністю, які перебувають на повному державному утриманні (стаття 13), гарантія виплати допомоги незалежно від інших доходів (стаття 10), гарантія оскарження рішень органів соціального захисту (стаття 17) [148].

Наведені гарантії передбачають забезпечення виплати та допомоги через різні канали, а також поновлення виплати у випадку пропуску терміну переогляду, що дає змогу уникнути перерв в отриманні допомоги та є важливим для стабільності фінансової підтримки. Загалом, ці гарантії формують комплексну систему підтримки, яка сприяє реалізації прав осіб з інвалідністю та знижує ризики соціальної маргіналізації.

Наведені особливості прав та соціальних гарантій для осіб з інвалідністю з дитинства свідчать про зацікавленість держави у їхньому захисті та підтримці. Це підтверджує прагнення забезпечити таким особам стабільний і гідний рівень життя шляхом створення умов для отримання необхідної допомоги незалежно від життєвих обставин. Держава намагається зробити фінансову підтримку не лише достатньою, але й справедливою, враховуючи індивідуальні потреби осіб із різними ступенями інвалідності. Крім того, забезпечення безперервності виплат та можливість їх коригування залежно від змін у статусі чи місці проживання свідчить про орієнтованість державної політики на стабільну та адаптивну підтримку осіб з інвалідністю навіть у разі змін життєвих умов.

Розглядаючи інвалідність, отриману внаслідок нещасного випадку на виробництві, зокрема через трудове каліцтво чи інше ушкодження здоров'я, слід відмітити, що для цієї категорії осіб також передбачено спеціальні права та гарантії, які необхідно враховувати при розробці соціальної політики та наданні відповідної підтримки. Законом України «Про загальнообов'язкове

державне соціальне страхування» передбачено наступні права: право на страхові виплати (стаття 30), право на професійну реабілітацію (стаття 36), право на компенсацію витрат на поховання (стаття 36), право на щомісячну страхову виплату (стаття 36), право на компенсацію за втрачену працездатність (стаття 36), гарантія виплати державної соціальної допомоги при зміні групи інвалідності (стаття 12), гарантія виплати допомоги у разі професійної реабілітації (стаття 17), гарантія виплати компенсації на лікування та реабілітацію (стаття 14), гарантія виплати одноразової допомоги в разі смерті особи через трудове каліцтво (стаття 16) [140].

Ці норми мають надзвичайно важливе значення для осіб, інвалідність яких стала наслідком нещасного випадку на виробництві, оскільки вони гарантують належний рівень підтримки та захисту в період адаптації до нових життєвих умов. Вони не лише сприяють збереженню фінансової стабільності після втрати працездатності, а й створюють умови для відновлення здоров'я та професійної реабілітації. Особлива цінність цих норм полягає в їх здатності мінімізувати соціальні та економічні наслідки травм, забезпечуючи особам з інвалідністю можливість повноцінної інтеграції в суспільство та відновлення трудової активності.

Далі доцільно розглянути Закон України «Про охорону праці», який передбачає спеціальні права та гарантії для осіб, які набули інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві, зокрема через трудове каліцтво чи інше ушкодження здоров'я. Згідно з положеннями цього закону, до таких прав належать: право на відшкодування шкоди, заподіяної нещасним випадком на виробництві; право на збереження місця роботи та середнього заробітку; право на переведення на легшу роботу; право на навчання і перекваліфікацію; право на отримання страхових виплат і пільгового пенсійного забезпечення (усі згідно зі статтею 9) [149].

Особливості прав та гарантій для осіб, які отримали інвалідність внаслідок нещасного випадку на виробництві, підтверджують високий рівень соціального захисту, який гарантує стабільність та фінансову підтримку

потерпілим. Встановлені права і гарантії дозволяють компенсувати втрату працездатності, забезпечити підтримку під час реабілітації та забезпечити соціальну стабільність навіть у випадку серйозних змін у життєвих обставинах. Це створює умови для повернення осіб до трудової діяльності чи підтримки їхнього фінансового становища на період реабілітації. Наявність таких гарантій, як компенсації та збереження соціального статусу, також забезпечує стабільне існування осіб в довгостроковій перспективі. Це свідчить про зацікавленість держави в тому, щоб особи, які постраждали через нещасні випадки на виробництві, не залишалися без підтримки і могли відновлювати свою працездатність або забезпечувати своє існування, навіть після серйозних змін у здоров'ї. Така система соціального захисту демонструє прагнення держави забезпечити справедливість, рівність і гідні умови життя для потерпілих, що є важливим елементом соціальної політики, спрямованої на підтримку кожного громадянина в разі виробничих травм чи професійних захворювань.

Не менш важливими є особливості прав і обов'язків осіб з інвалідністю, яка виникла внаслідок захворювання, зокрема у зв'язку з наслідками Чорнобильської катастрофи. Для цієї категорії осіб спеціальні права та соціальні гарантії передбачені Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Серед основних прав можна виокремити: право на медичне обстеження та реабілітацію (стаття 17), право на санаторно-курортне лікування та оздоровлення (стаття 20), право на соціальну допомогу та компенсації (стаття 13) [150].

Наведені норми законодавства свідчать про чітке прагнення держави до забезпечення соціального захисту осіб з інвалідністю, зокрема тих, хто постраждав від наслідків Чорнобильської катастрофи. Закріплені права, такі як медичне обстеження, реабілітація, санаторно-курортне лікування, компенсації та соціальна допомога, не лише сприяють відновленню фізичного та психічного здоров'я цих осіб, а й є виявом відповідальності держави за

шкоду, завдану внаслідок катастрофи. Державна політика в цьому напрямі має за мету не лише покращення умов життя постраждалих, а й компенсацію моральних та матеріальних втрат.

Наступним слід розглянути особливості прав осіб з інвалідністю, що виникла внаслідок захворювання або інших ушкоджень здоров'я, пов'язаних із позбавленням особистої свободи в результаті збройної агресії проти України. Для цієї категорії осіб спеціальні права та соціальні гарантії регулюються низкою законодавчих актів, серед яких насамперед варто відзначити Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Згідно з цим Законом, таким особам надається право на соціальну допомогу (ст. 7, п. 4), а також право на безоплатне лікування та медичне обслуговування (ст. 7, п. 5) [151].

Слід зазначити, що особи з інвалідністю, причина якої полягає в захворюванні або інших ушкодженнях здоров'я, пов'язаних з позбавленням особи особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, часто стикаються з фізичними та психологічними травмами. Ці права дозволяють забезпечити їм доступ до медичних послуг і реабілітаційної допомоги, що є критичним для відновлення здоров'я та соціальної адаптації. Окремо слід відмітити, що вони дають змогу цій категорії громадян отримати належну медичну допомогу та підтримку в період адаптації після травм, а також сприяють їхньому соціальному та економічному відновленню після пережитих випробувань.

Наступним слід відмітити Закон України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей», який встановлює право на соціальну допомогу (стаття 7), право на медичну допомогу (стаття 8), право на відшкодування витрат на правову допомогу (стаття 9), право на трудові гарантії (стаття 11), право на освіту для дітей осіб, позбавлених свободи (стаття 13).

Наведені норми мають важливе значення цієї категорії осіб з інвалідністю, оскільки вони гарантують їм базові права та підтримку в умовах, коли вони стикаються з серйозними труднощами через військові дії. Ці права забезпечують необхідний доступ до соціальної та медичної допомоги, що є критично важливим для їхнього відновлення, а також включають захист їхніх трудових прав та можливість отримання освіти для дітей, що дозволяє забезпечити стабільність і гідність у складних умовах. Особливістю цього закону є комплексний підхід до вирішення проблем таких осіб, оскільки він охоплює не лише індивідуальні потреби, а й інтереси їхніх сімей, що має важливе значення для соціальної інтеграції та відновлення після пережитих травм.

Розглядаючи гарантії, можна виділити: гарантію на пенсійне забезпечення та соціальні виплати (стаття 12), гарантію на забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації (стаття 12), гарантію збереження місця роботи (стаття 11), гарантію на відшкодування витрат на правову допомогу (стаття 9) [152]. Ці гарантії сприяють забезпеченню фінансової стабільності, підтримці працездатності та медичній реабілітації, що є критично важливими для таких осіб у період відновлення після тяжких випробувань. Вони також створюють правову основу для збереження соціального статусу та забезпечують доступ до необхідних послуг, що дає змогу цим особам та їхнім сім'ям ефективніше адаптуватися до нових умов життя після пережитих травм.

Наведені законодавчі норми демонструють значну зацікавленість держави в забезпеченні прав та соціальних гарантій осіб, інвалідність яких виникла через збройну агресію проти України. Закріплені права на соціальний захист, медичну допомогу, правову підтримку та інші гарантії свідчать про системний підхід держави до підтримки постраждалих. У контексті повномасштабного вторгнення такі норми набувають особливого значення, оскільки держава бере на себе відповідальність за відновлення соціальної справедливості, реабілітацію та інтеграцію громадян, що стали жертвами

агресії. Це підкреслює зобов'язання держави забезпечити гідне життя для постраждалих осіб і гарантує їм необхідну підтримку в умовах війни та після її завершення.

Наведені права та гарантії підтверджують багатозначність і важливість правильного підходу до визначення правового статусу осіб з інвалідністю. Кожна причина інвалідності – чи то інвалідність з дитинства, чи нещасний випадок на виробництві, чи наслідки збройної агресії – має свої особливості, що потребують відповідних соціальних гарантій і прав.

Таблиця 1

| <b>Причина інвалідності</b>            | <b>Освіта</b>                                                         | <b>Медичні послуги</b>                                                 | <b>Працевлаштування</b>                                            | <b>Пільги</b>                                                           |
|----------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------|
| <b>Загальне захворювання</b>           | Пільгові умови для навчання, адаптація навчального процесу            | Право на безкоштовне лікування, реабілітацію                           | Підтримка при працевлаштуванні і через соціальні програми          | Пільги на транспорт, безкоштовне обслуговування, тощо                   |
| <b>Інвалідність з дитинства</b>        | Спеціалізовані навчальні програми та інклюзивна освіта                | Безкоштовні медичні послуги, профілактика та реабілітація              | Пільги при працевлаштуванні, квоти на робочі місця                 | Додаткові пільги для вихованців інтернатів, пільги на проживання, тощо  |
| <b>Нещасний випадок на виробництві</b> | Пільгові умови для навчання в інтернатах та спеціалізованих установах | Спеціалізована медична допомога, лікування та реабілітація після травм | Захист прав працівників через компенсації та квоти на робочі місця | Пільги за рахунок страховки, відшкодування витрат на лікування, тощо    |
| <b>Професійне захворювання</b>         | Пільгові програми для професійної перепідготовки і освіти             | Спеціалізовані медичні послуги, профілактика та лікування              | Пріоритет в працевлаштуванні в спеціалізованих установах           | Пільги за лікарняними листами, додаткові компенсації за лікування, тощо |

|                                                  |                                                      |                                                      |                                                        |                                                                                 |
|--------------------------------------------------|------------------------------------------------------|------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Поранення, травми, контузії, каліцтва</b>     | Спеціалізоване навчання та професійна перепідготовка | Спеціалізоване лікування, протезування, реабілітація | Пріоритет у працевлаштуванні через спеціальні програми | Додаткові виплати та компенсації на лікування, пільговий проїзд, тощо           |
| <b>Поранення від вибухонебезпечних предметів</b> | Підтримка у навчанні та кваліфікаційні програми      | Лікування та реабілітація за державний рахунок       | Право на працевлаштування на спеціальних умовах, квоти | Спеціальні компенсації та пільги на лікування, безкоштовне обслуговування, тощо |

Як бачимо, існує певна нерівність у правах осіб з інвалідністю залежно від їхньої категорії. Ця нерівність проявляється насамперед у різному підході до надання соціальних прав залежно від причин встановлення інвалідності. Як свідчить проведене розмежування, правовий режим для осіб з інвалідністю внаслідок загального захворювання, з дитинства, професійного захворювання або поранення, отриманого внаслідок збройної агресії, істотно відрізняється. Це зумовлено, по-перше, відмінностями у законодавчому закріпленні підстав виникнення права на соціальне забезпечення та обсягу гарантій, а по-друге – різним ступенем включення осіб до системи соціального страхування.

Так, особи, інвалідність яких зумовлена професійним захворюванням чи нещасним випадком на виробництві, мають більш розгалужену систему соціальних гарантій, що включає компенсаційні виплати, пріоритет у працевлаштуванні, додаткову реабілітаційну підтримку. Натомість особи з інвалідністю внаслідок загального захворювання нерідко позбавлені доступу до цих інструментів, що формує сегрегацію всередині самої категорії людей з інвалідністю. У цьому виявляється дія медико-соціального критерію як фактору юридичної нерівності, яка, з точки зору теорії соціального права, є недопустимою, оскільки заперечує ідею справедливості у сфері соціального забезпечення.

Важливо зазначити, що Конституція України у статті 46 проголошує право кожного на соціальний захист, проте це право не має уніфікованого механізму реалізації для різних категорій осіб з інвалідністю. Як зазначено в тексті дисертації, чинна система правового регулювання соціально-забезпечувальних правовідносин є фрагментарною та характеризується відсутністю уніфікованих критеріїв призначення допомоги або послуг, що унеможлиблює рівне застосування принципу соціальної справедливості.

Таким чином, держава проголошує рівність прав осіб з інвалідністю, але не забезпечує їх реалізацію через дієві програми, бюджетні інструменти та адміністративно-правовий супровід. Соціальні послуги залишаються фрагментарними, нерідко прив'язаними до статусу особи, а не до її потреб, що веде до фактичної дискримінації. Наприклад, особи з інвалідністю внаслідок збройної агресії можуть отримувати специфічні пільги (протезування, компенсації тощо), тоді як особи з інвалідністю внаслідок загального захворювання або дитинства не мають таких гарантій, попри однакові функціональні обмеження.

Це свідчить про нерівномірність державної уваги, коли причини інвалідності стають критерієм визначення цінності життя та гідності особи у сфері соціального забезпечення. Як зазначено в роботі, така ситуація порушує принцип персоналізації соціальної підтримки, що є основою сучасної європейської соціальної політики. Відсутність єдиної системи соціального захисту, що враховує функціональний стан особи, а не джерело її інвалідності, знижує ефективність гарантій та підриває довіру до соціальних інститутів.

Наступним елементом, який слід розглянути у контексті правового статусу осіб з інвалідністю, є їх обов'язки. Обов'язки осіб з інвалідністю відіграють важливу роль у забезпеченні ефективної реалізації їхніх прав та соціального захисту, оскільки визначають дії, які особа має виконувати для отримання належних соціальних послуг, виплат або інших форм підтримки. У зв'язку з цим важливо проаналізувати законодавчі норми, які встановлюють ці

обов'язки, адже вони є основою для регулювання взаємодії осіб з інвалідністю з державними органами та іншими установами.

Так, Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [83] чітко визначає обов'язки осіб з інвалідністю в рамках процесу реабілітації. Зокрема, закон встановлює, що особи з інвалідністю зобов'язані брати участь у визначенні індивідуальних програм реабілітації, а також погоджувати конкретні види допоміжних засобів реабілітації, медичних виробів, реабілітаційних послуг, що надаються у межах програми (стаття 7), встановлюється обов'язок осіб з інвалідністю дотримуватись індивідуальної програми реабілітації, яка включає заходи, що мають за мету відновлення їхніх функцій і соціальну адаптацію. Особи з інвалідністю повинні брати активну участь у виборі та погодженні переліку реабілітаційних заходів (стаття 23) та особи з інвалідністю мають зобов'язання слідкувати за виконанням індивідуальної програми реабілітації, коригувати її у разі змін стану здоров'я або функціональних можливостей (стаття 25).

Аналізуючи наведені норми, можна зазначити, що цей закон чітко визначає активну роль осіб з інвалідністю у процесах реабілітації та соціальної адаптації. Він встановлює конкретні вимоги щодо участі таких осіб у розробці та виконанні програм реабілітації, що є основою для забезпечення належного рівня їх соціального захисту. Поглиблений аналіз цих обов'язків дозволяє краще зрозуміти взаємодію обов'язків і прав осіб з інвалідністю, що сприяє більш ефективній реалізації заходів реабілітації та соціальної інтеграції.

Обов'язки осіб з інвалідністю визначає також Закон України «Про соціальні послуги», який встановлює, що особи з інвалідністю, які є отримувачами соціальних послуг, зобов'язані представляти надавачам послуг повну та достовірну інформацію, яка є необхідною для визначення їхніх потреб у соціальних послугах та для укладення договору про їх надання. Вони також повинні виконувати умови цього договору, дотримуватися встановлених правил внутрішнього розпорядку, які регламентують отримання послуг, та своєчасно інформувати надавачів послуг про будь-які зміни, які

можуть вплинути на їхні потреби у послугах або призвести до їх припинення (стаття 12).

Ця норма зобов'язує осіб з інвалідністю ставитися з повагою до працівників, які надають соціальні послуги, і не перешкоджати наданню послуг іншим особам. Вони також зобов'язані дбайливо ставитись до майна надавачів соціальних послуг, яке використовується для надання цих послуг. Ці обов'язки сприяють ефективному функціонуванню системи соціального захисту та гарантують належну взаємодію між отримувачами та надавачами послуг.

Останнім елементом, який слід розглянути у контексті правового статусу осіб з інвалідністю, є відповідальність, оскільки вона визначає наслідки за невиконання обов'язків або порушення правових норм, що регулюють соціальне забезпечення осіб з інвалідністю. Для детального розгляду відповідальності осіб з інвалідністю необхідно дослідити нормативно-правові акти, які регулюють та визначають наслідки за порушення обов'язків. Серед таких можна виділити Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [27], який передбачає відповідальність осіб, які порушують його вимоги. Вони несуть матеріальну, дисциплінарну, адміністративну чи кримінальну відповідальність залежно від характеру порушення (стаття 42). Таким чином, ця норма передбачає винятково основні принципи відповідальності за порушення прав осіб з інвалідністю, визначаючи різні форми відповідальності залежно від характеру порушення. Однак вона не повністю розкриває всі деталі процедур притягнення до відповідальності, що може створювати неясності у застосуванні норм на практиці.

Зі свого боку, Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [83] передбачає норми, що регулюють відповідальність за порушення прав осіб з інвалідністю, а саме відповідальність осіб за порушення законодавства щодо реабілітації осіб з інвалідністю (стаття 45). З цього можна виділити, що особи, винні у порушенні законодавства про реабілітацію осіб з

інвалідністю, несуть відповідальність згідно з законом. Зокрема, за ненадання необхідних реабілітаційних послуг або невиконання інших зобов'язань, передбачених законодавством, можуть бути накладені юридичні санкції.

Питання, пов'язані з наданням соціальних послуг, регулює Закон України «Про соціальні послуги» [75], зокрема, для осіб з інвалідністю, в якому передбачено, що особи, які винні у бездіяльності під час організації надання соціальних послуг або порушенні вимог законодавства про соціальні послуги, несуть відповідальність згідно із законом (стаття 29). Наведена норма передбачає, що особи з інвалідністю, які не виконують свої обов'язки або надають неправдиву інформацію при зверненні за соціальними послугами, можуть бути піддані адміністративній чи іншій юридичній відповідальності за порушення умов цього закону.

На підставі зазначеного можна констатувати, що незважаючи на важливість наведених елементів щодо осіб з інвалідністю, вони мають різну зацікавленість з боку держави та різний рівень регулювання. Зокрема, права і гарантії осіб з інвалідністю є основними для забезпечення їх рівноправної участі в суспільному житті та отримання соціальної підтримки, тоді як обов'язки і відповідальність осіб з інвалідністю зосереджуються на забезпеченні ефективної реалізації цих прав через їхню активну участь у процесах соціального захисту.

Права та гарантії осіб з інвалідністю є розширеними та багатограними, оскільки охоплюють широкий спектр потреб, включаючи соціальні, медичні, освітні та економічні аспекти. Законодавство забезпечує осіб з інвалідністю не лише базовими правами, такими як соціальна допомога та пенсії, а й гарантує доступ до реабілітаційних послуг, санаторно-курортного лікування, пільг у сфері освіти та працевлаштування. Розширені права враховують специфіку причин інвалідності, що дозволяє надавати індивідуальну підтримку особам з різними видами інвалідності – від загальних захворювань до травм, отриманих під час збройних конфліктів чи професійних ушкоджень. Зацікавленість держави в забезпеченні прав осіб з інвалідністю є значною і проявляється у

створенні спеціальних програм підтримки, розробці нормативних актів для забезпечення доступу до соціальних, медичних, реабілітаційних та освітніх послуг, а також у формуванні безбар'єрного середовища для їх життєдіяльності. Держава гарантує стабільність фінансової підтримки та послуг навіть при зміні статусу інвалідності, що забезпечує постійну підтримку на всіх етапах життя осіб з інвалідністю.

Обов'язки осіб з інвалідністю значною мірою зосереджуються на активній участі в реалізації своїх прав через співпрацю з органами соціального забезпечення. Це включає виконання умов договорів, надання достовірної інформації для отримання соціальних послуг, а також дотримання індивідуальних програм реабілітації. Ці обов'язки сприяють ефективному функціонуванню системи соціального захисту, забезпечуючи баланс між правами та обов'язками. Відповідальність осіб з інвалідністю обмежується адміністративними санкціями в разі порушення умов договорів чи недотримання програм реабілітації. Водночас відповідальність за порушення прав осіб з інвалідністю покладається на державу та її органи, які повинні гарантувати належне надання послуг та підтримку. Відповідальність держави полягає у забезпеченні належного рівня підтримки осіб з інвалідністю, а також у створенні умов для їхньої соціальної інтеграції через розробку програм підтримки, компенсацій та реабілітаційних заходів. Держава зобов'язана гарантувати, що права осіб з інвалідністю не лише прописані на папері, але й реально виконуються.

Загалом порівняння прав і гарантій з обов'язками та відповідальністю осіб з інвалідністю свідчить про те, що права і гарантії є більш значущими та багатогранними, оскільки забезпечують активну участь осіб з інвалідністю у всіх сферах життя та системі соціального забезпечення. Вони становлять основу соціальної інтеграції, рівних можливостей і підтримки осіб з інвалідністю у всіх аспектах їх діяльності. Водночас держава має вагомий інтерес у їх забезпеченні, оскільки це сприяє розвитку інклюзивного суспільства та підвищенню якості життя громадян.

Обов'язки осіб з інвалідністю зосереджені на виконанні умов, що дозволяють їм отримувати належну підтримку, однак вони не мають такого широкого масштабу, як права і гарантії, оскільки їх основна мета – забезпечити ефективне функціонування системи соціального захисту та адаптацію її до індивідуальних потреб осіб. Тому ці обов'язки виконуються в межах конкретних потреб і умов, а також залежать від наданих послуг та підтримки з боку держави. Відповідальність держави є визначальною у забезпеченні прав осіб з інвалідністю і зобов'язує державні органи створювати та підтримувати законодавчі та інфраструктурні умови, що дозволяють людям з інвалідністю активно брати участь у соціальних, культурних та економічних процесах.

Відповідальність осіб з інвалідністю стосується лише дотримання умов соціального забезпечення, що підкреслює пріоритет держави у забезпеченні їх прав та гарантій. Цей аналіз підтверджує, що права і гарантії є основними елементами правового статусу осіб з інвалідністю, оскільки вони забезпечують реальні можливості для їх участі в житті суспільства, а обов'язки та відповідальність відіграють допоміжну роль у забезпеченні ефективності системи соціального захисту.

### **2.3 Право на реабілітацію осіб з інвалідністю як елемент правового статусу**

Право на реабілітацію осіб з інвалідністю є невід'ємною частиною їхнього правового статусу, оскільки воно не лише сприяє їхній адаптації до соціального середовища, а й є важливим етапом на шляху до соціальної інтеграції. Це право передбачає широкий спектр заходів, що включають в себе медичну допомогу, фізичну реабілітацію, психологічну підтримку, а також соціальну адаптацію, що дає можливість особам з інвалідністю вести незалежне життя, долати обмеження та перешкоди, що виникають через

фізичні чи психологічні труднощі. Важливість реабілітації для осіб з інвалідністю полягає в тому, що вона допомагає не тільки полегшити фізичні наслідки інвалідності, а й мінімізувати соціальну ізоляцію. Реабілітація дозволяє відновити або компенсувати втрачені функції, що є важливим для підвищення якості життя осіб з інвалідністю. Вона сприяє розвитку фізичних можливостей, таких як відновлення рухливості чи поліпшення слуху, а також включає психологічну підтримку, яка допомагає особі пристосуватися до змін у своєму житті, подолати депресії чи стреси, які можуть виникати через інвалідність. Крім того, важливим аспектом реабілітації є розвиток соціальних навичок і можливість інтеграції в суспільство: це може включати допомогу у навчанні, працевлаштуванні, формуванні самостійності в побуті. Програми реабілітації мають великий потенціал для запобігання довготривалій соціальній ізоляції осіб з інвалідністю, бо вони дають можливість не тільки покращити фізичний стан, а й інтегрувати людей в громадське життя, включаючи роботу, освіту, участь в культурних та соціальних заходах. Реабілітація може бути як медичною, так і соціальною, залежно від потреб конкретної особи, і вона є необхідною для збереження її соціальних прав та можливостей. Право на реабілітацію як елемент правового статусу осіб з інвалідністю має величезне значення, оскільки воно забезпечує рівний доступ до всіх необхідних послуг і можливостей для подолання обмежень, спричинених інвалідністю. Це право є важливим, оскільки без нього особи з інвалідністю могли б бути позбавлені можливості відновити свої фізичні, психологічні та соціальні функції. Законодавчо закріплене право на реабілітацію гарантує, що кожна особа з інвалідністю отримає доступ до відповідних медичних послуг, фізичних тренувань, соціальних програм та психологічної підтримки. Крім того, воно також сприяє інтеграції осіб з інвалідністю в соціальну та трудову діяльність, що дозволяє їм стати активними учасниками суспільства, розвивати свої можливості й реалізовувати свій потенціал.

Згідно з міжнародними стандартами, таким як Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, кожна особа має право на доступ до реабілітаційних послуг, які допомагають їй не тільки відновити фізичну функціональність, але й забезпечити рівні можливості в освіті, працевлаштуванні та соціальному участі. Реабілітація має бути доступною для всіх осіб з інвалідністю незалежно від їхнього виду інвалідності чи місця проживання, що робить це право необхідним для забезпечення їхнього рівного статусу в суспільстві.

Термін «реабілітація» є багатозначним і міждисциплінарним поняттям, яке зазнало істотних змін як у теоретичному, так і в практичному контексті. Його трактування варіюється залежно від історичних, культурних, соціальних та професійних особливостей конкретної країни чи наукової школи. Водночас, незважаючи на активне використання терміна в науковій літературі та практиці, на сьогодні не існує єдиного, усталеного і загальноприйнятого визначення поняття «реабілітація» [153, с. 11].

А. В. Чоговадзе зазначає, що поняття реабілітації виходить за межі суто медичних втручань і набуває більш широкого змісту, що охоплює не лише фізичне, а й психологічне та соціальне відновлення особи [154, с. 199]. Такий підхід свідчить про інтегративну природу реабілітації, яка має бути спрямована на гармонізацію всіх основних сфер життєдіяльності людини. Тому реабілітація розглядається як багатовекторний процес, метою якого є повноцінне повернення особи до активного суспільного життя, з урахуванням її фізичного стану, емоційного благополуччя та соціальної адаптації.

М. М. Кабанов стверджує, що реабілітація в сучасному розумінні постає як системний методологічний підхід до лікувального процесу, що передбачає не ізольоване застосування окремих медичних процедур, а комплексну організацію лікування, що враховує біологічні, психологічні та соціальні аспекти стану хворого. Важливо наголосити, що концепція реабілітації як системи відображає сучасну тенденцію до інтеграції різних рівнів медичної допомоги з метою досягнення максимальної ефективності в процесі відновлення здоров'я [155]. Учений акцентує на необхідності багаторівневої

координації лікувальних, відновних і підтримувальних заходів, що, у свою чергу, формує основу для побудови індивідуалізованої реабілітаційної програми, орієнтованої на конкретні потреби пацієнта.

Поширено розуміння реабілітації як відновлення в правах, відновлення працездатності, раціональне побутове та працевлаштування. Це важливі аспекти реабілітації, але вони не визначають повністю її сутності і кінцевої мети. Можна (і потрібно) надати хворому або особі з інвалідністю юридичні права, сприяти його влаштуванню на роботу, допомогти упорядкувати побут і не добитися кінцевої мети – відновлення особистого і соціального статусу, тобто відчутного, насамперед, самим хворим поліпшення його якості життя.

Слід відмітити, що реабілітацію розглядають не лише як продовження або доповнення традиційного лікування за допомогою фізіотерапевтичних, бальнеологічних методів і лікувальної фізкультури, але й як самостійний, багаторівневий процес з власною структурою та параметрами. Реабілітація виходить за рамки суто медичних процедур і охоплює ширший спектр впливів, включаючи психофізіологічні й соціопсихологічні аспекти. Такий підхід дозволяє глибше осмислити її як комплексний механізм відновлення, спрямований на повноцінне повернення особи до активного життя в суспільстві.

Аналізуючи підходи, запропоновані Р. В. Слухенською, Л. Г. Логуш, О. В. Зендик і Л. В. Гуліною, можна дійти висновку, що реабілітація – це багатогранний процес, спрямований на якнайшвидше та найефективніше повернення осіб із тимчасовими або стійкими порушеннями здоров'я до активного побутового, трудового та соціального життя. Особливий акцент у цьому підході зроблено на інтеграцію людини в соціальне середовище, включно з родиною та професійним оточенням, що передбачає не лише фізичне відновлення, а й відновлення соціального статусу та особистісного потенціалу [156, с. 435]. Такий підхід розглядає реабілітацію як процес, кінцевою метою якого є не просто стабілізація стану хворого, а повне відновлення здоров'я з поверненням до звичної професійної діяльності. Це

дозволяє трактувати реабілітацію не лише як медичну, а й як соціокультурну категорію, що охоплює ширший спектр впливів, пов'язаних із поверненням індивіда до повноцінного функціонування в суспільстві.

Ю. Л. Бриндіков розглядає реабілітацію не лише в медичному контексті як відновлення здоров'я, але й у значно ширшому соціальному вимірі. Інтерпретація позиціонує реабілітацію як специфічний вид соціальної діяльності, реалізація якого передбачає участь не лише медичних установ, а й широкого кола суб'єктів соціального простору – державних органів, соціальних служб, громадських об'єднань та інших інституцій [157, с. 13]. Наведений підхід підкреслює, що реабілітаційна діяльність має охоплювати широкий спектр заходів: від лікувальних і оздоровчих до освітніх, правових та культурних, які спрямовані не лише на фізичне і функціональне відновлення індивіда, але й на відновлення його соціального статусу, честі, гідності, прав і свобод. Така цілісна концепція свідчить про розуміння реабілітації як складного, системного процесу, що здійснюється в межах багатокomпонентної взаємодії між медициною, соціальною політикою та правовим регулюванням.

З урахуванням проаналізованих позицій науковців, можна зробити висновок, що реабілітація є складним, багаторівневим процесом, який охоплює не лише медичні, але й соціальні аспекти відновлення особи. Передусім, слід зазначити, що реабілітація спрямована на якнайшвидше та максимально повне повернення осіб з інвалідністю до активного життя, включаючи побутову, професійну й суспільну сфери. Водночас важливо підкреслити, що ефективність цього процесу значною мірою залежить не лише від якості медичних заходів, а й від рівня соціальної інтеграції та підтримки, що надається таким особам. Також можна стверджувати, що реабілітація виконує ключову функцію у відновленні фізичних, психологічних та соціальних ресурсів осіб з інвалідністю. Крім того, слід акцентувати увагу на тому, що забезпечення рівного доступу до реабілітаційних послуг є однією з базових умов підвищення результативності цього процесу. Забезпечення інклюзивності та відкритості системи реабілітаційної підтримки, зокрема

через розширення її доступності, дозволяє не лише покращити індивідуальні показники здоров'я, а й сприяє загальному підвищенню якості життя та соціального добробуту осіб з інвалідністю.

У контексті дослідження на особливу увагу заслуговують питання правового статусу отримувачів соціальних послуг. Змістовний аналіз положень Закону України «Про соціальні послуги» (ст. ст. 10, 11) дає підстави констатувати, що при одержанні соціальних послуг громадяни мають право на: поважливе і гуманне ставлення з боку суб'єктів, що надають соціальні послуги; вибір установи та закладу, а також форми соціального обслуговування; інформацію щодо своїх прав, обов'язків та умов надання соціальних послуг; згоду на соціальні послуги; відмову від соціальних послуг; конфіденційність інформації особистого характеру, що стала відомою суб'єкту, який надає соціальні послуги; захист своїх прав і законних інтересів, у тому числі в судовому порядку [158, с. 9].

Соціальні послуги найбільш повно зачіпають потреби та інтереси осіб з інвалідністю [159, с. 252–259; 160]. Так, соціальні послуги для осіб з інвалідністю покликані: 1) сприяти подоланню складних життєвих обставин; 2) сприяти їх реабілітації та адаптації у суспільстві та державі.

Ключовим аспектом надання соціальних послуг є здійснення їх щодо осіб з інвалідністю, адже такі особи потребують соціальних послуг на постійній основі, враховуючи приписи програм реабілітації. Законом України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [27] встановлено, що матеріальне, соціально-побутове і медичне забезпечення осіб з інвалідністю здійснюється у вигляді грошових виплат (пенсій, допомог, одноразових виплат), забезпечення медикаментами, технічними й іншими засобами, включаючи друковані видання зі спеціальним шрифтом, звукопідсилювальну апаратуру та аналізатори, а також шляхом надання послуг щодо медичної, соціальної, трудової і професійної реабілітації, побутового та торговельного обслуговування. При цьому види необхідної матеріальної, соціально-побутової і медичної допомоги особам з інвалідністю

визначаються органами експертної команди з оцінювання повсякденного функціонування особи в індивідуальній програмі реабілітації.

Варто наголосити, що система соціальних послуг для осіб з інвалідністю залишається достатньо вразливим соціально-правовим явищем, ураховуючи такі чинники: відсутність інклюзивного суспільства; рамковість законодавчого забезпечення соціальних послуг; відсутність механізмів ефективного державного управління, координації із громадським сектором; відсутність механізмів вивчення потреб людей з інвалідністю у соціальних послугах; відсутність реєстру соціальних послуг та їх отримувачів; декларативність окремих соціальних послуг; складність реалізації права на соціальні послуги; відсутність належного моніторингу, нагляду та контролю тощо.

Принагідно зауважимо, що упродовж 2007 та 2012 рр. Кабінетом Міністрів України здійснювалися спроби якісно реформувати систему соціальних послуг [161; 162]. Принциповим недоліком таких реформаторських дій стало те, що вони повною мірою не враховують приписи Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю [63], яка визначає систему базових міжнародних соціальних стандартів [163]. Так, Д. В. Полозенко та Н. О. Квітко зазначають, що реформування соціальних послуг потребує впровадження новітніх механізмів їх надання, насамперед таких, як утримання та догляд у стаціонарних установах осіб з інвалідністю. Дослідники наголошують на важливості врахування європейського принципу надання соціальних послуг «money follows the person» («гроші слідують за особою») [164, с. 45–52; 165, с. 199]. Цілком очевидно, що такий продуктивний досвід варто було б урахувати при розробці відповідного законодавчого забезпечення цих питань. Тому можна погодитися з Л. П. Шумною, що розвиток системи соціальних послуг не може орієнтуватися на короткострокові завдання, а повинен відбуватися відповідно до стратегічних напрямів державної соціальної політики [166, с. 284–288].

Таким чином, соціальні послуги особам з інвалідністю – це комплекс заходів із надання допомоги особам з інвалідністю, з урахуванням затверджених програм реабілітації, у тому числі особливих освітніх потреб, з метою їх адаптації у суспільстві та державі.

У системі соціальних послуг для осіб з інвалідністю окреме місце посідають заходи з реабілітації [167].

У контексті цього зазначимо, що згідно зі ст. 26 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю держави-учасниці вживають, зокрема за підтримки з боку інших осіб з інвалідністю, ефективні і належні заходи для того, щоб надати особам з інвалідністю можливість для досягнення й збереження максимальної незалежності, повних фізичних, розумових, соціальних та професійних здібностей і повного включення й залучення до всіх аспектів життя. З цією метою держави-учасниці організовують, зміцнюють та розширюють комплексні абілітаційні та реабілітаційні послуги й програми, особливо у сфері охорони здоров'я, зайнятості, освіти й соціального обслуговування таким чином, щоб ці послуги та програми: а) починали реалізовуватися якомога раніше й ґрунтувалися на багатопрофільній оцінці потреб і сильних сторін індивіда; б) сприяли залученню та включенню до місцевої спільноти й до всіх аспектів життя суспільства, мали добровільний характер і були доступними для осіб з інвалідністю якомога ближче до місць їхнього безпосереднього проживання, зокрема в сільських районах. Також держави-учасниці заохочують розвиток початкового й подальшого навчання спеціалістів і персоналу, які працюють у сфері абілітаційних і реабілітаційних послуг [163]. Крім того, вони заохочують наявність, знання та використання допоміжних пристроїв і технологій, що стосуються абілітації й реабілітації та призначені для осіб з інвалідністю.

У науковій літературі наголошується, що реабілітаційні заходи мають комплексний характер та спрямовані на подолання труднощів, що виникають в осіб з обмеженими можливостями. Так, Л. Ю. Малюга зазначає, що реабілітаційні заходи здійснюють у трьох формах (надання реабілітаційних

послуг; забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення; матеріальне забезпечення), що охоплюють широкий спектр видів реабілітаційної діяльності, обсяги та спрямованість яких залежать від потреб інвалідам [93, с. 270].

Законом України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (ст. 1) [83] передбачено, що реабілітація осіб з інвалідністю – це система медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних, соціально-побутових заходів, спрямованих на надання особам допомоги у відновленні та компенсації порушених або втрачених функцій організму для досягнення і підтримання соціальної та матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство, а також забезпечення осіб з інвалідністю технічними та іншими засобами реабілітації і виробами медичного призначення. При цьому до реабілітаційних послуг відносяться послуги, спрямовані на відновлення оптимального фізичного, інтелектуального, психічного і соціального рівня життєдіяльності особи з метою сприяння її інтеграції в суспільство, а реабілітаційні заходи включають комплекс заходів, якими здійснюється реабілітація осіб з інвалідністю [167, с. 146–148].

Отже, реабілітація осіб з інвалідністю спрямовується на: 1) відновлення порушених (втрачених) функцій організму; 2) належну адаптацію (соціалізацію) осіб з інвалідністю у суспільстві та державі; 3) забезпечення повноцінної інтеграції у суспільстві [167, с. 6].

На підставі цього можемо констатувати, що державна політика України у сфері реабілітації осіб з інвалідністю: забезпечує координованість системи реабілітації, що реалізується через своєчасність, безперервність та комплексність відновлювальних заходів і методик, а також доступність технічних та інших засобів реабілітації і виробів медичного призначення, реабілітаційних послуг, відповідність їх змісту, рівня та обсягу фізичним, розумовим, психічним можливостям і стану здоров'я особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю; регламентує правові, економічні, соціальні умови

надання особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю реабілітаційних послуг з урахуванням їх функціональних можливостей, потреби у виробах медичного призначення, технічних та інших засобах реабілітації; гарантує матеріально-технічне, фінансове, кадрове і наукове забезпечення системи реабілітації; визначає умови для відновлення або здобуття трудових навичок, отримання освіти, професійної перепідготовки і працевлаштування, з урахуванням функціональних можливостей осіб з інвалідністю, сприяння виробничій діяльності підприємств та організацій громадських організацій осіб з інвалідністю; забезпечує реабілітаційним установам незалежно від їх відомчого підпорядкування, типу і форми власності рівні умови для здійснення реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю; формулює вимоги до об'єктів соціальної інфраструктури та інформації для створення безперешкодного доступу до них осіб з інвалідністю, шляхом усунення природних, комунікаційних і архітектурних перешкод; сприяє участі громадських організацій, у тому числі громадських організацій осіб з інвалідністю, у формуванні і реалізації державної політики у цій сфері. Реалізація державної політики у сфері реабілітації осіб з інвалідністю покладається на органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які у співпраці та партнерстві з громадськими організаціями осіб з інвалідністю забезпечують розробку і виконання програм для запобігання виникненню інвалідності, компенсації вад і розладів функцій організму особи, створення умов для їх усунення шляхом медичної, психолого-педагогічної, психологічної, фізичної, професійної, трудової, фізкультурно-спортивної, соціальної реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю [168, с. 10–13].

Вивчаючи правові основи реабілітації осіб з інвалідністю в Україні, Л. П. Шумна акцентує увагу на тому, що сучасні дослідники правових проблем інвалідності розвивають тему щодо становлення і розвитку нової міжнародної галузі наукових знань – реабілітології, покликаної забезпечити наукове супроводження й удосконалення діяльності практичних служб у сфері реабілітації осіб з інвалідністю. На думку вченого, реабілітологія вивчатиме

процеси взаємодії, організацію і управління в системі «інвалід(и) – реабілітаційні інститути – суспільство» [169, с. 10]. У контексті цього слід зазначити, що питання реабілітації осіб з інвалідністю є комплексною стратегічною проблемою соціальної безпеки суспільства та держави, що вказує на необхідність більш системних та гнучких підходів до реалізації державної політики у цій сфері, необхідності системної координації діяльності інститутів громадянського суспільства, органів державної влади та місцевого самоврядування.

Система реабілітації осіб з інвалідністю залишається достатньо вразливим соціально-правовим явищем з огляду на такі чинники: відсутність інклюзивного суспільства; рамовість законодавчого забезпечення реабілітації та відсутність якісних механізмів попередження інвалідизації; відсутність механізмів ефективного державного управління, координації із громадським сектором; відсутність механізмів вивчення потреб людей з інвалідністю у реабілітаційних послугах; відсутність реєстру реабілітаційних послуг для людей з інвалідністю; декларативність окремих реабілітаційних послуг; складність реалізації права на реабілітацію; відсутність належного моніторингу, нагляду та контролю тощо [167, с. 146–148].

Водночас система реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю забезпечує своєчасність, комплексність і неперервність медичної, психолого-педагогічної, фізичної, професійної, трудової, фізкультурно-спортивної, соціальної реабілітації, досягнення особами з інвалідністю, дітьми з інвалідністю оптимального фізичного, інтелектуального, психічного і соціального рівня життєдіяльності.

Систему реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю складають: органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які здійснюють державне управління системою реабілітації осіб з інвалідністю; реабілітаційні установи для осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю незалежно від відомчого підпорядкування, типу і форми власності; будинки дитини – дошкільні навчальні заклади для дітей з вадами фізичного та/або розумового розвитку

віком до чотирьох років незалежно від відомчого підпорядкування, типу і форми власності; спеціальні та санаторні дошкільні навчальні заклади (ясла-садки) компенсуючого типу для дітей віком від двох до семи (восьми) років, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку, тривалого лікування та реабілітації, незалежно від відомчого підпорядкування, типу і форми власності; дошкільні навчальні заклади (ясла-садки) комбінованого типу для дітей віком від двох місяців до шести (семи) років, у складі яких можуть бути групи загального розвитку, компенсуючого типу, сімейні, прогулянкові, в яких забезпечується дошкільна освіта з урахуванням стану здоров'я дітей, їх розумового, психологічного, фізичного розвитку, незалежно від відомчого підпорядкування, типу і форми власності; дошкільні навчальні заклади (центри розвитку дитини) системи освіти, в яких забезпечуються фізичний, розумовий і психологічний розвиток, корекція психологічного і фізичного розвитку, оздоровлення дітей, які відвідують інші навчальні заклади чи виховуються вдома; спеціальні загальноосвітні школи (школи-інтернати) – загальноосвітні навчальні заклади системи освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку; загальноосвітні санаторні школи (школи-інтернати) – загальноосвітні навчальні заклади I-III ступенів з відповідним профілем системи освіти для дітей, які потребують тривалого лікування; навчальні заклади, які належать до сфери управління центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сферах трудових відносин, соціального захисту населення; установи соціального обслуговування осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю незалежно від відомчого підпорядкування, типу і форми власності; санаторно-курортні установи, які належать до сфери управління центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сферах трудових відносин, соціального захисту населення; протезно-ортопедичні підприємства незалежно від відомчого підпорядкування, типу і форми власності; установи культури, санаторно-курортні та оздоровчі заклади громадських організацій осіб з

інвалідністю; академічні та галузеві науково-дослідні, науково-методичні установи, які беруть участь у здійсненні державної політики у сфері реабілітації осіб з інвалідністю [158, с. 9].

Крім того, реабілітаційні установи залежно від змісту реабілітаційних заходів, які вони здійснюють, відносяться до таких типів: медичної реабілітації; медико-соціальної реабілітації; соціальної реабілітації; психолого-педагогічної реабілітації; фізичної реабілітації; професійної реабілітації; трудової реабілітації; фізкультурно-спортивної реабілітації. При цьому реабілітаційні установи можуть мати змішаний тип.

Л. Ю. Малюга доречно зазначає, що в Україні є велика кількість установ, заснованих на різних формах власності, що надають послуги з реабілітації інвалідів, спрямовані на їх адаптацію у суспільстві. Дослідниця підкреслює, що різноманітні та багатопрофільні за своїм призначенням, вони надають широкий спектр реабілітаційних послуг інвалідам, з урахуванням їх потреб, враховуючи вік, статеву приналежність та захворювання [93, с. 271]. Разом із тим, підтримуючи таку тезу, варто відзначити, що поки що в Україні відсутня цілісна та системна реабілітаційна інфраструктура, яка б забезпечувала надання якісних, доступних та ефективних реабілітаційних послуг, товарів та робіт реабілітаційного призначення, враховуючи, насамперед, військові дії на Сході України. Як відомо, тимчасова окупація частини території України зі сторони зовнішнього агресора має наслідком, серед іншого, втрату частково реабілітаційної інфраструктури (АРК, окремі райони Донецької та Луганської областей). При цьому в Україні зростає актуальність розвитку військово-медичної реабілітації та відповідної інфраструктури, враховуючи те, що швидкими темпами зростає інвалідність унаслідок військових дій на Сході України. За таких обставин виникає потреба посилення інвестицій держави, місцевого самоврядування у розвиток сучасної реабілітаційної інфраструктури, залучення інвестицій інших суб'єктів у цю важливу сферу.

Слід акцентувати, що реабілітація осіб з інвалідністю провадиться на основі індивідуальної програми.

Індивідуальна програма реабілітації особи з інвалідністю розробляється відповідно до Державної типової програми реабілітації осіб з інвалідністю для повнолітніх осіб з інвалідністю – МСЕК, для дітей з інвалідністю – ЛКК лікувально-профілактичних закладів. Водночас визначення конкретних обсягів, методів і термінів проведення реабілітаційних заходів, які повинні бути здійснені щодо особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю, кошторис витрат за рахунок бюджетних коштів чи загальнообов’язкового державного соціального страхування, а також контроль за виконанням індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю в межах своїх повноважень здійснюють МСЕК (ЛКК лікувально-профілактичних закладів – щодо дітей з інвалідністю), місцева державна адміністрація, служби зайнятості, реабілітаційні установи, розпорядники відповідних коштів [167, с. 4].

У юридичній літературі обґрунтовано доцільність закріплення в законодавстві про реабілітацію інвалідів таких принципів: 1) принцип інтегрованого підходу в організації реабілітації інвалідів, що виражає загальні основи реабілітаційної діяльності та розуміння реабілітації інвалідів як системи заходів; 2) принцип структурної відповідності в процесі реабілітації інвалідів – забезпечення ефективного правового регулювання структурної відповідності процесу і змісту реабілітації інвалідів потребує теоретичної розробки критеріїв, показників різних рівнів, стадій реабілітаційного процесу; 3) принцип соціальної доцільності, що за своїм змістом представляє мету реабілітації інвалідів; 4) принцип диференційованої адресності – реалізація заходів, включених до програми реабілітації, яка повинна бути гарантована інвалідам; 5) державний характер реабілітаційної справи – якість, обсяг, порядок і умови надання реабілітаційних заходів, які повинні відповідати державним стандартам [169, с. 10–11].

Важливо наголосити, що індивідуальна програма реабілітації особи з інвалідністю є обов’язковою для виконання органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, реабілітаційними установами, підприємствами, установами, організаціями, в яких працює або перебуває

особа з інвалідністю, дитина з інвалідністю, незалежно від їх відомчої підпорядкованості, типу і форми власності. Водночас індивідуальна програма реабілітації має для особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю рекомендаційний характер.

Слід зауважити, що особа з інвалідністю (законний представник дитини з інвалідністю) має право відмовитися від будь-якого виду, форми та обсягу реабілітаційних заходів, передбачених її індивідуальною програмою реабілітації, або від усієї програми загалом. Крім того, особа з інвалідністю (законний представник недієздатної особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю) бере участь у виборі конкретних технічних та інших засобів реабілітації, виробів медичного призначення, реабілітаційних послуг і санаторно-курортного лікування тощо в межах її індивідуальної програми реабілітації у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [170].

Відповідно до Державної типової програми реабілітації осіб з інвалідністю [171] можуть здійснюватися такі види реабілітаційних заходів щодо осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю: *медичні*, які передбачають медикаментозне лікування, відновлювальну терапію, реконструктивну хірургію, ендопротезування, забезпечення виробами медичного призначення, протезуванням, ортезуванням; *фізичні*, які передбачають відновлення, покращення, стабілізацію, координацію рухових дій, уміння користуватися протезами, ортезами та іншими технічними засобами реабілітації, що поліпшать самообслуговування, адаптацію особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю в суспільному житті; *психологічні*, які мають за мету психокорекцію якостей і функцій особи з інвалідністю, її мотивації до життєдіяльності та праці, профілактику негативних психічних станів, навчання прийомів і методів психологічної саморегуляції; *професійні*, які передбачають сприяння у професійному навчанні і професійній адаптації; *трудові*, які передбачають раціональне працевлаштування і психологічну підтримку в процесі професійної адаптації до виробничих умов; *соціальні*, які передбачають соціально-побутову адаптацію і соціально-середовищну

орієнтацію, соціальне обслуговування, забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення; *психолого-педагогічні*, які передбачають психологічну і педагогічну корекцію розвитку; *фізкультурно-спортивні*, які передбачають фізкультурно-спортивну підготовку та адаптацію, організацію і проведення фізкультурно-оздоровчих і спортивних занять. При цьому щодо окремих осіб (наприклад, особам з інвалідністю та/або дітям з інвалідністю, та/або дітям віком до трьох років, які належать до групи ризику щодо отримання інвалідності (з метою попередження інвалідності) може провадитися комплексна реабілітація [172].

Згідно зі змістом Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (ст. 25) основними формами реабілітаційних заходів є: надання реабілітаційних послуг; забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення; матеріальне забезпечення. Реабілітаційні послуги надаються особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю в установах і закладах системи реабілітації осіб з інвалідністю, а також у разі потреби за місцем проживання особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю. Для забезпечення догляду за особою з інвалідністю, дитиною з інвалідністю з важкими формами інвалідності у разі тимчасової відсутності осіб, які доглядають за нею (під час хвороби, відпустки, у вихідні дні), органи виконавчої влади, місцевого самоврядування створюють відділення тимчасового перебування осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю при установах соціального обслуговування, реабілітаційних установах, а також можуть створювати будинки тимчасового перебування осіб з інвалідністю.

Слід зауважити, що обсяг прав осіб з інвалідністю щодо їх реабілітації визначається відповідно до закону. Законом України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (ст. 31) передбачено, що при здійсненні реабілітаційних заходів особи з інвалідністю мають право на: поважливе і гуманне ставлення з боку працівників реабілітаційних установ; вибір виду реабілітації і реабілітаційної установи; отримання інформації про свої права, обов'язки, умови та форми здійснення реабілітаційних заходів; відмову від

реабілітаційних заходів; конфіденційність інформації особистого характеру, в тому числі стосовно особливостей і характеру ураження здоров'я; захист своїх прав і законних інтересів, у тому числі в судовому порядку [167, с. 5].

Крім того, у разі неможливості реабілітації особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю в Україні і за наявності відповідних коштів, центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення, охорони здоров'я, в межах своїх повноважень приймають рішення про направлення особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю на реабілітацію за кордон.

У системі заходів реабілітації осіб з інвалідністю дедалі вагомого значення набуває освітня реабілітація крізь призму розвитку інклюзивної освіти, у тому числі інклюзивного навчання [29; 94; 173; 174, с. 89–96]. Слід відзначити, що в Україні проживає понад 170 тис. дітей з особливими освітніми потребами, значна їх частина мають інвалідність [152, с. 96–99; 175]. Можна погодитися з думкою, що взаємодія права на соціальний захист та права на освіту тісно пов'язана з організацією та проведенням системних соціальних реформ [176, с. 47–48], насамперед, реформи інклюзивної освіти [177, с. 117–120; 471, с. 93–97].

Концептуальні засади розвитку інклюзивної освіти закладені у нормах ст. 24 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю [178, с. 12–19; 179, с. 24–32], держави-учасниці визнають право осіб з інвалідністю на освіту [180, с. 89–97]. Для цілей реалізації цього права без дискримінації й на підставі рівності можливостей держави-учасниці забезпечують інклюзивну освіту на всіх рівнях і навчання протягом усього життя, прагнучи при цьому: до повного розвитку людського потенціалу, а також почуття гідності та самоповаги та до посилення поваги до прав людини, основоположних свобод і людської багатоманітності; до розвитку особистості, талантів і творчості осіб з інвалідністю, а також їхніх розумових і фізичних здібностей у найповнішому обсязі; до надання особам з інвалідністю можливості брати ефективну участь у житті суспільства.

Крім того, у ст. 9 ЄСХ (п) встановлено, що з метою забезпечення ефективного здійснення права на професійну орієнтацію Сторони зобов'язуються, у разі необхідності, створити службу або сприяти діяльності служби, яка допомагатиме всім особам, включаючи осіб з інвалідністю, у вирішенні проблем, пов'язаних із вибором професії та набуттям професійних навичок, з належним урахуванням здібностей кожної особи та потреби в них на ринку праці; така допомога повинна надаватись безкоштовно як підліткам, включаючи школярів, так і повнолітнім особам. Так, ст. 10 Хартії передбачає, що з метою забезпечення ефективного здійснення права на професійну підготовку Сторони зобов'язуються: у разі необхідності, консультуючись з організаціями роботодавців і працівників, започаткувати професійно-технічну підготовку або сприяти професійно-технічній підготовці всіх осіб, включаючи осіб з інвалідністю, а також створити умови для доступу до вищої технічної та університетської освіти винятково на основі особистих здібностей; започаткувати систему виробничого навчання та інші регулярні програми професійної підготовки підлітків – хлопців та дівчат – з їхніх різних професій або сприяти функціонуванню такої системи тощо [181; 182, с. 7–9].

Важливого значення такі підходи набули стосовно людей з інвалідністю, з позиції їх соціалізації та адаптації у різних сферах суспільного життя. Тому одним із завдань суспільства з цих питань є долучення таких осіб до усіх суспільних процесів, що робило б їх повноцінними та конкурентоспроможними членами суспільства.

Досліджуючи міжнародно-правові аспекти інклюзивної освіти, проблеми її розвитку в Україні, Л. І. Миськів наводить такі принципи інклюзивної освіти: принцип безбар'єрності – створення безбар'єрного середовища доступу осіб з обмеженими можливостями до усіх видів та форм здобуття освіти, шляхом розробки та прийняття обов'язкових нормативних актів, що закріплюють цей принцип; принцип соціалізації – залучення та включення осіб з обмеженими можливостями у загальноосвітній простір; принцип рівності – однакова цінність та рівність людей, незалежно від їх

здібностей, стану психофізичного здоров'я та досягнень, кожна особа повинна мати можливість отримувати і розвивати знання та навички; принцип науковості – проведення науково-дослідних робіт, розробка науково-обґрунтованих проектів у сфері пошуку шляхів впровадження інклюзивної освіти; принцип співпраці – обмін досвідом та використання успішних світових моделей впровадження інклюзивної освіти; принцип просвітництва – широке розповсюдження інформації про необхідність залучення осіб з обмеженими можливостями до загальноосвітнього середовища; принцип універсальності – надання можливості здобуття освіти особам з обмеженими можливостями, незалежно від виду та форми обмеженості; принцип відповідальності – зобов'язання країн провадити політику інклюзії на національному рівні [183, с. 66–70; 184, с. 109–112; 185, с. 120–122]. Такі принципи є достатньо важливими для розвитку в Україні інклюзивної освіти як складової освітньої реабілітації, належного законодавчого регулювання у цій сфері.

23 травня 2017 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про освіту"» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг [186], яким передбачено, що особа з особливими освітніми потребами – це особа, яка потребує додаткової постійної або тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення права на освіту, сприяння розвитку особистості, поліпшення стану здоров'я та якості життя, а також підвищення рівня участі у житті громади. Зі свого боку законодавець означив, що інклюзивне навчання – це система освітніх послуг, що забезпечує реалізацію права на освіту осіб з особливими освітніми потребами, а також їх соціалізацію та інтеграцію в суспільство. Психолого-педагогічна, корекційно-розвиткова та інша допомога особам з особливими освітніми потребами в системі освіти надається у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з урахуванням їхніх потреб, визначених в індивідуальній програмі розвитку особи з особливими освітніми потребами [187, с. 88]. Очевидно, що певною мірою така норма є

декларативною, оскільки не регламентує види та форми надання особам з особливими освітніми потребами не лише освітніх послуг, а також інших суміжних (наприклад, психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових та інших) послуг.

Ще однією важливою законодавчою новелою стало запровадження терміну «індивідуальна програма розвитку особи з особливими освітніми потребами», з огляду на те, що саме ця програма є найбільш змістовно насиченим документом, який забезпечує особі з особливими освітніми потребами можливість отримувати максимально якісні освітні та супутні послуги. Зазначений вище Закон передбачає, що індивідуальна програма розвитку особи з особливими освітніми потребами – це документ, що забезпечує індивідуалізацію навчання особи з особливими освітніми потребами, визначає перелік необхідних психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових та інших послуг і засобів для розвитку дитини, який розробляється групою фахівців з обов'язковим залученням батьків чи інших законних представників дитини.

27 лютого 2018 р. Верховною Радою України на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та їхніх дітей для здобуття професійно-технічної та вищої освіти» [188] дещо уточнено особливості реалізації права на освіту осіб з інвалідністю. Однак, вкотре доводиться констатувати, що ухвалені норми є декларативними. Очевидно, що доступ осіб з інвалідністю до професійно-технічної та вищої освіти варто провадити через вироблення більш гнучких та інклюзивних правил вступу на навчання. У зв'язку з цим системного переосмислення потребують норми Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (ст. 22), за змістом яких прийом на навчання до закладів вищої освіти осіб з інвалідністю проводиться на конкурсній основі відповідно до умов прийому на навчання до закладів вищої освіти, затверджених центральним

органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти і науки.

Серед основних пріоритетів розвитку в Україні інклюзивної освіти видається коректним розробити та затвердити Національну стратегію розвитку інклюзивної освіти як складову розвитку безбар'єрного освітнього простору.

Доречно зауважити, що ще 15 квітня 2016 року на розгляд Верховної Ради України було внесено проект Закону України «Про попередження інвалідності та систему реабілітації в Україні» [189]. За змістом Преамбули цей законопроект спрямований на визначення засад «створення правових, соціально-економічних, організаційних умов для попередження інвалідності та функціонування системи реабілітації в Україні, усунення або компенсації наслідків, спричинених стійким порушенням здоров'я, функціонування системи підтримання особами з інвалідністю фізичного, психічного, соціального благополуччя, сприяння їм у досягненні соціальної та матеріальної незалежності» []. Варто зазначити, що основними завданнями державної політики з попередження інвалідності та у сфері реабілітації є: створення умов для попередження інвалідності та функціонування системи реабілітації осіб з тимчасовим обмеженням життєдіяльності, осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, відновлення і компенсації порушеної або втраченої здатності особи до побутової, професійної, суспільної діяльності; визначення основних завдань для попередження інвалідності та для системи реабілітації в Україні, видів і форм реабілітаційних заходів; розмежування повноважень між центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування; регламентування матеріально-технічного, кадрового, фінансового, наукового, освітнього забезпечення заходів з попередження інвалідності та системи реабілітації; структурно-організаційне забезпечення державної соціальної політики по відношенню до осіб з тимчасовим обмеженням життєдіяльності, осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю; сприяння залученню громадських об'єднань, у формуванні та

реалізації державної політики з попередження інвалідності та у сфері реабілітації. Цей законопроект було повернуто суб'єкту законодавчої ініціативи на доопрацювання. Водночас його оновлена редакція є вкрай необхідною для розвитку в Україні ефективної системи профілактики інвалідності та вдосконалення реабілітаційної системи. Цілком логічно, що доопрацювання має здійснюватися з урахуванням позицій та взаємодії зацікавлених державних інституцій, інститутів громадянського суспільства, експертного середовища, науковців, а також доктринальних напрацювань у сфері соціального права.

Таким чином, реабілітація осіб з інвалідністю – система вироблених, гарантованих у суспільстві і державі заходів (послуг, робіт, товарів), які надаються особам з інвалідністю для відновлення порушень функцій організму, забезпечення матеріальної та соціальної незалежності, з метою повноцінної адаптації у різних сферах суспільного (державного) життя.

Основними завданнями реабілітації осіб з інвалідністю в Україні є такі: створення умов для усунення обмежень життєдіяльності осіб з інвалідністю, відновлення і компенсації їх порушених або втрачених здатностей до побутової, професійної, суспільної діяльності; визначення основних завдань системи реабілітації осіб з інвалідністю, видів і форм реабілітаційних заходів; розмежування повноважень між центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування; регламентування матеріально-технічного, кадрового, фінансового, наукового забезпечення системи реабілітації осіб з інвалідністю; структурно-організаційне забезпечення державної соціальної політики по відношенню до осіб з інвалідністю і дітей з інвалідністю; сприяння залученню громадських організацій осіб з інвалідністю до реалізації державної політики у цій сфері. У контексті сучасних соціально-політичних викликів, зокрема в умовах повномасштабного військового вторгнення, стає очевидною нагальна потреба у формуванні цілісної, системної та науково обґрунтованої політики у сфері попередження інвалідизації та реабілітації осіб з

інвалідністю. Передусім, слід звернути увагу на важливість мотивації та організації розгалуженої реабілітаційної інфраструктури, включно з військово-медичними підрозділами, як ключового елементу забезпечення ефективного реагування на нові соціальні виклики. Крім того, розробка та імплементація Національної концепції попередження інвалідизації та реабілітації, а також Національної концепції реформування соціальних послуг, є необхідним кроком до впровадження структурних змін у відповідних галузях. Особливої уваги потребує забезпечення участі експертного середовища та провідних наукових шкіл у процесі обговорення, експертизи та затвердження зазначених концепцій. Це, у свою чергу, дозволить надати таким документам не лише правову, але й наукову легітимність. Зрештою, логічним завершенням зазначених концептуальних кроків має стати розробка та ухвалення Кодексу про права осіб з інвалідністю, що міститиме комплексні механізми реалізації права на реабілітацію. Такий нормативно-правовий акт має забезпечити системну, гарантовану й доступну підтримку осіб з інвалідністю, сприяти їхній інтеграції в усі сфери суспільного життя та закріпити на рівні державної політики принципи інклюзії, рівності та людської гідності.

## Висновки до Розділу 2

1. Правовий статус осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин – це правове становище осіб з інвалідністю, визначене нормами права соціального забезпечення, що виражається через закріплення суб'єктивних прав, підвищений рівень гарантування таких прав для забезпечення рівності в реалізації загального правового статусу особистості.

2. Правовий статус осіб з інвалідністю має багаторівневу структуру. Загальний статус забезпечує рівність перед законом, галузевий правовий статус забезпечує реалізацію правосуб'єктності в різних видах правовідносин, спеціальний – враховує особливі потреби, а індивідуальний – конкретизує права залежно від ситуації.

3. Спеціальна галузева правосуб'єктність осіб з інвалідністю виникає з моменту офіційного встановлення інвалідності компетентними органами. Дієздатність осіб з інвалідністю може бути реалізована через законних представників, і визнання особи недієздатною не означає, що вона не може виступати учасником соціально-забезпечувальних відносин.

4. Елементи правового статусу осіб з інвалідністю характеризуються різним ступенем нормативного регулювання. Права і гарантії мають найбільш розгалужену систему правового регулювання в порівнянні з обов'язками та відповідальністю, що зумовлено особливою увагою держави до забезпечення соціального захисту цієї категорії осіб.

5. Виявлено нерівномірність у забезпеченні прав осіб з інвалідністю залежно від причини інвалідності. Особи, які отримали інвалідність внаслідок професійного захворювання, нещасного випадку на виробництві чи внаслідок військових дій, мають більш розширений обсяг соціальних гарантій порівняно з особами, які отримали інвалідність внаслідок загального захворювання.

6. Право на реабілітацію є ключовим елементом правового статусу осіб з інвалідністю, що охоплює систему гарантованих державою медичних,

психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних та соціально-побутових заходів, спрямованих на відновлення порушених функцій організму, забезпечення соціальної незалежності та повноцінну адаптацію в суспільстві.

7. Реабілітація осіб з інвалідністю виходить за межі медичних заходів і має багаторівневий характер, включаючи соціальні, психологічні, освітні та інші види підтримки. Індивідуальна програма реабілітації є ключовим механізмом забезпечення права на реабілітацію і є обов'язковою для виконання органами державної влади та місцевого самоврядування.

8. Сучасна система реабілітації осіб з інвалідністю в Україні характеризується фрагментарністю та відсутністю цілісного підходу. Для її вдосконалення необхідно створення розгалуженої реабілітаційної інфраструктури, розробка Національної концепції попередження інвалідизації та реабілітації, а також Кодексу про права осіб з інвалідністю.

Одержані результати дослідження створюють підґрунтя для подальшого аналізу особливостей реалізації правового статусу осіб з інвалідністю в конкретних видах соціально-забезпечувальних відносин та розробки механізмів підвищення ефективності їх соціального захисту в Україні.

### РОЗДІЛ 3

## ПЕРСПЕКТИВИ                      УДОСКОНАЛЕННЯ                      ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК УЧАСНИКІВ СОЦІАЛЬНО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ВІДНОСИН

### **3.1 Іноземний досвід правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин**

Проблема правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю посідає важливе місце в системі соціального забезпечення будь-якої держави. У контексті європейської інтеграції України та імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство особливої актуальності набуває вивчення іноземного досвіду правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю, адже саме це дозволяє виявити ефективні моделі, механізми та інструменти соціального захисту, які можуть бути адаптовані до українських реалій, з урахуванням національних особливостей.

Дослідження іноземного досвіду правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю зумовлене низкою чинників. По-перше, глобалізаційні процеси та міжнародна співпраця у сфері захисту прав людини сприяють уніфікації підходів до забезпечення прав осіб з інвалідністю. По-друге, іноземний досвід може слугувати взірцем для удосконалення вітчизняної системи соціального захисту осіб з інвалідністю. По-третє, аналіз іноземного досвіду дозволяє уникнути помилок, що виникали у процесі формування систем соціального захисту в інших державах. По-четверте, вивчення іноземного досвіду сприяє розробці ефективних механізмів соціального захисту осіб з інвалідністю, з урахуванням економічних можливостей держави та соціальних потреб цієї категорії населення.

Особливої актуальності проблематика набуває у контексті процесів європейської інтеграції України та необхідності гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу. Ратифікація

Україною Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та Факультативного протоколу до неї зобов'язує державу забезпечити повну реалізацію всіх прав людини й основоположних свобод особами з інвалідністю без будь-якої дискримінації. Це передбачає створення ефективної системи соціального захисту осіб з інвалідністю, яка відповідатиме міжнародним стандартам і враховуватиме позитивний іноземний досвід.

Комплексний аналіз іноземного досвіду правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин дасть змогу виявити позитивні практики, які можуть бути використані для удосконалення вітчизняної системи соціального захисту.

Міжнародне право нині закріплює підхід, за яким люди з інвалідністю мають рівні права на соціальне забезпечення та повноцінну участь у суспільстві. Зокрема, Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю 2006 р. проголошує право людей з інвалідністю на соціальний захист без дискримінації за ознакою інвалідності (Article 28 – Adequate standard of living and social protection | Division for Inclusive Social Development (DISD) [190]. Одним з основоположних принципів Конвенції є інклюзія – тобто «повноцінна і ефективна участь та включеність в суспільство» людей з інвалідністю [191]. Таким чином, сучасне disability law (англ. «право у сфері інвалідності») спирається на ідеї недискримінації, рівності можливостей та залучення осіб з інвалідністю до усіх сфер життя. Термін «соціальний захист» охоплює систему правових гарантій матеріального забезпечення, соціального страхування та допомоги, яку держава надає громадянам (у тому числі особам з інвалідністю) на випадок хвороби, втрати працездатності, старості тощо. В різних країнах склалися різні моделі правового регулювання соціального захисту, але усі вони покликані реалізувати зазначені міжнародні стандарти.

Скандинавська модель соціального захисту (поширена у Швеції, Данії, Норвегії, Фінляндії) характеризується соціально-демократичним, універсальним підходом. Соціальний захист тут розуміється як гарантоване

публічне право громадянина. Законодавство забезпечує дуже широке коло соціальних прав для всіх мешканців країни за принципом солідарності. Як зазначає О. С. Кваша, відмінною рисою цієї моделі є те, що отримання соціальних послуг і виплат гарантується усім резидентам і не обумовлюється фактом зайнятості чи сплатою страхових внесків. Тобто, держава не розрізняє, чи особа працює і платить внески – кожен у разі інвалідності має право на пенсію з інвалідності, догляд, реабілітацію та інші соціальні послуги за рахунок бюджету. Дослідниця також наголошує на тому, що для фінансування такої системи встановлено високі податки та державні видатки на соціальні потреби. Зокрема, у Швеції та Данії законодавчо закріплені мінімальні рівні забезпечення, універсальні пенсії та допомоги, що покривають базові потреби всіх осіб з інвалідністю. Окрім того, країни Скандинавії мають окремі антидискримінаційні акти, які спрямовані на інклюзію – залучення осіб з інвалідністю до освіти, праці, громадського життя на рівних правах. Наприклад, у Фінляндії діє Закон «Про послуги для осіб з інвалідністю», який гарантує людям з інвалідністю необхідні соціальні послуги та підтримку для незалежного життя. У результаті такого правового підходу скандинавські держави досягли мінімізації бідності і високого рівня участі людей з інвалідністю у суспільстві [192, с. 54].

Таким чином, можемо стверджувати про те, що скандинавська модель соціального захисту, що діє в Швеції, Данії, Норвегії та Фінляндії, характеризується соціально-демократичним та універсальним підходом. Вона забезпечує широкий спектр соціальних прав для всіх осіб з інвалідністю на основі солідарності, незалежно від їхньої зайнятості або внесків у страхові фонди. Тому можемо припустити, що кожен громадянин, у разі інвалідності, має право на пенсію, догляд та реабілітацію, фінансовані з державного бюджету.

Наступною моделлю соціального захисту осіб з інвалідністю, яку виділяє О. С. Кваша, є континентальна модель (характерна для більшості країн Західної та Центральної Європи, зокрема Німеччини, Франції, Італії), яка

базується на принципах соціального страхування та корпоративної солідарності. Держава законодавчо визначає обов'язкові соціальні внески роботодавців і працівників, за рахунок яких фінансуються пенсії з інвалідності, страхові виплати у разі нещасних випадків чи професійних захворювань тощо. Рівень соціального захисту тут тісно пов'язаний з трудовим стажем і попереднім заробітком особи. Наприклад, у Німеччині діє система пенсійного страхування та страхування на випадок хвороби чи інвалідності, і розмір виплат з цих систем залежить від внесків. Водночас континентальна модель передбачає, що за наявності особливих потреб держава також надає соціальну допомогу незалежно від внесків – на принципах національної солідарності. Так, для незастрахованих громадян або тих, хто не набув права на страхову пенсію, закон гарантує базову соціальну допомогу через окремі програми підтримки малозабезпечених [192, с. 54]. Наприклад, в Конституції Італії прямо закріплено, що кожен непрацездатний громадянин, який не має засобів до існування, має право на соціальне забезпечення, а особи з інвалідністю мають право на освіту та професійну підготовку [193]. У Німеччині Основний Закон (конституція) містить норму, за якою «ніхто не може зазнавати дискримінації за ознакою інвалідності» [194] – це створює конституційну основу для всього спеціального законодавства про захист прав осіб з інвалідністю. На підставі цієї норми Німеччина ухвалила низку актів, зокрема Соціальний кодекс (книги V та IX) про медичне та пенсійне страхування і реабілітацію інвалідів, а також Закон про рівні права інвалідів (BGG, 2002) [195]. Інші країни континентальної Європи мають подібні нормативні підходи. Для цієї моделі також характерні спеціальні трудові гарантії: наприклад, законодавство Франції і Німеччини встановлює квоти на працевлаштування осіб з інвалідністю (роботодавці зобов'язані наймати певний відсоток працівників-інвалідів або сплачувати компенсаційні внески в спецфонди). Загалом континентальна модель поєднує елементи страхової та підтримувальної систем: основний акцент – на страхових правах, доповнений державними соціальними програмами для найбільш вразливих.

Це відрізняє її від скандинавської (де переважає універсальність) та англо-американської (де переважає адресність).

У свою чергу, англо-американська модель (ліберальна або англосаксонська, притаманна США, Великій Британії, Канаді та іншим англomовним країнам) ґрунтується на мінімальному державному втручанні у сферу соціального забезпечення. Держава забезпечує лише базові соціальні гарантії, надаючи допомогу переважно тим, хто не може самостійно забезпечити свій прожитковий мінімум. Так, І. С. Чорнодід визначає, що соціальна політика тут пріоритетно орієнтована на економічну ефективність, а соціальний захист має адресний, резидуальний характер [196, с. 218]. Це означає, що допомога надається після перевірки матеріального стану особи (principle of means-testing), і держава бере на себе роль «останньої інстанції» підтримки. Законодавство англо-американських країн менше покладається на всеохопні державні програми, натомість стимулює приватне страхування, заощадження та добродійність. Так, у США відсутня конституційна норма про право на соціальне забезпечення, а державні виплати з інвалідності фінансуються з податків та мають встановлені межі й критерії отримання. Натомість ключове місце посідає антидискримінаційне законодавство, покликане забезпечити інклюзію осіб з інвалідністю в суспільне життя на рівних засадах. Знаковим актом є федеральний Закон США «Про американців з інвалідністю» 1990 р. (ADA) [197], який забороняє дискримінацію за ознакою інвалідності у різних сферах – при наймі на роботу, в доступі до державних програм, транспорту, послуг і громадських місць. ADA гарантує «рівність можливостей, повну участь, самостійне життя та економічну незалежність» людям з інвалідністю [198], тим самим встановлюючи правові вимоги щодо облаштування громадського середовища (пандуси, доступний транспорт тощо) і розумного пристосування на робочих місцях. Подібно у Великій Британії діє Equality Act 2010 [199], що консолідував норми про рівні права, включно із заборonoю дискримінації інвалідів у сфері праці, послуг, освіти. В англо-американській моделі держава мінімально втручається у

регулювання ринку праці та соціальних послуг, покладаючи цю функцію на приватний сектор і неурядові організації, а власне соціальна допомога з боку держави носить субсидіарний характер. Таким чином, юридична доктрина цієї моделі сфокусована передусім на захисті прав людини (через механізми недискримінації), а не на забезпеченні широких соціальних прав, що відрізняє її від європейських континентальних підходів.

Отже, поняття соціального захисту осіб з інвалідністю наповнюється конкретним змістом у різних правових системах. Скандинавська модель у законодавстві закріплює соціальний захист як невід'ємне публічне право та гарантує всеохопні соціальні послуги за рахунок держави. Континентальна модель будується на комплексі законів про соціальне страхування і підтримку, пов'язуючи обсяг гарантій з трудовим вкладом особи, але водночас конституційно і законодавчо забезпечуючи принцип солідарності (як в Італії та інших державах, де право на забезпечення непрацездатних осіб закріплено на найвищому рівні. Англо-американська модель мінімізує державні зобов'язання в соціальній сфері, натомість через закони про рівні права (як-от ADA у США) намагається включити осіб з інвалідністю у суспільство на рівних умовах. Попри ці відмінності, за останні десятиліття спостерігається зближення підходів під впливом міжнародних стандартів. Майже всі розвинені держави ратифікували Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю [63] і імплементують її положення у національні правові системи. Це проявляється у посиленні антидискримінаційного законодавства, гарантуванні інклюзивності середовища (освіти, праці, виборчих прав тощо) та забезпеченні соціальних прав інвалідів на рівні конституцій і законів. Кожна з розглянутих моделей має свої історичні та соціальні передумови, але всі вони спрямовані на реалізацію ключового принципу: люди з інвалідністю повинні бути повністю захищені законом і включені в суспільство на рівні з іншими.

Враховуючи, що європейські країни демонструють різноманітні підходи до забезпечення прав осіб з інвалідністю, які ґрунтуються на різних моделях соціального захисту, варто виділити основні з них. Німецька модель базується

на системі соціального страхування, французька – на поєднанні страхових та державних механізмів, шведська – на універсальній моделі соціального забезпечення, а польська – на трансформації пострадянської системи відповідно до стандартів ЄС. Вивчення цих моделей дозволяє виявити ефективні практики, які можуть бути адаптовані до українських реалій.

Німеччина ратифікувала Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю (UN-BRK) [200] у 2009 році, що підкреслює її прихильність до забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю. Ця конвенція не створює нових прав, а конкретизує наявні універсальні права людини, з урахуванням потреб осіб з інвалідністю. Вона акцентує на участі таких осіб у суспільному житті на рівних умовах з іншими.

Ще одним важливим нормативно-правовим актом є Закон про рівноправність осіб з інвалідністю (Behindertengleichstellungsgesetz, BGG), який набув чинності в Німеччині з 1 травня 2002 року [200]. Цей закон спрямований на запобігання дискримінації та забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю, зокрема у сфері публічного права на федеральному рівні. Закон BGG зобов'язує державні установи забезпечувати безбар'єрний доступ до своїх послуг і об'єктів інфраструктури.

Основоположними актами у сфері правового регулювання прав осіб з інвалідністю в Німеччині є Соціальний кодекс (SGB) [200] та Федеральний закон «Загальний закон про рівне ставлення» (AGG) [200]. Соціальний кодекс Німеччини (Sozialgesetzbuch, SGB) є основним нормативно-правовим актом, що регулює систему соціального забезпечення. Дев'ята книга цього кодексу (SGB IX) присвячена питанням реабілітації та участі осіб з інвалідністю. У ній визначено права на реабілітаційні заходи, підтримку в працевлаштуванні та інші форми соціальної допомоги. Закон про загальне рівне ставлення (Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz, AGG), який набув чинності 18 серпня 2006 року, спрямований на запобігання дискримінації за різними ознаками, зокрема за ознакою інвалідності. Він гарантує захист осіб з інвалідністю від дискримінації у сфері трудових відносин та інших сферах суспільного життя.

Німеччина має одну з найбільш розвинених систем соціального захисту осіб з інвалідністю в Європі, яка характеризується глибокою інтеграцією осіб з інвалідністю в загальну систему соціального страхування. Як зазначалося вище, основою правового регулювання у цій сфері є Соціальний кодекс Німеччини (Sozialgesetzbuch, SGB), зокрема його дев'ята книга (SGB IX) [195], яка спеціально присвячена питанням реабілітації та участі осіб з інвалідністю в суспільному житті. Закон запроваджує нову парадигму, відповідно до якої особи з інвалідністю розглядаються не як об'єкти державної опіки, а як повноправні суб'єкти соціально-забезпечувальних правовідносин [200]. У ньому інвалідність визначається як «обмеження здатності брати участь у суспільному житті, що виникає внаслідок взаємодії між особами з порушеннями здоров'я та бар'єрами, зумовленими ставленням і середовищем». Таке визначення відповідає соціальній моделі інвалідності, яка зосереджується на взаємодії особи з навколишнім середовищем, а не винятково на медичних аспектах стану здоров'я.

Відповідно до § 10 SGB IX, особи з інвалідністю мають право на такі самі соціальні послуги, як і інші застраховані особи, з урахуванням особливих потреб, зумовлених інвалідністю [200]. Це забезпечує рівний доступ до медичного обслуговування, пенсійного забезпечення, страхування від безробіття та інших соціальних послуг.

Система соціального страхування осіб з інвалідністю в Німеччині включає кілька напрямів. По-перше, медичне страхування, яке забезпечує доступ до медичних послуг, технічних засобів реабілітації та лікарських засобів. По-друге, пенсійне страхування, яке передбачає виплату пенсій у разі повної або часткової втрати працездатності. По-третє, страхування від нещасних випадків на виробництві, яке охоплює реабілітаційні заходи та компенсаційні виплати особам, які отримали інвалідність внаслідок виробничої травми або професійного захворювання [200].

Особливістю німецької системи є акцент на професійній реабілітації та інтеграції осіб з інвалідністю на ринку праці. § 33 SGB IX передбачає широкий

спектр заходів професійної реабілітації, включаючи професійну орієнтацію, навчання, перекваліфікацію, технічне оснащення робочих місць тощо [200]. Роботодавці з кількістю працівників понад 20 осіб зобов'язані резервувати не менше 5 % робочих місць для осіб з інвалідністю. У разі невиконання цієї квоти, роботодавці мають сплачувати компенсаційний збір, кошти від якого спрямовуються на фінансування програм професійної реабілітації та створення спеціальних робочих місць для осіб з інвалідністю [200].

Вієбак К. J. акцентує, що у 2016 році SGB IX було суттєво оновлено шляхом ухвалення Федерального закону про участь (Bundesteilhabegesetz), який імплементував положення Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та запровадив т. зв. «бюджет на участь» (Teilhabebudget) – персоналізовану фінансову підтримку, яка дозволяє особам з інвалідністю самостійно обирати та оплачувати необхідні соціальні послуги [201]. Закон також увів нові підходи до оцінки потреб осіб з інвалідністю, засновані на Міжнародній класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я (МКФ), розробленій Всесвітньою організацією охорони здоров'я.

Такі науковці, як Becker U., Pennings F., Dijkhoff T., зазначають, що важливу роль у системі соціального захисту осіб з інвалідністю в Німеччині відіграють інтеграційні управління (Integrationsämter) та спільні сервісні центри (Gemeinsame Servicestellen). Інтеграційні управління координують заходи з працевлаштування осіб з інвалідністю, надають підтримку роботодавцям та здійснюють контроль за дотриманням законодавства щодо квот. Спільні сервісні центри забезпечують координацію різноманітних соціальних послуг, а також надають інформаційно-консультативну підтримку особам з інвалідністю та їхнім сім'ям [202].

Особливої уваги заслуговує система раннього втручання, яка функціонує в Німеччині відповідно до § 30 SGB IX. Ця система передбачає комплексну міждисциплінарну підтримку дітей з інвалідністю або ризиком її виникнення в перші роки життя. Ця підтримка включає медичні, психологічні, педагогічні та соціальні послуги, спрямовані на мінімізацію наслідків

інвалідності та підготовку дитини до інтеграції в систему освіти [200].

Німецька система соціального захисту осіб з інвалідністю характеризується високим рівнем соціальних гарантій, широким спектром соціальних послуг та акцентом на професійній реабілітації та інтеграції. Водночас, ця система є дуже складною та фрагментованою, що іноді створює труднощі для самих осіб з інвалідністю. Тому одним із пріоритетів реформи соціального захисту осіб з інвалідністю в Німеччині є спрощення процедур та забезпечення більшої прозорості системи.

По-перше, Німеччина демонструє комплексний та системний підхід до правового регулювання питань інвалідності, поєднуючи загальні антидискримінаційні норми (Закон про загальне рівне поводження – AGG) зі спеціальним законодавством (Закон про рівноправність осіб з інвалідністю – BGG та Соціальний кодекс – SGB IX). Такий підхід забезпечує всебічний захист прав осіб з інвалідністю як у сфері соціального забезпечення, так і в ширшому контексті громадянських прав.

По-друге, особливо цінним елементом німецької моделі є інтеграція осіб з інвалідністю в загальну систему соціального страхування. Цей підхід має подвійну перевагу: з одного боку, він забезпечує рівний доступ до всього спектру соціальних послуг, а з іншого – запобігає стигматизації та ізоляції осіб з інвалідністю. Право на такі самі соціальні послуги, як і інші застраховані особи, з урахуванням особливих потреб, є важливим принципом, що сприяє соціальній інклюзії.

По-третє, німецька модель вирізняється суттєвим акцентом на професійній реабілітації та інтеграції осіб з інвалідністю на ринку праці. Система квотування робочих місць (5 % для підприємств із чисельністю працівників понад 20 осіб) у поєднанні з компенсаційними внесками для роботодавців, які не дотримуються квоти, формує дієвий механізм стимулювання працевлаштування осіб з інвалідністю. Така політика відображає прагматичний підхід до забезпечення економічної самостійності осіб з інвалідністю та їхньої повноцінної інтеграції в суспільство.

По-четверте, запровадження «бюджету на участь» (Teilhabebudget) у межах реформи 2016 року демонструє тенденцію до персоналізації соціальної підтримки та надання більшої автономії особам з інвалідністю у виборі необхідних послуг. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям розвитку системи соціального захисту, орієнтованим на клієнтоцентричність та індивідуалізацію надання допомоги.

Водночас німецька система має певні недоліки, зокрема складність і фрагментарність, які можуть створювати бар'єри доступу для самих осіб з інвалідністю. Велика кількість інституцій та процедур вимагає спрощення з метою підвищення прозорості та доступності всієї системи соціального захисту.

Загалом правове регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю в Німеччині відображає еволюцію від медичної до соціальної моделі інвалідності, з акцентом на забезпеченні рівних можливостей і повноцінній участі осіб з інвалідністю в усіх сферах суспільного життя. Ратифікація Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та подальші законодавчі реформи свідчать про прагнення Німеччини до постійного вдосконалення системи захисту прав цієї категорії осіб відповідно до міжнародних стандартів. Німецький досвід, особливо в аспектах інтеграції осіб з інвалідністю в загальну систему соціального страхування та стимулювання їх працевлаштування, може бути цінним для країн, що прагнуть розвивати інклюзивні підходи до соціального захисту вразливих верств населення.

Французька система соціального захисту осіб з інвалідністю характеризується централізованим управлінням, створенням спеціалізованих установ та персоніфікованим підходом до задоволення потреб осіб з інвалідністю. Ключовим нормативно-правовим актом, що регулює соціальний захист цієї категорії осіб у Франції, є Закон № 2005-102 від 11 лютого 2005 року «Про рівні права та можливості, участь і громадянство осіб з інвалідністю» [203].

Цей закон запровадив комплексний підхід до соціального захисту осіб з інвалідністю, що охоплює всі сфери їхнього життя: освіту, працевлаштування, доступність фізичного середовища, транспорту, житла, культурних установ, інформації та комунікацій. Закон також встановив принцип «компенсації наслідків інвалідності», який передбачає надання особам з інвалідністю соціальної підтримки, необхідної для компенсації обмежень життєдіяльності, спричинених інвалідністю, та забезпечення їх повноцінної участі в суспільному житті [203].

Слід звернути увагу на те, що центральним елементом французької системи соціального захисту осіб з інвалідністю є Департаментські будинки для осіб з інвалідністю (Maisons départementales des personnes handicapées, MDPH), створені відповідно до Закону 2005 року. MDPH функціонують у кожному департаменті Франції як «єдине вікно» для осіб з інвалідністю, забезпечуючи доступ до всіх видів соціальної підтримки [203]. MDPH виконують кілька функцій:

1. Оцінка потреб осіб з інвалідністю за допомогою мультидисциплінарної команди фахівців;
2. Розробка персоніфікованих планів компенсації інвалідності;
3. Прийняття рішень щодо надання різних видів соціальної підтримки;
4. Інформаційно-консультативна підтримка осіб з інвалідністю та їхніх сімей;
5. Координація діяльності різних установ та організацій, що надають послуги особам з інвалідністю.

Ключову роль у системі MDPH відіграють Комісії з прав та автономії осіб з інвалідністю (Commissions des droits et de l'autonomie des personnes handicapées, CDAPH), які приймають рішення щодо надання різних видів соціальної підтримки на основі оцінки потреб, здійсненої мультидисциплінарною командою [203]. До складу CDAPH входять

представники органів державної влади, соціального страхування, організацій осіб з інвалідністю, що забезпечує врахування різних інтересів та підходів.

Французька система соціального захисту осіб з інвалідністю передбачає кілька основних видів фінансової підтримки. Компенсаційна допомога у зв'язку з інвалідністю (*Prestation de compensation du handicap, PCH*) – це персоніфікована допомога, яка призначається на основі оцінки індивідуальних потреб особи з інвалідністю та може покривати витрати на людську допомогу (особистий асистент), технічну допомогу (технічні засоби реабілітації), адаптацію житла та транспортного засобу, тваринну допомогу (собаки-поводирі тощо) та інші специфічні потреби [204].

Допомога для дорослих осіб з інвалідністю (*Allocation aux adultes handicapés, AАН*) призначається особам з інвалідністю, які не мають достатніх доходів для забезпечення мінімального рівня життя. Розмір ААН залежить від ступеня інвалідності, сімейного стану та доходів особи. У 2023 році максимальний розмір ААН становив 971,37 євро на місяць [205, с. 123]. Доповнення до ААН може призначатися особам з тяжкою інвалідністю, які не можуть працювати та потребують сторонньої допомоги.

Освітня допомога для дітей з інвалідністю (*Allocation d'éducation de l'enfant handicapé, АЕЕН*) призначається сім'ям, які виховують дітей з інвалідністю віком до 20 років. Розмір АЕЕН залежить від ступеня інвалідності дитини та може доповнюватися різними надбавками залежно від конкретних потреб [206].

Важливим елементом французької системи є спрямованість на соціальну та професійну інтеграцію осіб з інвалідністю. Закон 2005 року запровадив принцип «розумного пристосування» (*aménagement raisonnable*) робочих місць та посилив вимоги щодо квотування робочих місць для осіб з інвалідністю. Підприємства з кількістю працівників понад 20 осіб зобов'язані резервувати не менше 6 % робочих місць для осіб з інвалідністю. У разі невиконання цієї квоти, роботодавці мають сплачувати внески до Фонду інтеграції осіб з

інвалідністю (Association de gestion du fonds pour l'insertion professionnelle des personnes handicapées, AGEFIPH) [203].

AGEFIPH є важливим інструментом сприяння працевлаштуванню осіб з інвалідністю. Фонд фінансує різноманітні заходи, спрямовані на професійну орієнтацію, навчання, адаптацію робочих місць, супровід під час працевлаштування тощо. У державному секторі аналогічні функції виконує Фонд інтеграції осіб з інвалідністю у державному секторі (Fonds pour l'insertion des personnes handicapées dans la fonction publique, FIPHFP) [21, с. 234].

Французька система правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю представляє собою ґрунтовний приклад інтегрованого централізованого підходу з високим рівнем персоніфікації допомоги. Аналіз цієї системи дозволяє зробити кілька суттєвих висновків.

По-перше, Франція сформувала цілісну правову основу для соціального захисту осіб з інвалідністю завдяки прийняттю у 2005 році комплексного Закону «Про рівні права і можливості, участь і громадянство осіб з інвалідністю». Цей нормативно-правовий акт виступає не просто технічним документом, а фундаментом, що закріплює філософію рівних прав та соціальної інтеграції, охоплюючи всі сфери життєдіяльності: від освіти до доступності фізичного середовища.

По-друге, французька модель вирізняється інноваційним підходом до інституційного забезпечення соціального захисту через створення Департаментських будинків для осіб з інвалідністю (MDPH). Ця структура реалізує принцип «єдиного вікна», що суттєво спрощує доступ до соціальних послуг та зменшує бюрократичні перешкоди для осіб з інвалідністю. Мультидисциплінарний підхід до оцінки потреб забезпечує комплексне розуміння ситуації кожної особи та відповідне реагування.

По-третє, особливо важливим елементом французької системи є запроваджений принцип «компенсації наслідків інвалідності», який переносить акцент із забезпечення мінімального рівня життя на створення умов для повноцінної участі в суспільному житті. Персоніфікована

компенсаційна допомога (РСН) відображає розуміння того, що кожна особа з інвалідністю має унікальні потреби, які вимагають індивідуального підходу.

По-четверте, система фінансової підтримки Франції є диференційованою та охоплює різні категорії осіб з інвалідністю – від дітей (АЕЕН) до дорослих (ААН), з особливою увагою до осіб з тяжкою інвалідністю. Встановлення конкретних сум допомоги (наприклад, 971,37 євро на місяць для ААН у 2023 році) свідчить про прагнення забезпечити гідний рівень життя, а не лише формальну підтримку.

По-п'яте, французька модель демонструє комплексний підхід до інтеграції осіб з інвалідністю на ринку праці через поєднання системи квотування (6 % для підприємств з понад 20 працівниками) з активними заходами сприяння працевлаштуванню через спеціалізовані фонди (AGEFIPH та FIPHFP). Такий підхід забезпечує не лише формальне працевлаштування, а й реальну професійну інтеграцію.

Важливою особливістю французької системи є залучення представників різних зацікавлених сторін, включаючи організації осіб з інвалідністю, до процесу прийняття рішень через Комісії з прав та автономії осіб з інвалідністю (CDAPH). Це підвищує легітимність рішень та забезпечує врахування різних перспектив.

Отже, французька модель правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю є збалансованою системою, яка поєднує централізований підхід до управління з високим ступенем персоніфікації допомоги, комплексністю заходів та орієнтацією на соціальну інтеграцію. Ця система відображає еволюцію від традиційної моделі соціального забезпечення до правозахисного підходу, що відповідає сучасним міжнародним стандартам. Досвід Франції, особливо в аспектах інституційної організації через «єдине вікно» та персоніфікації допомоги, може бути цінним для інших країн, що вдосконалюють свої системи соціального захисту осіб з інвалідністю, в тому числі й для України.

Наступною країною, яку слід виділити, є Швеція, яка має одну з найбільш прогресивних систем соціального захисту осіб з інвалідністю у світі. Вона базується на універсальній моделі соціального забезпечення та індивідуалізованому підході до потреб кожної особи з інвалідністю. Шведська модель соціального захисту ґрунтується на принципах універсальності, рівності та солідарності, що передбачає надання підтримки всім особам з інвалідністю незалежно від їхнього соціально-економічного статусу.

Правове регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю у Швеції здійснюється через низку законодавчих актів, серед яких ключову роль відіграють Закон про підтримку та послуги для осіб з певними функціональними порушеннями (Lag om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS) 1993 року та Закон про допомогу (Assistansersättningslagen) 1993 року [207].

Закон LSS визначає цільові групи, які мають право на спеціалізовану підтримку: особи з інтелектуальними порушеннями, аутизмом або аутистичними станами; особи зі значними та постійними когнітивними порушеннями внаслідок черепно-мозкової травми; особи з іншими значними та постійними фізичними або психічними порушеннями, які спричиняють значні труднощі в повсякденному житті [207].

Закон LSS передбачає десять форм спеціалізованої підтримки:

1. Консультування та персональна підтримка;
2. Персональна допомога з щоденними потребами;
3. Супровід;
4. Контактна особа (підтримка для соціальних контактів);
5. Послуги з тимчасового догляду вдома;
6. Короткострокове перебування поза домівкою;
7. Короткостроковий нагляд для школярів віком старше 12 років;
8. Проживання в сім'ях або в спеціалізованих житлових закладах для дітей та молоді;
9. Спеціалізоване житло для дорослих;

10. Денна діяльність для працездатних осіб, які не навчаються і не працюють [207].

Центральним елементом шведської системи соціального захисту осіб з інвалідністю є персональна допомога (personlig assistans), яка забезпечує індивідуалізовану підтримку особам із тяжкими формами інвалідності. Персональна допомога визначається як «особисто розроблена підтримка, яка надається обмеженою кількістю осіб» [208]. Вона спрямована на забезпечення максимальної незалежності особи, незважаючи на тяжку інвалідність. Особа з інвалідністю має значний вплив на вибір того, хто надає цю послугу, а також на час і спосіб її надання.

Право на персональну допомогу мають особи з тяжкими формами інвалідності, які потребують допомоги з «базовими потребами» (особиста гігієна, прийом їжі, одягання та роздягання, комунікація з іншими, а також інша допомога, що вимагає глибокого розуміння фізичного стану особи). Особи, які потребують допомоги з базовими потребами понад 20 годин на тиждень, мають право на державне фінансування персональної допомоги відповідно до Закону про допомогу, яке надається Шведським агентством соціального страхування (Försäkringskassan) [209].

Інноваційним елементом шведської системи є «індивідуальні плани підтримки» (individuellt plan), які розробляються для кожної особи з інвалідністю відповідно до її індивідуальних потреб та побажань. План розробляється спільно з особою з інвалідністю та містить інформацію про всі заходи підтримки, які надаються різними органами та організаціями. Це забезпечує цілісний підхід до задоволення потреб особи з інвалідністю та координацію різних видів підтримки [210].

Важливу роль у шведській системі соціального захисту осіб з інвалідністю відіграють муніципалітети, які відповідають за надання більшості соціальних послуг. Муніципалітети зобов'язані планувати та забезпечувати підтримку осіб з інвалідністю, які проживають на їхній території, через соціальні служби та інші комунальні служби. Водночас,

окремі види підтримки, такі як технічні засоби реабілітації та професійна реабілітація, надаються на рівні округів (регіонів) [211].

Фінансування системи соціального захисту осіб з інвалідністю у Швеції здійснюється переважно через податкову систему. Більшість послуг надаються безкоштовно або з мінімальною оплатою з боку користувача. Наприклад, персональна допомога повністю фінансується державою або муніципалітетом без додаткових витрат для особи з інвалідністю [212].

Kristersson, U. і Pehrson, J. наголошують, що Швеція також має потужну систему підтримки працевлаштування осіб з інвалідністю. Шведська служба зайнятості (Arbetsförmedlingen) надає різноманітні послуги з професійної реабілітації, включаючи професійну оцінку, консультування, навчання, субсидоване працевлаштування, підтримку на робочому місці тощо. Особливу роль відіграє державна компанія «Samhall», яка створює робочі місця для осіб з інвалідністю, які не можуть знайти роботу на відкритому ринку праці [213].

Сильною стороною шведської системи є значна увага до доступності фізичного середовища, транспорту, інформації та комунікацій. Закон про заборону дискримінації (Diskrimineringslag) 2008 року забороняє дискримінацію за ознакою інвалідності у всіх сферах суспільного життя та передбачає обов'язок забезпечувати розумне пристосування. Цей закон підкріплюється практичними заходами щодо забезпечення доступності, які реалізуються на національному, регіональному та місцевому рівнях [214].

СУ свою чергу такі дослідники як Szebehely M., Trydegård G.B. Незважаючи на численні позитивні аспекти, шведська система соціального захисту осіб з інвалідністю стикається з певними викликами. Зокрема, спостерігається тенденція до обмеження доступу до персональної допомоги через зростання витрат на цю програму. Існують також регіональні відмінності у доступі до послуг, оскільки муніципалітети мають значну автономію у реалізації соціальних програм. Крім того, рівень зайнятості серед осіб з інвалідністю залишається нижчим, ніж серед загального населення, що

свідчить про необхідність подальших зусиль із підтримки їхньої трудової інтеграції [215, с. 309].

Шведська система правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю є одним із найбільш прогресивних прикладів у світі, який заслуговує на ґрунтовний аналіз та осмислення. По-перше, шведська модель вирізняється своїм фундаментальним філософським підґрунтям, яке базується на принципах універсальності, рівності та солідарності. Ця ціннісна основа формує всю архітектуру правового регулювання та практичної реалізації соціального захисту. Особливо важливим є те, що підтримка надається всім особам з інвалідністю незалежно від їхнього соціально-економічного статусу, що виключає стигматизацію та дискримінацію.

По-друге, система відзначається високим рівнем законодавчої конкретизації та чіткості. Закон про підтримку та послуги для осіб з певними функціональними порушеннями (LSS) не просто декларує загальні права, а детально визначає цільові групи та конкретні форми підтримки. Такий законодавчий підхід створює прозору та ефективну правову основу для надання соціальних послуг.

По-третє, центральним і найбільш інноваційним елементом шведської моделі є система персональної допомоги. Вона втілює принцип індивідуалізації підтримки та максимальної автономії осіб з інвалідністю. Особливо важливим аспектом є право особи з інвалідністю самостійно визначати, хто, коли і як надаватиме їй підтримку, що реалізує концепцію суб'єктності особи з інвалідністю та забезпечує контроль над власним життям.

По-четверте, «індивідуальні плани підтримки» є ефективним інструментом координації різних видів послуг та забезпечення цілісного підходу до задоволення потреб. Вони розробляються за активної участі самої особи з інвалідністю, що є важливим елементом реалізації права на самовизначення та відображає клієнтоцентрований підхід до соціальних послуг.

По-п'яте, шведська модель демонструє ефективну децентралізацію відповідальності при збереженні єдиних стандартів. Розподіл функцій між муніципалітетами та округами (регіонами) дозволяє забезпечити доступність послуг на місцевому рівні при дотриманні загальнонаціональних вимог до їх якості.

По-шосте, система фінансування соціального захисту через податкову систему гарантує стабільність та адекватний рівень підтримки. Безкоштовність або мінімальна оплата послуг забезпечує їх доступність для всіх, хто їх потребує, незалежно від фінансових можливостей.

По-сьоме, комплексний підхід до підтримки працевлаштування через Шведську службу зайнятості та державну компанію «Samhall» демонструє розуміння важливості економічної інтеграції осіб з інвалідністю. Поєднання професійної реабілітації з прямим створенням робочих місць дозволяє враховувати різний рівень можливостей та потреб осіб з інвалідністю.

По-восьме, значна увага до доступності фізичного середовища, транспорту, інформації та комунікацій підкріплена не лише антидискримінаційним законодавством, а й практичними заходами, що реалізуються на всіх рівнях. Це створює інклюзивне середовище, яке є необхідною умовою для реалізації всіх інших прав осіб з інвалідністю.

Попри всі переваги, шведська система стикається з певними викликами, зокрема, тенденцією до обмеження доступу до персональної допомоги через зростання витрат, регіональними відмінностями в наданні послуг та все ще недостатнім рівнем зайнятості серед осіб з інвалідністю. Це вказує на те, що навіть найбільш прогресивні системи потребують постійного вдосконалення та адаптації до змінних умов.

Загалом шведська модель правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю може слугувати орієнтиром для інших країн, в тому числі для України, особливо в аспектах індивідуалізації підтримки, забезпечення максимальної автономії осіб з інвалідністю та створення комплексної системи

послуг. Проте її імплементація повинна враховувати національний контекст, доступні ресурси та сформовані традиції соціального захисту.

Продовжуючи дослідження, доцільно звернути увагу на досвід Польщі у сфері правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю, яка представляє особливий інтерес для України, оскільки ця країна пройшла складний шлях трансформації пострадянської системи соціального забезпечення відповідно до стандартів Європейського Союзу. Вступ Польщі до ЄС у 2004 році став потужним стимулом для реформування законодавства та практики у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю.

До вступу в ЄС польська система соціального захисту осіб з інвалідністю ґрунтувалася переважно на медичній моделі інвалідності та була зосереджена на грошових виплатах, а не на соціальній інтеграції та забезпеченні рівних можливостей. Основним законодавчим актом був Закон про професійну та соціальну реабілітацію та працевлаштування осіб з інвалідністю (*Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych*) 1997 року, який започаткував перехід від соціалістичної моделі до більш сучасної системи [216].

Після вступу до ЄС Польща розпочала активний процес адаптації свого законодавства до європейських стандартів. Ключовим кроком стало прийняття Закону про рівне ставлення (*Ustawa o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania*) 2010 року, який імplementував директиви ЄС щодо заборони дискримінації, в тому числі на підставі інвалідності [217]. Цей закон запровадив концепцію «розумного пристосування» та встановив механізми захисту від дискримінації у різних сферах суспільного життя.

Важливим етапом у розвитку правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю в Польщі стала ратифікація Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю у 2012 році. Ратифікація Конвенції супроводжувалася прийняттям Національної програми дій на користь рівних можливостей (*Krajowy Program Działania na Rzecz Równego Traktowania*), яка

передбачала конкретні заходи щодо забезпечення прав осіб з інвалідністю у різних сферах [218].

Сучасна польська система соціального захисту осіб з інвалідністю включає кілька ключових елементів. Визначення ступеня інвалідності здійснюється повітовими комісіями з питань інвалідності (Powiatowe Zespoły ds. Orzekania o Niepełnosprawności), які встановлюють один з трьох ступенів інвалідності: значний, помірний або легкий. Ступінь інвалідності визначає доступ до різних видів соціальної підтримки [219].

Фінансова підтримка осіб з інвалідністю в Польщі здійснюється через різні механізми. Соціальна пенсія у зв'язку з непрацездатністю (Renta z tytułu niezdolności do pracy) призначається особам, які втратили працездатність внаслідок захворювання або травми. Розмір пенсії залежить від тривалості страхового стажу, середньої заробітної плати та ступеня втрати працездатності [220]. Соціальна пенсія у зв'язку з інвалідністю (Renta socjalna) призначається особам, які стали інвалідами до досягнення повноліття або під час навчання до 25 років. Ця пенсія призначається незалежно від наявності страхового стажу [221].

Додаткові грошові виплати включають допомогу з догляду (Zasiłek pielęgnacyjny), яка призначається особам з інвалідністю, які потребують сторонньої допомоги, та допомогу для осіб, які здійснюють догляд (Świadczenie pielęgnacyjne), яка призначається особам, які здійснюють догляд за родичами з інвалідністю та не можуть працювати через це [222].

Важливим елементом польської системи є Державний фонд реабілітації осіб з інвалідністю (Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, PFRON), який фінансує різноманітні програми професійної та соціальної реабілітації. Фонд формується переважно за рахунок обов'язкових внесків роботодавців, які не виконують квоту щодо працевлаштування осіб з інвалідністю (6 % для підприємств з кількістю працівників понад 25 осіб) [223].

PFRON фінансує різноманітні програми, спрямовані на підтримку осіб з інвалідністю, зокрема:

1. Програма «Активний саморядовець» (Aktywny samorząd), яка надає підтримку у придбанні технічних засобів реабілітації, адаптації житла, здобутті освіти тощо;
2. Програма «Випускник» (Absolwent), яка сприяє працевлаштуванню випускників з інвалідністю;
3. Програма «Робота-інтеграція» (Praca-Integracja), яка підтримує роботодавців, які створюють робочі місця для осіб з інвалідністю [223].

Після вступу до ЄС Польща отримала доступ до структурних фондів ЄС, зокрема Європейського соціального фонду, які стали важливим джерелом фінансування проєктів, спрямованих на соціальну та професійну інтеграцію осіб з інвалідністю. У рамках програми «Людський капітал» (Program Operacyjny Kapitał Ludzki) [224] на 2007–2013 роки та програми «Знання, освіта, розвиток» (Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój) [225] на 2014–2020 роки було реалізовано численні проєкти з професійної активізації осіб з інвалідністю, розвитку соціальних послуг, підвищення доступності освіти тощо.

Так, О. Пархоменко-Куцевіл зазначає, що Польща впровадила систему квотування та фінансових стимулів для працевлаштування осіб з інвалідністю, що зобов'язує підприємства з понад 25 працівниками працевлаштовувати не менше 6 % осіб з інвалідністю або сплачувати внески до PFRON [226]. Роботодавці отримують субсидії на оплату праці, адаптацію робочих місць та навчання працівників, що сприяє інтеграції осіб з інвалідністю в робоче середовище. Цей підхід може слугувати прикладом для України у реформуванні системи соціального захисту, з акцентом на індивідуалізовану підтримку та раннє втручання.

Важливим аспектом польської системи є розвиток підтриманого працевлаштування (zatrudnienie wspomagane), яке передбачає індивідуальний супровід особи з інвалідністю під час пошуку роботи та адаптації на робочому

місці. Ця модель активно впроваджується в Польщі після вступу до ЄС за підтримки європейських фондів [227].

У сфері освіти Польща здійснила перехід від сегрегованої системи до інклюзивної освіти, хоча цей процес ще не завершений. Закон про освіту (Prawo oświatowe) 2016 року закріпив право дітей з інвалідністю на інклюзивну освіту та передбачив механізми підтримки, включаючи індивідуальні освітні програми, додаткові заняття, психолого-педагогічну підтримку тощо [228].

Незважаючи на значний прогрес у розвитку правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю, польська система стикається з певними викликами. Зокрема, спостерігається фрагментація системи підтримки, недостатня координація між різними інституціями, бюрократичні перешкоди доступу до послуг. Рівень зайнятості осіб з інвалідністю в Польщі залишається одним з найнижчих в ЄС (28 % порівняно з середнім показником ЄС 50,8 % у 2020 році), що свідчить про необхідність подальших реформ [229].

У 2017 році польський уряд розпочав реалізацію програми «За життям» (Program «Za życiem»), спрямованої на комплексну підтримку сімей, які виховують дітей з інвалідністю. Програма передбачає розвиток ранньої допомоги, соціальних послуг, доступного житла, підтримки доглядальників тощо [230]. У 2018 році було започатковано програму «Доступність плюс» (Program Dostępność Plus), яка спрямована на забезпечення доступності фізичного середовища, транспорту, інформації та комунікацій для осіб з інвалідністю [231].

Досвід Польщі демонструє, що трансформація системи соціального захисту осіб з інвалідністю відповідно до європейських стандартів є складним і тривалим процесом, який вимагає не лише законодавчих змін, а й зміни суспільних установок, розвитку інституційної спроможності, забезпечення адекватного фінансування та координації різних елементів системи. Водночас, цей досвід може бути особливо цінним для України, яка перебуває на шляху

європейської інтеграції та модернізації системи соціального захисту осіб з інвалідністю.

Польський досвід правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю заслуговує на особливу увагу з огляду на схожість історичних контекстів та євроінтеграційних процесів, що робить його надзвичайно релевантним для України. Аналіз польської моделі дозволяє сформулювати кілька ключових висновків.

По-перше, досвід Польщі наочно демонструє, що трансформація системи соціального захисту від пострадянської до європейської моделі є не одномоментним актом, а тривалим і складним процесом. Починаючи з Закону про професійну та соціальну реабілітацію 1997 року, який став першим кроком відходу від соціалістичної моделі, до поступової імплементації європейських стандартів після вступу до ЄС у 2004 році, Польща пройшла еволюційний шлях, який поєднував законодавчі зміни зі зміною суспільних установок та інституційною розбудовою.

По-друге, польська модель демонструє зміну парадигми в розумінні інвалідності – від медичної моделі, зосередженої переважно на грошових виплатах, до соціальної моделі з акцентом на забезпеченні рівних можливостей та соціальній інтеграції. Ця зміна знайшла відображення у прийнятті Закону про рівне ставлення 2010 року та ратифікації Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю у 2012 році, що засвідчило готовність держави забезпечувати не лише базові потреби осіб з інвалідністю, а й їхні громадянські права та можливості повноцінної участі в суспільному житті.

По-третє, особливо важливим елементом польської системи є механізм фінансування програм підтримки через Державний фонд реабілітації осіб з інвалідністю (PFRON). Інноваційність цього механізму полягає у поєднанні стимулювання працевлаштування осіб з інвалідністю через систему квотування з фінансуванням широкого спектру програм соціальної та професійної реабілітації. Такий підхід створює стійку фінансову основу для

розвитку послуг, спрямованих на підвищення якості життя та соціальну інтеграцію осіб з інвалідністю.

По-четверте, ефективне використання структурних фондів ЄС для фінансування проєктів з професійної активізації, розвитку соціальних послуг та підвищення доступності освіти демонструє важливість зовнішньої підтримки в процесі трансформації системи соціального захисту. Це особливо актуально для України в контексті її євроінтеграційних прагнень та потенційної можливості доступу до аналогічних джерел фінансування.

По-п'яте, польський досвід свідчить про важливість комплексного підходу до забезпечення прав осіб з інвалідністю, що охоплює різні сфери життя – від освіти до працевлаштування. Програми «За життям» та «Доступність плюс» демонструють розуміння необхідності координації зусиль різних органів та організацій для створення інклюзивного середовища та забезпечення повноцінної участі осіб з інвалідністю в суспільному житті.

Водночас, польська система стикається з низкою викликів, які є повчальними для України. Фрагментація системи підтримки, недостатня координація між різними інституціями, бюрократичні перешкоди доступу до послуг та низький рівень зайнятості осіб з інвалідністю (28 % порівняно з середнім показником ЄС 50,8 %) свідчать про необхідність постійного вдосконалення системи та пошуку нових підходів до вирішення проблем.

Загалом досвід Польщі у трансформації системи соціального захисту осіб з інвалідністю відповідно до європейських стандартів є надзвичайно цінним для України. Він демонструє, що успішна трансформація вимагає не лише законодавчих змін, а й зміни суспільних установок, розвитку інституційної спроможності, забезпечення адекватного фінансування та ефективної координації різних елементів системи. Врахування як досягнень, так і викликів польської моделі може допомогти Україні уникнути потенційних помилок та розробити власну ефективну систему соціального захисту осіб з інвалідністю, яка відповідатиме європейським стандартам та національним особливостям.

Таким чином, аналізуючи континентальну модель соціального захисту осіб з інвалідністю, можемо дійти наступних висновків. Аналіз іноземного досвіду правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю в країнах Європейського Союзу, зокрема в Німеччині, Франції, Швеції та Польщі, дозволяє виявити спільні тенденції та національні особливості у підходах до забезпечення прав осіб з інвалідністю.

По-перше, у всіх досліджених країнах спостерігається перехід від медичної моделі інвалідності до соціальної та правозахисної моделей, які розглядають інвалідність як результат взаємодії між особою з порушеннями здоров'я та бар'єрами в суспільстві. Це відображається у визначеннях інвалідності у національному законодавстві та підходах до оцінки потреб осіб з інвалідністю.

По-друге, європейські країни демонструють тенденцію до персоніфікації соціальної підтримки, яка передбачає розробку індивідуальних планів підтримки відповідно до потреб кожної особи з інвалідністю. Ця тенденція найбільш яскраво виражена у Швеції, де система «індивідуальних планів підтримки» забезпечує цілісний підхід до задоволення потреб осіб з інвалідністю, та у Франції, де Департаментські будинки для осіб з інвалідністю розробляють персоніфіковані плани компенсації інвалідності.

По-третє, у всіх досліджених країнах значна увага приділяється професійній реабілітації та інтеграції осіб з інвалідністю на ринку праці. Це реалізується через систему квотування робочих місць (Німеччина, Франція, Польща), фінансові стимули для роботодавців, професійну орієнтацію, навчання, підтримку на робочому місці тощо. Водночас, рівень зайнятості осіб з інвалідністю залишається нижчим, ніж серед загального населення, що свідчить про необхідність подальших зусиль у цій сфері.

По-четверте, у європейських країнах розвивається тенденція до деінституціоналізації та забезпечення можливості жити в громаді. Це реалізується через розвиток альтернативних форм проживання з підтримкою, персональної допомоги, послуг денного догляду тощо. Найбільш

прогресивний досвід у цій сфері демонструє Швеція, де система персональної допомоги забезпечує можливість жити незалежно навіть особам з тяжкими формами інвалідності.

По-п'яте, в усіх досліджених країнах зростає увага до забезпечення доступності фізичного середовища, транспорту, інформації та комунікацій для осіб з інвалідністю. Це реалізується через прийняття антидискримінаційного законодавства, стандартів доступності, програм модернізації інфраструктури тощо.

Водночас кожна країна має свої особливості в організації системи соціального захисту осіб з інвалідністю, які зумовлені історичними, культурними, економічними та іншими чинниками. Німецька система характеризується інтеграцією осіб з інвалідністю в загальну систему соціального страхування та значною роллю недержавних організацій у наданні соціальних послуг. Французька система відзначається централізованим підходом з формуванням спеціалізованих агенцій та розвиненою системою фінансової підтримки. Шведська система базується на універсальній моделі соціального забезпечення та високому рівні індивідуалізації підтримки. Польська система демонструє шлях трансформації пострадянської моделі відповідно до європейських стандартів та використання ресурсів ЄС для розвитку соціальних послуг.

Досвід європейських країн може бути корисним для України у контексті реформування системи соціального захисту осіб з інвалідністю. Зокрема, варто звернути увагу на такі аспекти:

1. Персоніфікований підхід до оцінки потреб та надання підтримки, який забезпечує адресність та ефективність соціальних послуг;
2. Розвиток системи раннього втручання, яка дозволяє мінімізувати наслідки інвалідності та запобігти вторинним порушенням;
3. Комплексний підхід до професійної реабілітації та працевлаштування, який включає професійну орієнтацію, навчання, підтримку на робочому місці;

4. Деінституціоналізація та розвиток послуг у громаді, які забезпечують можливість жити в звичайному середовищі;
5. Залучення осіб з інвалідністю та їхніх організацій до розробки та реалізації політики у сфері соціального захисту.

Однак, варто враховувати, що імплементація іноземного досвіду має здійснюватися з урахуванням національних особливостей, економічних можливостей та соціально-культурного контексту України. Необхідно забезпечити поступовий перехід до нової системи, яка поєднуватиме кращі елементи міжнародного досвіду з вітчизняними практиками, що довели свою ефективність.

Розглянувши континентальну правову модель соціального захисту осіб з інвалідністю, слід приділити увагу англо-саксонській, яка є принципово іншою і ґрунтується на ліберальному, мінімалістському підході до державного втручання у соціальну сферу. Як було зазначено раніше, континентальні країни Європи забезпечують правовий захист через розвинену систему обов'язкового соціального страхування та державну підтримку на конституційному рівні, тоді як англо-саксонська модель акцентує увагу на індивідуальній відповідальності та адресній допомозі. Варто розпочати з аналізу правового регулювання у Сполучених Штатах Америки – одного з провідних представників цієї моделі, де домінуючу роль відіграють норми антидискримінаційного законодавства, зокрема Закон «Про американців з інвалідністю» 1990 року.

Правове регулювання соціального захисту людей з інвалідністю у США розвивалося завдяки низці важливих законодавчих подій і суспільних рухів. Рух за права людей з інвалідністю почався в 1960-х роках, паралельно з рухом за громадянські права, оскільки захисники людей з інвалідністю прагнули рівних прав і визнання поряд з іншими групами меншин [232].

У 1973 році було прийнято розділ 504 Закону про реабілітацію, який став одним із перших федеральних антидискримінаційних положень для осіб з інвалідністю в різних контекстах, включаючи освіту [233]. Після цього в 1975

році був прийнятий Закон про освіту для людей з інвалідністю (IDEA), який гарантував, що студенти з інвалідністю мали доступ до безкоштовної та належної державної освіти, адаптованої до їхніх потреб [234]. Особливим нормативним актом став Закон про американців з інвалідністю (ADA), підписаний у липні 1990 року президентом Джорджем Бушем-старшим. Цей знаковий закон розширив захист громадянських прав для всіх людей з обмеженими можливостями, заборонивши дискримінацію у багатьох сферах, включаючи працевлаштування, громадські приміщення та державні та місцеві урядові послуги [235]. Розділ II ADA конкретно стосується дискримінації з боку державних установ, яка охоплює державні школи, таким чином розширюючи захист, спочатку викладений у розділі 504 [236]. Прийняттям ADA також передувала значна активність. Зокрема, 12 березня 1990 року понад 1 000 активістів за права людей з інвалідністю зібралися в Капітолії США, щоб вимагати його ухвалення, продемонструвавши зростаючу видимість і силу руху за права людей з обмеженими можливостями [237]. Ці події створили важливу основу для прав і захисту людей з інвалідністю в США, а також підкреслили постійну потребу в забезпеченні цих прав у різних сферах життя.

Таким чином, правовий захист осіб з інвалідністю в Сполучених Штатах забезпечується низкою важливих федеральних законів, спрямованих на забезпечення рівності, доступності та захисту від дискримінації. Трьома найвідомішими законодавчими актами є Закон про реабілітацію 1973 року, Закон про освіту для осіб з інвалідністю (IDEA) 2004 року та Закон про американців з інвалідністю (ADA) 1990 року.

Одним із ключових нормативних актів є Закон про реабілітацію 1973 року. Цей новаторський закон заклав основу для подальшого розвитку законодавства про права осіб з інвалідністю. Зокрема, у розділі 504 закону зазначено, що «жодна кваліфікована особа з інвалідністю у Сполучених Штатах не може бути виключена з участі в будь-якій програмі чи діяльності, яка отримує федеральне фінансування, або піддана дискримінації винятково

через свою інвалідність» [238]. Цей закон став важливим кроком у визнанні прав людей з інвалідністю в рамках програм, що фінансуються за рахунок федеральних коштів.

Наступним важливим актом є Закон про освіту осіб з інвалідністю (IDEA), прийнятий у 2004 році. Він наголошує на освітніх правах дітей з обмеженими можливостями та зобов'язує забезпечити їм справедливую, підзвітну та якісну освіту. Метою закону є гарантувати, що учні з інвалідністю отримують відповідні освітні послуги, адаптовані до їхніх індивідуальних потреб, що сприяє підвищенню їхніх шансів на успіх у навчанні [239].

Також слід виділити Закон про американців з інвалідністю (ADA). Прийнятий у 1990 році, ADA є одним із найповніших законів про громадянські права для осіб з інвалідністю в Сполучених Штатах. Створений за зразком Закону про громадянські права, він забороняє дискримінацію осіб з інвалідністю в різних сферах суспільного життя, включаючи працевлаштування, державні послуги та житло [240]. Розділ II ADA конкретно забороняє дискримінацію з боку державних і місцевих органів влади, що охоплює державні школи та інші навчальні заклади [238; 241].

Враховуючи, що правове регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю у США пройшло значну еволюцію з 1960-х років, коли розпочався рух за права людей з інвалідністю, і до сьогодення, ключовими законодавчими актами, що сформували сучасну систему захисту, стали Розділ 504 Закону про реабілітацію 1973 року, який вперше заборонив дискримінацію у федеральних програмах; Закон про освіту осіб з інвалідністю (IDEA), що гарантував доступ до адаптованої освіти; а також найбільш всеосяжний Закон про американців з інвалідністю (ADA) 1990 року, який заборонив дискримінацію у працевлаштуванні, державних послугах та громадських закладах. Особливістю американської моделі є зосередженість на забезпеченні рівних прав та протидії дискримінації, а не лише на соціальних виплатах, що відображає активну громадянську позицію самих осіб з інвалідністю, які через протести та адвокаційну діяльність сприяли формуванню законодавства.

Незважаючи на значні досягнення, система продовжує розвиватися у відповідь на нові виклики та потреби осіб з інвалідністю.

У правовій системі США доречно також виділити кілька знакових судових рішень, які додатково роз'яснили та посилили захист, передбачений відповідними законами. Наприклад, у справі «Сполучені Штати проти Джорджії» (2006 р.) Верховний суд США постановив, що захист за ADA поширюється на осіб, ув'язнених у державних в'язницях, таким чином забороняючи дискримінацію персоналу в'язниці за ознакою інвалідності [239; 242]. Крім того, реалізація ADA призвела до відчутних змін у громадських приміщеннях, таких як встановлення екранів із субтитрами у FedExField після судового позову, пов'язаного із законом [243]. Ці закони та судові рішення створюють багатосторонню правову базу, спрямовану на захист прав людей з обмеженими можливостями, забезпечуючи їм доступ до освіти, працевлаштування та державних послуг, одночасно сприяючи створенню середовища, яке забезпечує рівність та інклюзію.

Імплементация та виконання законів, що захищають права осіб з інвалідністю у США, головним чином регулюється Законом про американців з інвалідністю (ADA). З моменту свого прийняття ADA відіграє вирішальну роль у забороні дискримінації осіб з інвалідністю в різних сферах, зокрема в громадських місцях, працевлаштуванні, транспорті та доступі до державних послуг. Ефективність імплементації цього закону підтверджується значними результатами, досягнутими відповідальним відділом, який здійснив понад 1600 заходів, включаючи судові позови та мирові угоди [244; 245].

Важливим кроком у розвитку правового регулювання став липень 2010 року, коли відповідний Відділ опублікував чотири Попередні повідомлення про пропоновану нормотворчість, присвячені потенційним новим правилам відповідно до ADA [244]. Ці повідомлення мали за мету подальше уточнення та вдосконалення механізмів захисту прав осіб з інвалідністю.

Проте розвиток правового регулювання у цій сфері стикається з певними викликами. Зокрема, окремі рішення Верховного суду викликали

занепокоєння серед правозахисників у сфері захисту прав осіб з інвалідністю. Особливу увагу привертає знакове рішення, яким Верховний суд скасував доктрину *Chevron*, що раніше дозволяла судам покладатися на тлумачення неоднозначних законів, надане відповідними агенціями [246; 247]. Це рішення потенційно ускладнює процес правового регулювання для федеральних агенцій, відповідальних за захист прав осіб з інвалідністю, оскільки може призвести до посилення судових процесів та перегляду наявних нормативних положень [248; 249].

Таким чином, попри значні досягнення у розбудові правового механізму захисту прав осіб з інвалідністю у США, система продовжує розвиватися, стикаючись з новими викликами та необхідністю адаптації до змін у судовій практиці.

Незважаючи на ці засоби захисту, залишаються проблеми з ефективним дотриманням законодавства про права інвалідів. Такі резонансні справи, як «ЕЕОС проти Hill Country Farms», підкреслюють постійні проблеми дискримінації та жорстокого поводження з людьми з обмеженими можливостями [250]. У цій справі суд присяжних присудив значну компенсацію за дискримінацію осіб з інтелектуальними вадами, хоча остаточна сума відшкодування була суттєво зменшена через встановлені законом обмеження щодо компенсації [250]. Це підкреслює складність судового звернення, доступного для людей з обмеженими можливостями, і необхідність постійної пильності та захисту для забезпечення дотримання їхніх прав.

Сфера правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю у США позначена численними викликами, які продовжують розвиватися. Однією з найбільших проблем є реформа програми соціального страхування на випадок інвалідності (SSDI). Останні пропозиції, зокрема ініціативи спікера Палати представників Пола Райана, спрямовані на посилення стимулів до працевлаштування шляхом внесення змін до програми «Квиток на роботу». Проте Farrell M. стверджує, що ці пропозиції не можуть істотно підвищити

рівень зайнятості або доходи, оскільки не враховують належним чином вплив доходу, притаманний перевагам SSDI [251; 252]. Brew, K. та Gleason, R.P. відзначили, що одним із викликів для правової системи є потенційний підризок Закону про американців з інвалідністю (ADA). У 2018 році Палата представників ухвалила законопроект HR 620, відомий як «Закон про освіту та реформу ADA». Цей законопроект мав за мету змінити механізми забезпечення виконання ADA, що викликало занепокоєння серед захисників прав осіб з інвалідністю, які стверджували, що це знизить стимули для дотримання законодавства підприємствами та створить додатковий тягар для самих осіб з інвалідністю [253; 254]. Так, K. Brew та R.P. Gleason наголосили, що незважаючи на значний спротив з боку сенаторів та правозахисних груп, загроза цілісності ADA залишається гострою проблемою [255; 256]. Окрім того, доступність державних і приватних установ продовжує створювати постійні труднощі. Хоча кращі практики заохочують постачальників регулярно переглядати свої плани щодо усунення перешкод, існують випадки, коли аргументи про «невиправданий фінансовий тягар» або «фундаментальну зміну послуг» можуть звільняти їх від дотримання положень ADA.

Це дає багатьом об'єктам можливість уникати необхідних модифікацій, часто на основі суб'єктивної оцінки вартості та впливу [257; 258; 256]. Як наслідок, забезпечення повної доступності продовжує залишатися значною перешкодою для багатьох людей з обмеженими можливостями. Крім того, історичні законодавчі зміни, такі як поправки до Закону про вищу освіту 1976 року та Закон про допоміжні технології 2004 року, ілюструють неоднозначну історію прогресу у задоволенні потреб людей з обмеженими можливостями. Carmel J. підкреслювала, що «хоча ці закони були розроблені для сприяння доступу до освіти та допоміжних технологій, все ще існують системні перешкоди, які обмежують ефективність такої політики» [243; 259].

З огляду на специфіку правової системи США, доречно звернути увагу на рішення Верховного суду, зокрема справу «Albertsons, Inc. проти Кіркінгбурга» (1999). У ній Верховний суд постановив, що не кожна особа з

фізичними обмеженнями автоматично кваліфікується як «інвалід» відповідно до Закону про американців з інвалідністю (ADA). Суд визначив, що особа має довести, що її стан суттєво обмежує важливі життєві функції. У цьому рішенні наголошувалося, що лікування або використання допоміжних засобів може полегшувати стан, що впливає на визначення статусу інваліда [19]. Справа «Рада опікунів Університету Алабами проти Гаррета» (2001) ще більше сформувала правовий ландшафт щодо захисту прав осіб з інвалідністю. У цій справі Верховний суд оцінив повноваження Конгресу відповідно до Чотирнадцятої поправки. Суд постановив, що Розділ I ADA є неконституційним тією мірою, якою він дозволяв приватним особам подавати до суду позови про відшкодування грошових збитків проти державних установ. Це рішення викликало занепокоєння щодо рівня захисту осіб з інвалідністю у сфері працевлаштування та можливості подавати позови проти дій держави [249].

Окрім значних судових рішень, законодавчі досягнення відіграли вирішальну роль у захисті прав осіб з інвалідністю. Закон про допомогу особам із вадами розвитку та Білл про права 2000 року став ключовим нормативним актом, спрямованим на захист прав і розширення можливостей осіб з інвалідністю. Цей закон покликаний покращити якість життя таких осіб та забезпечити їхню повноцінну інтеграцію в суспільство [249].

Загалом ці судові рішення та законодавчі заходи підкреслюють складність правового визначення інвалідності та захисту прав людини. Тлумачення ADA судами має важливі наслідки для сприйняття інвалідності в правовому полі та можливостей осіб домагатися справедливості у випадках дискримінації. Крім того, роль федерального законодавства залишається ключовою у формуванні політики, що сприяє інтеграції, незалежності та самовизначенню осіб з обмеженими можливостями [260].

Проаналізувавши правове регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю в США, можна дійти низки обґрунтованих висновків щодо особливостей та ефективності американської моделі.

Американська модель правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю демонструє яскравий приклад англо-саксонського підходу, який принципово відрізняється від континентальної європейської моделі. На відміну від європейської системи, де домінує обов'язкове соціальне страхування та державна підтримка, американська модель базується на ліберальних цінностях, зокрема на індивідуальній відповідальності, мінімальному втручанні держави та антидискримінаційному підході.

Попри значні досягнення, система правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю в США має суттєві недоліки. Зокрема, фрагментарність системи підтримки, обмеженість компенсаційних механізмів та недостатнє фінансування програм реабілітації створюють значні перешкоди для повноцінної соціальної інтеграції осіб з інвалідністю. Спроби реформування системи Страхування з інвалідності соціального забезпечення (SSDI) та законодавчі ініціативи на кшталт H.R. 620 демонструють потенційну тенденцію до звуження обсягу захисту, що викликає занепокоєння у правозахисників.

Оцінюючи американську модель загалом, можна стверджувати, що її сильними сторонами є розвинене антидискримінаційне законодавство, потужні механізми судового захисту та активне громадянське суспільство. Водночас, обмеженість соціальних гарантій, недостатня доступність окремих послуг та відсутність системного підходу до забезпечення потреб осіб з інвалідністю залишаються суттєвими викликами.

Таким чином, правове регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю в США представляє собою комплексну, але внутрішньо суперечливу систему, яка відображає ліберальні цінності американського суспільства. Досвід США може бути корисним для інших країн в аспектах розвитку антидискримінаційного законодавства та механізмів захисту громадянських прав, проте має розглядатися критично, з урахуванням обмежень ліберальної моделі соціального захисту.

Аналіз англо-саксонської системи правового регулювання соціального

захисту осіб з інвалідністю має важливе значення для вдосконалення національних систем у цій сфері. Особливу увагу слід приділити Канаді та Великій Британії, які становлять особливий інтерес завдяки своїм розвиненим системам соціального захисту та інноваційним підходам до забезпечення прав осіб з інвалідністю. Обидві країни належать до англо-саксонської правової сім'ї, проте мають свої особливості у формуванні політики щодо осіб з інвалідністю, зумовлені історичними, соціально-економічними та культурними чинниками.

Канадська система соціального захисту осіб з інвалідністю базується на принципах рівності, недискримінації та поваги до людської гідності. Вона характеризується багаторівневим підходом, що поєднує федеральне законодавство з провінційними та територіальними нормативними актами, створюючи комплексну структуру захисту прав осіб з інвалідністю.

На федеральному рівні основним нормативно-правовим актом, що регулює права осіб з інвалідністю, є Канадська хартія прав і свобод, яка є частиною Конституційного акту 1982 року. Розділ 15 Хартії гарантує рівність перед законом та рівний захист закону без дискримінації на основі, зокрема, фізичних або розумових обмежень. Це положення забезпечує конституційний захист від дискримінації для осіб з інвалідністю та створює основу для розвитку антидискримінаційного законодавства на всіх рівнях [261].

Ключовим федеральним законом у сфері захисту прав осіб з інвалідністю є Закон про канадців з інвалідністю (Accessible Canada Act) [262], прийнятий у 2019 році. Цей акт спрямований на створення «безбар'єрної Канади» шляхом виявлення, усунення та запобігання бар'єрам у сферах, що належать до федеральної юрисдикції. Закон охоплює такі сфери, як зайнятість, побудоване середовище, інформаційно-комунікаційні технології, придбання товарів та послуг, розробка та надання програм і послуг, транспорт та ін.

Важливою особливістю Закону про канадців з інвалідністю є його проактивний підхід, який передбачає не лише реагування на випадки дискримінації, а й активне запобігання бар'єрам через регулярну розробку та

впровадження планів доступності організаціями федерального сектору. Закон також встановлює механізми моніторингу та звітності щодо прогресу у створенні безбар'єрного середовища.

Крім загального антидискримінаційного законодавства, у Канаді існує система соціального забезпечення для осіб з інвалідністю, яка включає різні програми фінансової підтримки. На федеральному рівні основною програмою є Пенсійний план Канади – Допомога з інвалідності (Canada Pension Plan Disability Benefits, CPPD) [263], яка надає щомісячні виплати особам з тяжкою та тривалою інвалідністю, які робили внески до Пенсійного плану Канади. Для отримання CPP-D, особа має відповідати кільком критеріям: бути молодшою за 65 років, мати тяжку та тривалу інвалідність, яка заважає регулярній роботі, та мати достатній стаж внесків до Пенсійного плану.

Додатково до CPP-D, існує Податкова пільга для осіб з інвалідністю (Disability Tax Credit, DTC) [264], яка зменшує податкове навантаження для осіб з інвалідністю або їхніх опікунів. Для отримання DTC, особа має мати значні та тривалі обмеження в основних життєвих діяльностях, що підтверджено медичним спеціалістом.

На рівні провінцій та територій діють додаткові програми соціальної допомоги для осіб з інвалідністю, які варіюються залежно від юрисдикції. Наприклад, в Онтаріо функціонує Програма підтримки осіб з інвалідністю Онтаріо (Ontario Disability Support Program, ODSP) [265], яка надає фінансову допомогу, медичне страхування та підтримку у працевлаштуванні. У Британській Колумбії діє Програма допомоги для осіб з інвалідністю (Disability Assistance) [266], що забезпечує щомісячні виплати, медичні пільги та різні форми підтримки для повсякденного життя.

Особлива увага в канадській системі приділяється працевлаштуванню осіб з інвалідністю. Федеральний уряд реалізує програму «Можливості фонду» (Opportunities Fund) [267], яка підтримує проекти, спрямовані на підготовку осіб з інвалідністю до працевлаштування, пошук та збереження роботи. Програма надає фінансування організаціям, які допомагають особам з

інвалідністю подолати бар'єри у працевлаштуванні.

Важливим аспектом канадської системи є також розвиток інклюзивної освіти. Хоча освіта знаходиться в юрисдикції провінцій, федеральний уряд встановлює загальні стандарти доступності та надає фінансування для покращення інклюзивної освіти. У більшості провінцій діють закони та політики, що забезпечують право дітей з інвалідністю на інклюзивну освіту та надання необхідних підтримуючих послуг.

Слід зазначити, що канадська система соціального захисту осіб з інвалідністю постійно еволюціонує. У 2024 році федеральний уряд запропонував запровадити нову Допомогу з інвалідністю Канади (Canada Disability Benefit) [268], яка має заповнити прогалини в наявній системі підтримки та зменшити бідність серед осіб з інвалідністю. Ця ініціатива свідчить про прагнення Канади постійно вдосконалювати свою систему соціального захисту та адаптувати її до потреб осіб з інвалідністю.

Ключовою особливістю канадської моделі є акцент на правах осіб з інвалідністю та створенні безбар'єрного середовища, а не лише на виплаті фінансової допомоги. Цей підхід відображає еволюцію від медичної до соціальної моделі інвалідності, де основною проблемою вважаються не фізичні або розумові обмеження особи, а бар'єри, які створює суспільство.

Аналіз системи правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю в Канаді дозволяє сформулювати низку важливих висновків щодо її особливостей, переваг та перспектив розвитку.

Канадська модель відзначається системністю та багаторівневою структурою правового регулювання, яка поєднує конституційні гарантії, федеральне антидискримінаційне законодавство та провінційні програми підтримки. Ця вертикально інтегрована система забезпечує як загальні стандарти захисту прав на національному рівні, так і гнучкість у наданні соціальних послуг, що дозволяє враховувати регіональні особливості та потреби.

Принципово важливим аспектом канадської моделі є її ціннісне

підґрунтя, що базується на принципах рівності, недискримінації та поваги до людської гідності. Особливо значущим є закріплення захисту від дискримінації осіб з інвалідністю на конституційному рівні через Канадську хартію прав і свобод, що надає цим гарантіям найвищого правового статусу та створює міцну основу для всієї системи соціального захисту.

Канадська система також демонструє збалансований підхід до фінансової підтримки осіб з інвалідністю. Вона поєднує універсальні федеральні програми (CPP-D, DTC) з цільовими провінційними програмами (ODSP, Disability Assistance), створюючи багаторівневу мережу фінансової безпеки. Важливо, що ця підтримка не обмежується прямими грошовими виплатами, а включає також податкові пільги, медичне страхування та інші форми допомоги, що відповідає комплексному характеру потреб осіб з інвалідністю.

Особливого виділення заслуговує спрямованість канадської моделі на професійну інтеграцію осіб з інвалідністю через такі програми як «Можливості фонду». Цей акцент на працевлаштуванні відображає розуміння того, що повноцінна участь у суспільному житті включає не лише фінансову підтримку, а й можливість реалізувати свій професійний потенціал та бути економічно незалежним.

Канадська система також відзначається динамічністю та орієнтацією на постійне вдосконалення. Пропозиція щодо впровадження нової Допомоги з інвалідністю Канади свідчить про готовність держави критично оцінювати наявну систему, виявляти її недоліки та вносити необхідні корективи. Це демонструє адаптивність системи та її здатність еволюціонувати відповідно до змінних потреб осіб з інвалідністю та ширшого суспільного контексту.

Фундаментальною особливістю канадської моделі є її ґрунтування на соціальній моделі інвалідності, яка розглядає інвалідність не як індивідуальну медичну проблему, а як результат взаємодії особи з бар'єрами в суспільстві. Цей підхід зміщує фокус із «лікування» або «компенсації» індивідуальних обмежень на трансформацію суспільства для забезпечення повноцінної участі

всіх його членів незалежно від їхніх особливостей.

Загалом канадська система правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю представляє собою прогресивну модель, яка відповідає сучасним міжнародним стандартам та демонструє ефективний баланс між захистом прав, наданням підтримки та сприянням незалежності. Досвід Канади може бути особливо цінним для країн, які прагнуть реформувати свої системи соціального захисту в напрямі більшої інклюзивності та відповідності принципам соціальної моделі інвалідності, зокрема й для України.

Зі свого боку, Велика Британія має тривалу історію розвитку законодавства щодо захисту прав осіб з інвалідністю, яке еволюціонувало від базових форм соціального забезпечення до комплексної системи, спрямованої на забезпечення рівних можливостей та повноцінної участі осіб з інвалідністю в суспільному житті.

Основним нормативно-правовим актом, що регулює права осіб з інвалідністю у Великій Британії, є Закон про рівність (Equality Act) [199] 2010 року, який замінив та консолідував раніше наявні антидискримінаційні закони, включаючи Закон про дискримінацію за ознакою інвалідності 1995 року [199]. Закон про рівність забороняє дискримінацію за різними ознаками, включаючи інвалідність, у різних сферах суспільного життя, таких як працевлаштування, освіта, доступ до товарів, послуг та приміщень, транспорт та ін.

Відповідно до Закону про рівність, особою з інвалідністю вважається особа, яка має фізичні або розумові порушення, що мають значний і тривалий негативний вплив на її здатність виконувати звичайні повсякденні діяльності. Закон встановлює обов'язок для роботодавців, постачальників послуг та інших організацій забезпечувати «розумне пристосування» для осіб з інвалідністю з метою усунення або зменшення суттєвих невиконуваних умов, які вони можуть зазнавати через свою інвалідність.

Крім того, Закон про рівність запроваджує концепцію «позитивних дій», які дозволяють організаціям вживати заходів для заохочення та підтримки осіб

з інвалідністю, якщо вони недостатньо представлені або мають особливі потреби. Це створює правову основу для проактивних заходів щодо сприяння рівності та інклюзії осіб з інвалідністю.

Важливим аспектом британської системи соціального захисту осіб з інвалідністю є фінансова підтримка, яка надається через різні соціальні виплати та пільги. Основними формами такої підтримки є:

- Допомога з особистої незалежності (Personal Independence Payment, PIP) [269] – виплата для осіб віком від 16 до пенсійного віку, які мають труднощі з повсякденними завданнями або мобільністю через довготривалі захворювання або інвалідність. PIP має дві складові: компонент щоденного життя та компонент мобільності, кожен з яких може призначатися на стандартному або підвищеному рівні залежно від ступеня обмежень;

- Допомога по догляду за інвалідом (Attendance Allowance) [270] – виплата для осіб пенсійного віку, які потребують допомоги з доглядом через фізичні або розумові обмеження;

- Допомога з працевлаштування та підтримки (Employment and Support Allowance, ESA) [271] – виплата для осіб працездатного віку, які мають обмежену здатність до праці через захворювання або інвалідність;

- Універсальний кредит (Universal Credit) [272] – інтегрована соціальна виплата, яка замінює декілька попередніх видів допомоги, включаючи підтримку для осіб з обмеженою працездатністю;

- Податкові пільги для осіб з інвалідністю, зокрема через систему податкових кредитів.

Особливістю британської системи є акцент на персоналізації послуг та підтримці незалежного життя осіб з інвалідністю. Це реалізується через механізм «персональних бюджетів» (Personal Budgets) [273], який дає особам з інвалідністю більший контроль над тим, як витрачаються кошти на їхню соціальну підтримку. Персональні бюджети встановлюються місцевими органами влади після оцінки потреб особи та можуть використовуватися для придбання різних послуг, що відповідають індивідуальним потребам.

У сфері працевлаштування осіб з інвалідністю діє програма «Доступ до роботи» (Access to Work) [274], яка надає практичну та фінансову підтримку для подолання перешкод, пов'язаних з інвалідністю, що виникають під час працевлаштування. Це може включати спеціалізоване обладнання, адаптації робочого місця, підтримку з транспортом до роботи та інші форми допомоги. Програма доповнює обов'язок роботодавців здійснювати «розумні пристосування» відповідно до Закону про рівність.

У сфері освіти права дітей з інвалідністю регулюються Законом про освіту та сім'ї (Children and Families Act) [199] 2014 року, який впровадив систему освітніх, медичних та соціальних планів (Education, Health and Care Plans, EHC Plans) [275] для дітей та молодих людей зі спеціальними освітніми потребами та інвалідністю. Ці плани забезпечують комплексний підхід до задоволення потреб дитини, координуючи освітні, медичні та соціальні послуги.

Варто зазначити, що система соціального захисту осіб з інвалідністю у Великій Британії відзначається сильним впливом громадських організацій та активізму осіб з інвалідністю. Рух за незалежне життя (Independent Living Movement) [276] відіграв важливу роль у формуванні політики щодо осіб з інвалідністю, просуваючи ідеї деінституціоналізації, персоналізації послуг та соціальної моделі інвалідності.

Однак британська система також стикається з певними викликами, зокрема, з реформами системи соціального забезпечення, які деякі критики вважають такими, що негативно впливають на осіб з інвалідністю. Перехід від Допомоги з інвалідності для прожиття (Disability Living Allowance, DLA) [277] до Допомоги з особистої незалежності (PIP) та впровадження Універсального кредиту викликали занепокоєння щодо жорсткіших критеріїв прийнятності та потенційного зниження рівня підтримки для деяких осіб з інвалідністю.

Загалом британська модель правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю характеризується комплексним підходом, який поєднує антидискримінаційне законодавство з системою соціальних виплат та послуг,

спрямованих на підтримку незалежного життя та соціальної інклюзії осіб з інвалідністю. Ця модель відображає поступовий перехід від медичної до соціальної моделі інвалідності, де акцент робиться не на «виправленні» індивідуальних обмежень, а на усуненні соціальних, економічних та фізичних бар'єрів, які обмежують участь осіб з інвалідністю в суспільстві.

Порівнюючи канадську та британську моделі соціального захисту осіб з інвалідністю, можна констатувати про наступне. Порівняння систем правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю у Канаді та Великій Британії дозволяє виявити як спільні риси, так і відмінності у підходах цих країн до забезпечення прав та потреб осіб з інвалідністю.

До спільних рис можна віднести:

- обидві країни мають розвинене антидискримінаційне законодавство, яке забороняє дискримінацію на основі інвалідності в різних сферах суспільного життя, включаючи працевлаштування, освіту, доступ до товарів та послуг;

- в обох країнах спостерігається еволюція від медичної до соціальної моделі інвалідності, що відображається у зміщенні акценту від допомоги та лікування до усунення бар'єрів та забезпечення рівних можливостей;

- обидві системи включають комплекс фінансових виплат та практичної підтримки для осіб з інвалідністю, спрямованих на забезпечення їхніх потреб та сприяння їхній незалежності;

- в обох країнах приділяється значна увага працевлаштуванню осіб з інвалідністю через спеціальні програми підтримки та обов'язки щодо «розумних пристосувань» для роботодавців;

- обидві системи передбачають підтримку інклюзивної освіти та доступу до освітніх послуг для дітей та молоді з інвалідністю.

Однак, існують і суттєві відмінності між канадською та британською моделями.

Канадська система характеризується складною федеральною структурою, де відповідальність за соціальний захист осіб з інвалідністю

розподілена між федеральним урядом, провінціями та територіями. Це створює певні відмінності у доступі до послуг та підтримки в різних частинах країни. Натомість, британська система є більш централізованою, хоча деякі аспекти соціальної політики делеговані регіональним адміністраціям Шотландії, Уельсу та Північної Ірландії.

Канадський Закон про канадців з інвалідністю (2019) є відносно новим та має проактивний підхід, спрямований на систематичне виявлення та усунення бар'єрів. Британський Закон про рівність (2010) є більш усталеним та комплексним, об'єднуючи захист від різних форм дискримінації в єдиному законодавчому акті.

Велика Британія має більш розвинену систему «персоналізації» послуг для осіб з інвалідністю через механізм персональних бюджетів, що дає їм більший контроль над організацією своєї підтримки. Канадська система тільки починає рухатися в цьому напрямі.

Система соціальних виплат у Великій Британії переживає період значних реформ, включаючи впровадження Універсального кредиту та перехід від DLA до PIP, що викликає занепокоєння щодо потенційного обмеження підтримки. Канадська система також еволюціонує, але з акцентом на розширення підтримки, що відображається у пропозиції щодо впровадження нової Допомоги за інвалідністю Канади.

Історично рух за права осіб з інвалідністю у Великій Британії мав сильніший вплив на формування політики, особливо через просування соціальної моделі інвалідності та концепції незалежного життя. У Канаді цей рух також активний, але його вплив може варіюватися залежно від провінції.

Ці спільні риси та відмінності відображають специфіку історичного, соціального та політичного контексту кожної країни, а також різні підходи до балансування соціального захисту з заохоченням незалежності та самовизначення осіб з інвалідністю.

Аналіз правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю у Канаді та Великій Британії дозволяє зробити наступні висновки.

Обидві країни демонструють прогресивний підхід до забезпечення прав осіб з інвалідністю, який характеризується переходом від медичної до соціальної моделі інвалідності та акцентом на усуненні бар'єрів, а не лише на наданні фінансової допомоги.

Ключовими елементами ефективної системи соціального захисту осіб з інвалідністю є: 1) всеохоплююче антидискримінаційне законодавство; 2) комплексна система фінансової підтримки, яка враховує різні потреби та обставини; 3) програми сприяння працевлаштуванню та освіти; 4) підтримка незалежного життя та самовизначення через персоналізовані послуги; 5) активна участь осіб з інвалідністю у формуванні та реалізації політики.

Необхідним є баланс між універсальним підходом, який забезпечує основні права та підтримку для всіх осіб з інвалідністю, та диференційованим підходом, який враховує індивідуальні потреби та обставини.

На основі досвіду Канади та Великої Британії можна сформулювати наступні рекомендації для вдосконалення систем соціального захисту осіб з інвалідністю в інших країнах, зокрема в Україні: 1) розробити та впровадити комплексне антидискримінаційне законодавство, яке забезпечуватиме захист прав осіб з інвалідністю у всіх сферах суспільного життя; 2) забезпечити перехід від медичної до соціальної моделі інвалідності в законодавстві та практиці, зосереджуючись на усуненні бар'єрів та забезпеченні рівних можливостей; 3) розвивати систему персоналізованих послуг, що надає особам з інвалідністю більший контроль над організацією власної підтримки; 4) впроваджувати ефективні програми сприяння працевлаштуванню осіб з інвалідністю, включаючи підтримку роботодавців та самих осіб з інвалідністю; 5) забезпечити ефективну координацію між різними складовими системи соціального захисту та спростити доступ до інформації й послуг; 6) залучати осіб з інвалідністю та їхні організації до розробки, впровадження та моніторингу політики щодо соціального захисту; 7) проводити регулярну оцінку ефективності системи соціального захисту та вносити необхідні корективи на основі результатів оцінювання та зворотного зв'язку від осіб з

інвалідністю.

Загалом досвід Канади та Великої Британії демонструє, що ефективна система соціального захисту осіб з інвалідністю є результатом поступової еволюції, яка відображає зміни у розумінні інвалідності, зростання очікувань щодо прав та інклюзії осіб з інвалідністю, а також адаптацію до змінних соціальних, економічних та політичних умов. Цей досвід може бути цінним ресурсом для країн, які прагнуть забезпечити повну реалізацію прав осіб з інвалідністю та їхню повноцінну участь у суспільному житті.

Таким чином, з огляду на вище проведене дослідження, можна стверджувати, що іноземні моделі, зокрема німецька, французька, шведська та польська, демонструють високий рівень інтеграції інституційної, фінансової та правової бази, що сприяє забезпеченню рівних можливостей для осіб з інвалідністю. Ці моделі засновані на принципах універсальності, персоніфікації підтримки та активної соціальної інтеграції, що створює умови для широкої участі осіб з інвалідністю в суспільстві.

Проблема гармонізації законодавства є ключовою у процесі імплементації іноземного досвіду. Для України актуальним залишається завдання узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема, вимогами Європейського Союзу та Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю. Гармонізація потребує створення єдиного, логічно побудованого нормативно-правового простору, який забезпечить комплексний захист прав осіб з інвалідністю, а також сприятиме їхній соціальній інтеграції. Тому для успішного запозичення іноземних моделей необхідно забезпечити системну і послідовну адаптацію законодавства, що відповідає європейським стандартам.

Серед основних бар'єрів, що ускладнюють імплементацію іноземного досвіду в Україні, варто виділити фінансові, адміністративні та ментальні. Фінансові обмеження виявляються у недостатньому рівні державного фінансування соціальних програм, що створює труднощі у забезпеченні широкомасштабної підтримки осіб з інвалідністю. Адміністративна

складність і надмірна бюрократизація процесів також стримують швидке та ефективне впровадження інноваційних підходів. Ментальні бар'єри, зумовлені традиційними уявленнями про інвалідність і стигматизацією, впливають як на суспільну думку, так і на політичну волю до реформування.

Україна має потенціал для адаптації успішного досвіду іноземних країн, проте це вимагає комплексного підходу. Необхідно не лише реформувати законодавчу базу з урахуванням міжнародних стандартів, але й створити ефективні механізми фінансування, спростити адміністративні процедури та проводити роботи з підвищення обізнаності суспільства щодо прав осіб з інвалідністю. Успішне запозичення моделей можливе через активну взаємодію державних органів, громадських організацій та міжнародних партнерів. При усуненні фінансових, адміністративних та ментальних бар'єрів, Україна зможе запровадити адаптовані іноземні моделі, що сприятимуть підвищенню якості соціального захисту осіб з інвалідністю та інтеграції їх у сучасне суспільство.

На наш погляд, для успішної імплементації в українське законодавство доцільно адаптувати ті практики, які спрямовані на забезпечення інтеграції осіб з інвалідністю до загальної системи соціального захисту, індивідуалізацію підтримки та активне залучення у ринок праці. Зокрема, доцільним є запровадження елементів континентальної моделі щодо інтеграції в систему соціального страхування, застосування механізмів стимулювання роботодавців, що підтверджено досвідом Німеччини та Франції. Ці практики сприяють створенню системи, заснованої на принципах солідарності та соціальної підтримки, що є важливим для забезпечення прав осіб з інвалідністю. Таким підходом можна забезпечити не лише матеріальне забезпечення, але й активну соціальну участь осіб з інвалідністю у суспільстві.

З іншого боку, практики, притаманні скандинавській моделі, що передбачають універсальне фінансування соціальних послуг державним бюджетом і високий рівень персональної підтримки, можуть стати викликом для українських умов. Вони потребують значних фінансових ресурсів і

високого рівня адміністративної спроможності, що на сучасному етапі розвитку економіки та держуправління України може бути недостатньо. Тому запровадження елементів повністю універсальної системи соціального забезпечення за зразком Швеції, без відповідної адаптації, може не забезпечити належного результату.

Аналогічно, елементи англо-американської моделі, орієнтованої переважно на мінімальне державне втручання і субсидіарну допомогу, мають свої переваги у сфері недискримінації та забезпеченні рівних можливостей, але винятково адресний характер цієї моделі не відповідає повному спектру соціальних потреб осіб з інвалідністю в Україні. Тому важливо інтегрувати в національне законодавство як антидискримінаційні норми, так і комплексні заходи соціального захисту, що забезпечують ширший доступ до соціальних послуг.

Найбільш перспективним є використання досвіду Польщі, оскільки трансформаційні процеси в цій країні проходили у схожих історико-політичних умовах і в контексті євроінтеграції. Польський досвід демонструє ефективність комбінованого підходу, що включає як елементи соціальної реабілітації і підтримки на основі системи квотування та фінансових стимулів, так і заходи з персоналізації підтримки через індивідуальні плани. Проте, варто врахувати і проблеми, пов'язані з фрагментацією системи та бюрократичними перепонами, що свідчить про необхідність спрощення процедур і посилення координації між інституціями.

Таким чином, для України доцільно запозичувати та адаптувати моделі, які орієнтовані на комплексну соціальну інтеграцію, персоналізацію підтримки та стимулювання професійної реабілітації осіб з інвалідністю, зокрема практики континентальних країн і Польщі. Водночас, необхідно обережно підходити до впровадження моделей, які вимагають значних фінансових і адміністративних ресурсів (як-от повністю універсальні системи соціального забезпечення за зразком скандинавських країн) або спрямовані лише на мінімальне державне втручання (англо-американська модель).

Основною умовою успішної імплементації є адаптація іноземного досвіду до українського контексту з урахуванням наявних ресурсів, адміністративної спроможності та суспільних установок.

### **3.2 Напрями удосконалення правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин**

Соціальний захист осіб з інвалідністю є ключовим елементом державної політики, спрямованим на забезпечення рівних можливостей, соціальної інтеграції та гідного рівня життя цієї категорії населення. Враховуючи широку джерельну нормативно-правову базу регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю, її удосконалення та оптимізація правозастосовної практики є одним з пріоритетних завдань як науковців, так і практиків.

На жаль, в умовах воєнного стану, який триває в Україні з 2022 року, система соціального забезпечення осіб з інвалідністю стикається з новими викликами. Зокрема, ще з початку збройної агресії РФ у 2014 році, навіть в умовах скорочення чисельності населення України, значно зріс відсоток людей, які набули інвалідність як внаслідок бойових дій, так і внаслідок інших чинників, вплив яких загострився в умовах війни. Це, безумовно, створює додаткове навантаження на державні соціальні служби та систему охорони здоров'я. Саме тому сучасне формування напрямів удосконалення правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю повинно ґрунтуватися на системному та комплексному дослідженні цілої низки інформації, зокрема аналізі соціально-економічних реалій, міжнародного досвіду, статистичних даних та наукових досліджень, які дозволяють оцінити ефективність наявних механізмів та визначити необхідні напрями їхньої модернізації. У сучасних умовах особливу роль у визначенні стратегічних орієнтирів відіграють виклики, спричинені війною, зокрема зростанням кількості осіб з інвалідністю

серед військовослужбовців та цивільного населення. Станом на початок 2023 року, за даними Міністерства соціальної політики, МОЗ України та ПФУ в Україні налічувалося 2 721 700 осіб з інвалідністю (І групи 204,9 тис. осіб, ІІ групи 888,7 тис. осіб, ІІІ групи 1472,0 тис. осіб, діти з інвалідністю – 156,0 тис. осіб) [278]. Водночас, безумовно, внаслідок війни кількість осіб з інвалідністю значно зросла, зокрема серед військовослужбовців та цивільного населення. Однак станом на 2023–2025 роки офіційна статистика щодо загальної кількості осіб з інвалідністю та нових випадків, спричинених бойовими діями, не оприлюднена. Водночас у засобах масової інформації повідомляється про збільшення за два роки війни кількості людей з інвалідністю на 300 тис., що становить близько 10 % від попередньої кількості, і відповідно загальна кількість таких осіб уже досягла 3 млн [11]. Відсутність офіційних статистичних даних за 2023–2025 роки ускладнює точну оцінку масштабів проблеми, проте загальні тенденції свідчать про необхідність розширення механізмів соціальної підтримки та адаптації правового регулювання до нових реалій.

Аналіз міжнародного досвіду, зокрема моделей соціального захисту в країнах ЄС, показує, що ефективна система забезпечення прав осіб з інвалідністю повинна включати не лише фінансову підтримку, але й широкий спектр інтеграційних заходів, зокрема реабілітаційні програми, професійну перепідготовку, заходи з адаптації робочих місць та розвиток інклюзивних технологій. Наукові дослідження, проведені міжнародними організаціями, такими, наприклад, як ПРООН, МОП та ОЕСР, а також вітчизняними аналітичними центрами, підтверджують необхідність реформування системи соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні у напрямі її децентралізації та цифровізації. Одним із ключових аспектів удосконалення є впровадження єдиного електронного реєстру осіб з інвалідністю, що дозволить оптимізувати процедури нарахування соціальних виплат, забезпечити прозорість використання державних коштів та покращити моніторинг соціальних програм. Окремої уваги потребує реформування системи реабілітації, яка в

умовах зростання кількості осіб з інвалідністю має бути доповнена сучасними технологіями та приватно-державним партнерством для розширення спектру доступних послуг.

Розвиток інклюзивного ринку праці є ще одним важливим напрямом удосконалення соціального захисту осіб з інвалідністю. Рівень працевлаштування цієї категорії населення в Україні залишається низьким, що зумовлено як відсутністю достатніх стимулів для роботодавців, так і недоліками у підготовці осіб з інвалідністю до ринку праці. За даними Інформаційно-аналітичної системи «Працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні», що опрацьовує інформацію надану Пенсійним фондом України та яка стосується винятково офіційно працюючих осіб з інвалідністю, в Україні станом на 01.01.2025 р. працевлаштовано лише 476 482 особи, а норматив з працевлаштування осіб з інвалідністю виконало лише 82,5 % підприємств від загальної кількості в Україні [279]. Саме тому європейська практика свідчить, що найбільш ефективними напрямами вирішення загальних проблем правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин є комплексні підходи, які включають як удосконалення регулювання грошового забезпечення та соціальних послуг для осіб з інвалідністю, так і фінансове стимулювання третіх осіб, зокрема роботодавців, розширення програм професійної реабілітації та створення умов для зайнятості осіб з інвалідністю. Впровадження таких підходів в Україні сприятиме зменшенню рівня соціальної ізоляції осіб з інвалідністю та підвищенню їхньої економічної самостійності.

Розглянемо більш детально окреслені напрями удосконалення правового регулювання.

#### 1. Гармонізація законодавства України з європейськими стандартами.

Гармонізація законодавства України з європейськими стандартами є ключовим напрямом удосконалення правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю. Як слушно відзначав В. Л. Костюк, «враховуючи стан і динаміку розвитку суспільства та держави, необхідність реформування

наявних підходів до механізмів реалізації, гарантування, правової охорони прав осіб з інвалідністю, проблема гармонізації законодавства України та ЄС залишається основоположним напрямом розвитку доктрини права соціального забезпечення і новітнього законодавства у цій царині» [280, с. 48–49]. Аналогічно підкреслює важливість руху у зазначеному напрямі і В. П. Мельник, який також наголошує на важливості адаптації українського законодавства до європейських стандартів, зазначаючи, що «імплементация міжнародних (європейських) соціальних стандартів у процесі законодавчого забезпечення соціального захисту осіб з інвалідністю – це складний програмний процес, що передбачає запровадження на законодавчому рівні положень (приписів), які забезпечують належне дотримання (виконання) Україною міжнародно-правових зобов'язань з питань соціального захисту осіб з інвалідністю та спрямований на здійснення новітньої, сучасної кодифікації законодавства у цій сфері» [281, с. 119]. Саме тому визначення та впровадження у національне законодавство України міжнародних правових стандартів у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю є важливим завданням для законодавця. Зокрема, Європейська соціальна хартія, Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, Директива 2000/78/ЄС про встановлення загальних рамок для однакового ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності містять високі стандарти забезпечення прав осіб з інвалідністю, які Україна має продовжувати імплементувати у свою правову систему.

Одним із пріоритетних аспектів у цьому контексті є інтеграція принципів недискримінації та рівного доступу до соціальних благ у всі сфери життєдіяльності осіб з інвалідністю. Практичне впровадження цих принципів передбачає подальший перегляд механізмів надання соціальних послуг, узгодження з європейськими нормами критеріїв визнання інвалідності та застосування більш гнучких моделей соціального забезпечення, орієнтованих на індивідуальні потреби осіб з інвалідністю.

Значну увагу слід приділити адаптації трудового законодавства відповідно до європейських підходів. Одним із ключових аспектів гармонізації

національного законодавства з європейськими стандартами є реформування механізмів працевлаштування осіб з інвалідністю. Практика Європейського Союзу демонструє ефективність системи комплексної підтримки зайнятості, яка включає квотування робочих місць, податкові стимули для роботодавців, гнучкі умови праці та державні програми професійної реабілітації.

В Україні діє система квот для працевлаштування осіб з інвалідністю, відповідно до якої для підприємств, установ, організацій, у тому числі підприємств, організацій громадських об'єднань осіб з інвалідністю, фізичних осіб, які використовують найману працю, установлюється норматив робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю у розмірі 4 % середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від 8 до 25 осіб, – у кількості одного робочого місця (ст. 19) [27]. Водночас, систематичне невиконання частиною роботодавців цього нормативу, а також оцінка інших складових ефективності цього механізму свідчить, що він має значні недоліки: формальне виконання квот окремими роботодавцями без реальної інтеграції осіб з інвалідністю у робочий процес, слабкий механізму моніторингу та контролю за виконанням квотних вимог, слабка мотивація роботодавців до створення доступного робочого середовища. Це засвідчує необхідність подальшого удосконалення цього механізму.

Незважаючи на те, що Україна, використовуючи європейський досвід, застосувала механізм поєднання квотування робочих місць із системою штрафних санкцій для підприємств, які не дотримуються встановлених нормативів, впровадження цих інструментів не забезпечило очікуваного результату. Зокрема, не вдалося істотно підвищити рівень соціальної відповідальності бізнесу та забезпечити ефективну інтеграцію осіб з інвалідністю на ринку праці. Підтвердженням цього є той факт, що лише близько 15 % осіб з інвалідністю офіційно працевлаштовані, тобто фактично інтегровані у ринок праці України. При цьому тенденції до суттєвого зростання цього показника поки що не спостерігаються.

Як слушно зазначає М. Абдуліна, аналізуючи практичні причини непрацевлаштування осіб з інвалідністю, вона виокремлює такі ключові чинники: «1. Стигматизація та дискримінація. Люди з інвалідністю часто стикаються з упередженнями, що вони не можуть ефективно виконувати роботу. ... 2. Нестача інфраструктури. Багато робочих місць та громадських об'єктів не адаптовані для людей з інвалідністю... 3. Недостатнє законодавче регулювання та виконання законів. Закони щодо працевлаштування людей з інвалідністю часто не виконуються належним чином... 4. Низький рівень освіти. Люди з інвалідністю часто не мають доступу до якісної освіти та професійної підготовки, що обмежує їх можливості з працевлаштування. Тут йдеться і про фізичний доступ через нерозвиненість інфраструктури, і про брак адаптованості навчального процесу та програм до особливих потреб... 5. Брак інформації. Багато роботодавців не знають про переваги працевлаштування людей з інвалідністю і про існування програм підтримки...» [282].

Як варіант вирішення наявної проблеми, можна визначити необхідність розширити можливості для нестандартних форм зайнятості, включаючи дистанційну роботу та неповну зайнятість, які широко використовуються в країнах ЄС для забезпечення трудової інтеграції осіб з інвалідністю. Крім того, запровадження програм підтримки самозайнятості та підприємництва для осіб з інвалідністю може стати додатковим механізмом розширення додаткових заходів соціального характеру для них. Крім того, удосконалення законодавства має включати подальше посилення відповідальності роботодавців за порушення прав працівників з інвалідністю та створення механізмів державного і громадського контролю за дотриманням умов працевлаштування. Як відзначалось у попередньому підрозділі роботи, у країнах ЄС такі механізми включають незалежний моніторинг, проведення аудитів доступності робочих місць та регулярну звітність роботодавців про дотримання прав осіб з інвалідністю у трудових відносинах. Такі заходи будуть носити позитивний характер, як для ринку праці, так і для удосконалення механізмів надання соціального захисту осіб з інвалідністю.

Аналізуючи стан та причини працевлаштування осіб з інвалідністю, О. І. Продиус та Л. О. Красиловська слушно відмічають: «Система інклюзивного працевлаштування здатна найбільш повно забезпечити реалізацію принципів сталого та збалансованого розвитку, водночас уникаючи таких загроз, як: кризи, пов'язані з дефіцитом ресурсів; зростання соціальної нерівності та бідності; виключення окремих маргіналізованих груп з економічного та соціального життя суспільства; зростання рівня безробіття. Саме працевлаштування на засадах інклюзії має потенціал стати поштовхом до економічного прогресу і сприяти підвищенню добробуту всіх верств населення без винятку. Повноцінне партнерство у контексті інклюзивного розвитку можливе лише за умови наявності спільних цінностей, єдності у розумінні механізмів, а також узгодженості позицій щодо необхідності інклюзивного підходу як інструменту зміцнення економічної безпеки держави» [283, с. 192].

Окремим аспектом гармонізації є реформування системи реабілітації на основі міжнародних стандартів. Європейські моделі передбачають комплексний підхід до реабілітації, що охоплює не лише медичний компонент, а й професійну та соціальну адаптацію. В Україні необхідно запровадити систему раннього втручання та індивідуальних реабілітаційних планів, що дозволить підвищити ефективність соціального захисту та інтеграції осіб з інвалідністю. У цьому контексті цікавою є думка А. О. Дутко, стаття якої дозволяє виокремити ключові пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання сфери медичної реабілітації в Україні. Учена наголошує на багатофакторних проблемах: дефіциті кадрів і обладнання, фрагментарності нормативної бази, обмеженому доступі до послуг. У зв'язку з цим пропонуються оновлення законодавства з урахуванням міжнародного стандартів досвіду реабілітації, зокрема мультидисциплінарного підходу, який охоплює роботу фахівців різних галузей. Також актуальним є нормативне врегулювання телереабілітації як форми надання допомоги в умовах війни та обмеженої мобільності пацієнтів [284].

Враховуючи позицію А. О. Дутко, важливим кроком у процесі гармонізації є забезпечення доступності публічних і соціальних послуг. Це передбачає розвиток інклюзивної інфраструктури, впровадження цифрових сервісів для оформлення соціальних виплат і послуг, а також створення умов для участі осіб з інвалідністю в процесі прийняття рішень як на місцевому, так і на національному рівнях. У країнах Європейського Союзу активно впроваджуються механізми громадського моніторингу соціальної політики, що може слугувати цінним орієнтиром для України в контексті підвищення прозорості та ефективності реалізації соціальних програм.

Гармонізація нормативної бази має передбачати розширення державних гарантій фінансування медичних послуг для осіб з інвалідністю, створення спеціалізованих реабілітаційних центрів, інтеграцію сучасних технологій у процес лікування та реабілітації. Безумовно, певні кроки у цьому напрямі вже здійснені. Зокрема, Стратегія розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 січня 2025 року № 34-р, передбачає постійний розвиток та удосконалення програми медичних гарантій, зокрема деталізацію розрахунків та витрат у межах послуг, що сприяє підвищенню якості та доступності медичних послуг для всіх громадян, включаючи осіб з інвалідністю [285]. Крім того, одним із завдань для досягнення оперативної цілі № 1 згаданої Стратегії, яка звучить як «забезпечення створення рівних умов та безперешкодного доступу населення до своєчасної, безпечної та якісної медичної допомоги» є саме «забезпечення використання принципів інклюзивності та безбар'єрності доступу під час розроблення та надання послуг охорони здоров'я, зокрема електронних, з урахуванням потреб осіб з інвалідністю, порушеннями повсякденного функціонування та обмеженнями життєдіяльності» [285].

Таким чином, гармонізація законодавства з європейськими стандартами є необхідною передумовою створення ефективної та сучасної системи соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні. Інтеграція європейських підходів дозволить не лише покращити якість надання соціальних послуг, а й

сприятиме формуванню інклюзивного суспільства, в якому особи з інвалідністю матимуть рівні можливості для повноцінного життя та самореалізації, а також до посилення правових гарантій у сфері соціального захисту.

2. Удосконалення системи соціальних виплат для осіб з інвалідністю. Цей напрям є критично важливим для розвитку соціального захисту в Україні, оскільки, за свідченням багатьох дослідників, ЗМІ, виступами та звітами різних міжнародних та національних організацій [286], наявні механізми не забезпечують гідного рівня життя, а розміри виплат часто не відповідають реальним витратам населення, зокрема і осіб з інвалідністю. Проблеми фінансування, бюрократизації процедур, а також відсутність гнучких механізмів коригування соціальних виплат відповідно до економічної ситуації та індивідуальних потреб роблять необхідним реформування цієї сфери.

Європейський досвід демонструє ефективність підходу, який базується на прив'язці соціальних виплат до реального прожиткового мінімуму, що дозволяє своєчасно коригувати їхній розмір залежно від рівня інфляції та змін у вартості життя. Наприклад, у Франції діє механізм автоматичної індексації соціальних виплат відповідно до змін індексу споживчих цін, що дозволяє підтримувати стабільний рівень добробуту осіб з інвалідністю [287]. В Україні ж соціальні виплати, згідно зі ст. 46 Конституції України, базуються на прожитковому мінімумі, який встановлюється законодавчо. Проте, на жаль, часто саме прожитковий мінімум не відповідає фактичним витратам громадян, що робить необхідним запровадження системи динамічного перегляду рівня виплат відповідно до економічних показників. Перший заступник Міністра соціальної політики України у своєму виступі на слуханнях Комітету з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів ВРУ на тему: «Вплив розмірів прожиткових мінімумів на стан соціального захисту громадян України, особливо пенсіонерів, осіб з інвалідністю в Україні та дітей до 18 років» відмічає: «На сьогодні бачимо значний розрив між фактичним рівнем прожиткового мінімуму, який обраховується за неідеальною, але тим не менш

методологією Міністерством соціальної політики, і тим рівнем прожиткового мінімуму, який встановлюється в Законі про Державний бюджет...» [288].

Окремою проблемою є відсутність індивідуалізованого підходу до соціальної підтримки осіб з інвалідністю. У багатьох країнах ЄС, зокрема в Нідерландах, працює модель персональних соціальних планів, яка враховує не лише ступінь інвалідності, а й реальні потреби конкретної особи, зокрема витрати на лікування, догляд, реабілітацію, транспорт та спеціалізоване обладнання [289]. Запровадження аналогічної системи в Україні дозволило б підвищити ефективність державної підтримки, спрямовуючи ресурси саме туди, де вони найбільш необхідні.

Значна увага має бути приділена збільшенню фінансування окремих програм соціального захисту, адже в Україні рівень державного фінансування залишається низьким у порівнянні з європейськими країнами. Незважаючи на те, що із загального обсягу видатків на соціальний захист населення, запланованих у державному бюджеті на 2025 рік у сумі майже 421 млрд грн, 6,7 млрд грн буде спрямовано на соціальний захист осіб із інвалідністю, що на 300 млн грн більше, ніж у поточному році [290]. Водночас, якщо здійснити умовний розрахунок і поділити зазначену суму на кількість осіб з інвалідністю (а саме близько 3 млн осіб), то отримаємо лише 2 233 грн на одну особу на рік – що, безумовно, свідчить про вкрай низький рівень бюджетного планування. За таких умов в Україні необхідно запровадити ефективний механізм залучення додаткових ресурсів для забезпечення стабільності та достатності соціальних виплат.

Окрім збільшення фінансування, важливим напрямом удосконалення є спрощення процедури отримання соціальних виплат, оскільки чинна система передбачає значну кількість бюрократичних процедур, що створює додаткові труднощі для осіб з інвалідністю. Запровадження електронного кабінету особи з інвалідністю частково полегшило доступ до соціальних послуг (наприклад, подання заяви на забезпечення допоміжними засобами реабілітації: протезами, ортопедичним взуттям, кріслами колісними, милицями тощо

[291]). Однак процес призначення виплат залишається тривалим і складним, що потребує змін, зокрема скорочення строків розгляду заяв та мінімізації ризиків зловживань. У цьому контексті важливим є подальший розвиток цифрових платформ для подання документів особами з інвалідністю, що дозволить уникнути необхідності особистого відвідування державних установ.

Отже, реформування системи соціальних виплат має включати прив'язку виплат до фактичного прожиткового мінімуму, впровадження персоналізованих соціальних програм, збільшення фінансування програм підтримки та цифровізацію процесу отримання допомоги. Запровадження сучасних механізмів їх реалізації, з урахуванням позитивного досвіду інших країн, дозволить зробити систему соціального захисту більш ефективною, прозорою та адаптованою до реальних потреб осіб з інвалідністю, що сприятиме їхній соціальній інтеграції та покращенню якості життя.

### 3. Покращення доступу до медичних та реабілітаційних послуг.

Питання доступності медичних і реабілітаційних послуг для осіб з інвалідністю є одним із ключових аспектів системи соціального захисту в Україні. В умовах воєнного стану, коли значна кількість військовослужбовців і цивільного населення зазнає травм, що призводять до інвалідності, проблема реабілітації набуває ще більшої актуальності. Водночас чинна система реабілітації та медичного обслуговування осіб з інвалідністю має низку структурних недоліків. Серед них – недостатнє фінансування, обмежена кількість реабілітаційних центрів, нестача кваліфікованих фахівців, а також відсутність ефективних механізмів контролю за якістю надання послуг.

Одним із першочергових напрямів реформування має стати розширення державних гарантій у сфері медичного забезпечення та реабілітації осіб з інвалідністю. Наразі основними джерелами фінансування реабілітаційних послуг є державний бюджет, кошти Пенсійного фонду України та місцеві бюджети. Однак значна частина необхідних реабілітаційних заходів залишається поза межами державного забезпечення, що змушує осіб з

інвалідністю самостійно або за рахунок благодійників покривати витрати на лікування та реабілітацію. З огляду на зростання потреб, доцільним є розширення переліку реабілітаційних послуг, які фінансуються з державного бюджету, а також спрощення механізмів їх отримання в межах Програми медичних гарантій, яку адмініструє Національна служба здоров'я України (НСЗУ). Позитивним досягненням медичної реформи є запровадження обов'язкових вимог до медичних закладів, що працюють за Програмою медичних гарантій. Зокрема, такі заклади повинні бути обладнані пандусами, ліфтами, облаштованими вбиральнями, доступною навігацією та створити умови для самостійного пересування осіб на кріслах колісних. НСЗУ не укладає договорів із закладами, які не забезпечують безперешкодного доступу для осіб з інвалідністю [292].

На сьогодні фінансування реабілітаційних послуг здійснюється за залишковим принципом, що суттєво обмежує доступ до якісного лікування. На це прямо вказує Державна аудиторська служба України, яка у плановому порядку провела державний фінансовий аудит виконання бюджетної програми 2507030 «Заходи із соціальної, трудової та професійної реабілітації осіб з інвалідністю» (далі – КПКВК 2507030) щодо використання бюджетних коштів для забезпечення окремих категорій населення України технічними та іншими засобами реабілітації за період з 01.01.2019 по 31.12.2022 роки. У відповідному аудиторському звіті зазначено: «За результатами аудиту стан його виконання (за період з 01.01.2019 по 31.12.2022 роки) оцінено як «умовно ефективно» через наявність упущень, недоліків нормативно-правового, організаційного, фінансового, матеріально-технічного характеру, які негативно впливають на досягнення мети бюджетної програми та економність витрачання бюджетних коштів. Зокрема, аудит показав, що обсяги її фінансування за напрямом «Забезпечення окремих категорій населення України технічними та іншими засобами реабілітації» у 2020–2022 роках були меншими від потреби на 521 578,1 тис. грн. Це стало однією з причин незабезпечення технічними засобами реабілітації 102 084 осіб з інвалідністю»

[293]. На нашу думку, для вирішення цієї проблеми необхідно закріпити нормативні гарантії фінансування реабілітації на рівні не нижче певного відсотка від загального бюджету на охорону здоров'я, що дозволить забезпечити прогнозованість та стабільність у наданні медичної допомоги особам з інвалідністю. Окрім того, додатковим важливим аспектом є удосконалення механізмів контролю за якістю медичних та реабілітаційних послуг. Наразі державний контроль здійснюється через МОЗ України та профільні контролюючі органи, однак відсутність єдиної системи моніторингу якості реабілітаційних послуг призводить до значних диспропорцій у їх наданні. Зокрема, пацієнти з різних регіонів мають нерівний доступ до послуг залежно від рівня фінансування місцевих закладів охорони здоров'я та їх технічного забезпечення.

Для підвищення якості надання медичних послуг необхідно створити єдину державну систему оцінки ефективності реабілітаційних заходів, яка передбачатиме незалежний аудит медичних закладів та запровадження механізму акредитації для реабілітаційних центрів, що дозволить підвищити стандарти якості лікування та зменшити ризики неефективного використання бюджетних коштів.

Окремою проблемою залишається недостатня кількість кваліфікованих фахівців у сфері реабілітації. В Україні існує дефіцит лікарів усіх спеціальностей, а особливо лікарів-реабілітологів, фізичних терапевтів та психологів, що значно ускладнює процес відновлення осіб з інвалідністю, особливо військовослужбовців та екскомбатантів. Аналітики зазначають, що «неможливість оперативно потрапити до сімейного лікаря та брак спеціалістів зокрема суттєво уповільнює строки проходження екскомбатантами/екскомбатантками АТО/ООС медичних комісій, необхідних для отримання санаторно-курортного лікування, підтвердження інвалідності тощо» [294, с. 7]. Незадоволеність особами з інвалідністю перебігом і результатами фізичної реабілітації досить часто пояснюється саме відсутністю необхідних сучасних засобів фізичної реабілітації та браком спеціалістів. Саме

тому доцільним є створення державної програми стимулювання навчання у сфері реабілітації, що передбачатиме надання цільових грантів на підготовку фахівців та забезпечення можливостей для їхнього працевлаштування у регіонах, де доступність медичних послуг є обмеженою.

Окремий напрям реформування – спрощення доступу до реабілітації через розвиток цифрових технологій та телемедицини. На сьогодні особи з інвалідністю, особливо ті, які проживають у віддалених населених пунктах, стикаються з проблемою фізичного доступу до реабілітаційних установ. Для вирішення цієї проблеми необхідно розширювати впровадження системи телереабілітації, яка дозволить отримувати консультації фахівців дистанційно, а також забезпечити створення регіональних мобільних реабілітаційних бригад, які надаватимуть допомогу за місцем проживання пацієнтів.

Також важливим питанням залишається розвиток державно-приватного партнерства у сфері реабілітації. Поки що значну частину реабілітаційних послуг в Україні надають приватні клініки, однак через високу вартість таких послуг вони залишаються недоступними для більшості осіб з інвалідністю. Для розширення доступу до реабілітаційного лікування необхідно створити механізм компенсації вартості реабілітації у приватних закладах за рахунок державного фінансування, що дозволить зменшити навантаження на державні установи та забезпечити більш якісне надання послуг.

Таким чином, реформування медичних та реабілітаційних послуг в Україні має бути спрямоване на розширення державного фінансування реабілітації, підвищення якості послуг через систему моніторингу, розвиток телемедицини та залучення приватного сектору до надання реабілітаційних послуг. Впровадження зазначених змін дозволить забезпечити осіб з інвалідністю необхідними медичними послугами, сприятиме їхній соціальній інтеграції та покращить ефективність державної політики у сфері охорони здоров'я.

#### 4. Запровадження ефективних механізмів контролю.

Ефективне функціонування системи соціального захисту осіб з інвалідністю неможливе без чітких механізмів контролю, які гарантуватимуть виконання законодавчих норм, забезпечуватимуть відповідальність за їх порушення та сприятимуть підвищенню прозорості соціальних програм. На сьогодні контроль за дотриманням прав осіб з інвалідністю в Україні здійснюється низкою державних органів, зокрема Міністерством соціальної політики України, Державною службою України з питань праці, Національною службою здоров'я України, місцевими органами соціального захисту тощо. Окрему роль у цій сфері відіграє також Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю, який виконує низку функцій, пов'язаних із моніторингом та реалізацією соціальних програм. Однак на практиці відсутність єдиного, скоординованого механізму моніторингу, а також слабка взаємодія між контрольними органами призводять до системних порушень. Серед найбільш поширених — невиконання квот на працевлаштування осіб з інвалідністю, неналежне фінансування соціальних програм, зловживання при наданні соціальних послуг та випадки дискримінації осіб з інвалідністю в різних сферах суспільного життя. Марія Ясеновська відзначає, що «ці люди постійно стикаються з проблемою неоднакового ставлення до себе з боку держави та приватних осіб порівняно з особами, які інвалідності не мають. Це проявляється в неможливості нарівні з іншими особами отримати дошкільну, середню та вищу освіту, працевлаштуватися на загальних засадах відповідно до оголошеної підприємством вакансії, скористатися певними соціальними послугами, самостійно звернутися до суду та ін. Така ситуація є фактичним підтвердженням дискримінаційної практики у ставленні держави і суспільства до людей з інвалідністю» [295, с.3]. Саме тому критично важливо посилити контроль за механізмами соціального забезпечення осіб з інвалідністю. Одним із способів вирішення цієї проблеми може стати автоматизація процесу розподілу соціальних виплат через єдиний електронний реєстр осіб з інвалідністю, що дозволить зменшити людський фактор і зробити систему більш прозорою. Також необхідно запровадити механізм публічного

звітування про виконання соціальних програм, що передбачатиме регулярне оприлюднення даних про витрачання коштів на офіційних веб-порталах державних органів.

Ще одним важливим напрямом удосконалення механізмів контролю є розширення повноважень органів соціального захисту у сфері моніторингу дотримання прав осіб з інвалідністю. На сьогодні державні установи мають обмежені можливості для здійснення повноцінних перевірок виконання соціальних програм, що значно ускладнює виявлення порушень та оцінку ефективності заходів. Доцільним кроком є впровадження механізму незалежного аудиту соціальних програм, який передбачатиме їх регулярну оцінку як з боку державних органів, так і громадських організацій. Такий підхід сприятиме підвищенню прозорості, підзвітності та довіри до системи соціального захисту осіб з інвалідністю.

Окрім державного контролю, важливу роль у забезпеченні прозорості та ефективності соціального захисту має відігравати громадський контроль. У багатьох країнах ефективно функціонують механізми незалежного моніторингу соціальних послуг, у яких беруть участь правозахисні організації, громадські об'єднання осіб з інвалідністю та незалежні експерти. В Україні громадські ініціативи мають обмежений вплив на процес ухвалення рішень у сфері соціального захисту, що потребує суттєвого перегляду. Попри те, що Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» передбачає участь громадських об'єднань осіб з інвалідністю у розробці нормативно-правових актів, які стосуються матеріального, соціально-побутового та медичного забезпечення, а також у здійсненні громадського контролю за дотриманням їхніх прав [27], на жаль, у ньому не визначено чітких механізмів і процедур реалізації такого контролю. Це значно обмежує його практичну ефективність і потребує нормативного доопрацювання.

Таким чином, запровадження ефективних механізмів контролю за дотриманням прав осіб з інвалідністю вимагає посилення відповідальності

роботодавців та державних органів за порушення соціальних гарантій, розширення повноважень органів соціального захисту у сфері моніторингу та впровадження громадського контролю за соціальними програмами. Впровадження зазначених заходів сприятиме підвищенню ефективності соціального захисту, забезпеченню прозорості фінансування державних програм та посиленню захисту осіб з інвалідністю від дискримінації та порушення їхніх прав.

#### 5. Цифровізація соціальних послуг.

Розвиток цифрових технологій у сфері соціального захисту є необхідною умовою для підвищення доступності, ефективності та прозорості соціальних послуг для осіб з інвалідністю. Запровадження цифрових рішень дозволить не лише спростити процедури отримання соціальних виплат, а й підвищити контроль за реалізацією соціальних програм, зменшити корупційні ризики та забезпечити більш адресну підтримку.

Одним із ключових напрямів цифровізації є продовження створення єдиного електронного реєстру осіб з інвалідністю, який має містити актуальну інформацію про соціальний статус кожної особи, її потреби та історію отримання соціальних послуг. Попри те, що ще у 2011 році було затверджено Положення про централізований банк даних з проблем інвалідності [296], яке передбачало створення та функціонування автоматизованої системи для визначення потреб осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення, на сьогодні реєстр перебуває в процесі формування. Запровадження повноцінного електронного реєстру дозволить автоматизувати процес нарахування соціальних виплат, зменшити кількість необхідних довідок і заяв, а також усунути дублювання даних між різними державними установами. Крім того, на основі цього реєстру можна буде впроваджувати персоналізовані соціальні програми, що дозволить адаптувати допомогу до індивідуальних потреб кожної особи з інвалідністю..

Таким чином, удосконалення правового регулювання соціального забезпечення осіб з інвалідністю – це процес поступовий і багатосторонній.

Необхідно одночасно оновлювати законодавство, зміцнювати фінансові можливості держави та змінювати підходи у практичній діяльності органів і установ соціального захисту. Сучасні напрями удосконалення правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні мають бути спрямовані на адаптацію національної системи до сучасних соціально-економічних викликів, підвищення ефективності соціальних виплат, розширення реабілітаційних програм, розвиток інклюзивного ринку праці та цифровізацію соціальних послуг. Інтеграція цих підходів у правову систему забезпечить більш ефективну реалізацію прав осіб з інвалідністю та сприятиме їхній соціальній інтеграції відповідно до міжнародних стандартів. Це дозволить забезпечити гідні умови життя для мільйонів громадян з інвалідністю та виконати міжнародні зобов'язання України у сфері захисту прав людини. Такий підхід є важливим кроком на шляху формування України як правової та соціальної держави, у якій жодна вразлива група населення не залишається поза увагою та належною підтримкою.

### Висновки до Розділу 3

1. Дослідження іноземного досвіду правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю дозволило виокремити три основні моделі – скандинавську, континентальну та англо-американську, кожна з яких має свої особливості правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю та різний обсяг гарантій соціального забезпечення. Скандинавська модель характеризується універсальністю, високим рівнем державного фінансування та наданням соціальних послуг усім громадянам незалежно від їхнього соціально-економічного статусу. Континентальна модель базується на соціальному страхуванні та прив'язує обсяг соціального забезпечення до трудового внеску особи. Англо-американська модель ґрунтується на мінімальному державному втручанні, адресній допомозі та пріоритеті антидискримінаційного законодавства над соціальними гарантіями.

2. Найбільш прогресивними серед європейських країн у сфері правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю є Німеччина, Франція, Швеція та Польща. Німецька модель характеризується інтеграцією осіб з інвалідністю в загальну систему соціального страхування та акцентом на професійній реабілітації. Французька система відзначається централізованим підходом та персоніфікацією допомоги. Шведська модель забезпечує високий рівень універсальності та індивідуалізації підтримки. Польський досвід демонструє ефективний шлях трансформації пострадянської системи соціального захисту відповідно до європейських стандартів.

3. Англо-саксонська модель соціального захисту осіб з інвалідністю, яка представлена системами США, Канади та Великої Британії, характеризується ліберальним підходом з акцентом на антидискримінаційне законодавство та рівні можливості. Основною перевагою цієї моделі є акцент на забезпечення громадянських прав осіб з інвалідністю та їхню інтеграцію в суспільство. Водночас ця модель має обмежений обсяг соціальних гарантій

порівняно з європейськими моделями.

4. Для України найбільш доцільним є запозичення елементів континентальної моделі соціального захисту осіб з інвалідністю, зокрема в частині інтеграції в систему соціального страхування та стимулювання працевлаштування. Досвід Польщі є особливо цінним, оскільки ця країна здійснила успішну трансформацію системи соціального захисту в контексті євроінтеграції. Водночас впровадження окремих елементів скандинавської моделі (персоніфікація підтримки) та англо-американської моделі (антидискримінаційні механізми) також є доцільним, з урахуванням адаптації до українських реалій.

5. Обґрунтованою є необхідність гармонізації законодавства України з європейськими стандартами у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю. Ключовими напрямками гармонізації є удосконалення механізмів працевлаштування осіб з інвалідністю (квотування, стимулювання роботодавців, створення спеціальних робочих місць), реформування системи реабілітації відповідно до міжнародних стандартів та забезпечення доступності публічних і соціальних послуг.

6. Основними напрямками вдосконалення системи соціальних виплат для осіб з інвалідністю є: прив'язка виплат до фактичного прожиткового мінімуму, впровадження механізму автоматичної індексації відповідно до економічних показників, персоналізація соціальної підтримки, з урахуванням індивідуальних потреб, збільшення фінансування соціальних програм та спрощення процедури отримання соціальних виплат.

7. Покращення доступу до медичних та реабілітаційних послуг є критично важливим напрямом удосконалення соціального захисту осіб з інвалідністю, особливо в умовах воєнного стану. Запропоновано розширення державних гарантій у сфері медичного забезпечення та реабілітації, удосконалення механізмів контролю за якістю послуг, підготовку кваліфікованих фахівців, розвиток телемедицини та державно-приватного партнерства у сфері реабілітації.

8. Впровадження ефективних механізмів контролю є необхідною умовою для забезпечення прозорості та ефективності соціального захисту осіб з інвалідністю. Запропоновано посилення відповідальності за порушення соціальних гарантій, розширення повноважень органів соціального захисту у сфері моніторингу та впровадження механізмів громадського контролю за соціальними програмами.

9. Цифровізація соціальних послуг є важливим напрямом удосконалення соціального захисту осіб з інвалідністю, який дозволить підвищити доступність, ефективність та прозорість соціальних послуг. Ключовими елементами цифровізації є створення єдиного електронного реєстру осіб з інвалідністю, розвиток електронних сервісів для оформлення соціальних виплат і послуг, а також впровадження цифрових платформ для моніторингу якості соціальних послуг.

10. Враховуючи збільшення кількості осіб з інвалідністю внаслідок війни, визначено необхідність адаптації системи соціального захисту до нових викликів, зокрема через розширення програм реабілітації для військовослужбовців та цивільних осіб, які отримали інвалідність внаслідок бойових дій, а також через розвиток системи психологічної підтримки та професійної реадаптації.

Таким чином, удосконалення правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин потребує комплексного підходу, який включає гармонізацію законодавства з європейськими стандартами, реформування системи соціальних виплат, покращення доступу до медичних та реабілітаційних послуг, запровадження ефективних механізмів контролю та цифровізацію соціальних послуг. Реалізація запропонованих напрямів сприятиме підвищенню ефективності соціального захисту осіб з інвалідністю та їхній повноцінній інтеграції в суспільство.

## ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягало у комплексному дослідженні правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин. Проведений аналіз дозволив переосмислити концепцію соціального захисту осіб з інвалідністю в контексті переходу від медичної до соціальної моделі, дослідити структуру та особливості їхнього правового статусу, здійснити порівняльний аналіз іноземних моделей соціального захисту та розробити практичні рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства з урахуванням сучасних викликів. За результатами дослідження сформульовано наступні висновки:

1. Соціальний захист осіб з інвалідністю є стратегічно важливим напрямом соціальної політики держави та представляє собою комплексне багатоаспектне явище, що охоплює соціально-правову, економічно-фінансову, організаційну діяльність уповноважених державою органів та установ, недержавних організацій, фізичних осіб. Ця діяльність, базуючись на конституційних засадах соціальної політики держави, спрямована на реалізацію підтримки та допомоги особам з інвалідністю з метою забезпечення їхньої життєдіяльності відповідно до базових соціальних стандартів та гарантій, закріплених у соціально-захисному законодавстві. В умовах сучасного періоду спостерігається трансформація систем соціального захисту осіб з інвалідністю від моделі медичного до соціального підходу, що орієнтований на забезпечення рівних можливостей, інклюзії та самостійності осіб з інвалідністю у всіх аспектах життя.

2. Соціально-забезпечувальні правовідносини є основною формою реалізації соціального захисту осіб з інвалідністю та характеризуються такими ознаками: існують винятково у формі правовідносин; спрямовані на задоволення найнеобхідніших потреб особи з інвалідністю; для вступу в такі відносини особа має зазнати настання соціального випадку інвалідності і

отримати відповідний правовий статус; правовий статус особи з інвалідністю визначає обсяг її соціально-забезпечувальних прав та обов'язок визначених законодавством органів забезпечити їх реалізацію; об'єктом соціально-забезпечувальних правовідносин є ті блага (пенсії, соціальні допомоги, соціальні послуги та соціальні пільги), які визначені законодавством і на які особа з інвалідністю може претендувати в силу свого правового статусу. Найбільш обґрунтованим є поділ соціально-забезпечувальних правовідносин за видом соціального забезпечення на: пенсійні правовідносини; правовідносини з надання соціальних допомог; правовідносини з надання соціальних послуг; правовідносини з надання соціальних пільг.

3. Гарантії соціального захисту осіб з інвалідністю закріплені в нормативно-правових актах різного рівня та забезпечують реалізацію прав осіб з інвалідністю на соціальне забезпечення. Установлено, що інвалідність є самостійним видом соціального випадку, який не тотожний непрацездатності та може бути породжений як біологічними (фізіологічними), так і іншими факторами (професійними, державно-політичними, техногенними та екологічними). Причини інвалідності суттєво впливають на соціальне забезпечення осіб з інвалідністю, оскільки зумовлюють обсяг соціально-забезпечувальних прав. Виявлено суттєву нерівномірність у забезпеченні прав осіб з інвалідністю залежно від причини інвалідності, що створює внутрішню стратифікацію серед цієї категорії громадян і суперечить принципу соціальної справедливості.

4. Правовий статус осіб з інвалідністю як учасників соціально-забезпечувальних відносин – це правове становище осіб з інвалідністю, закріплене нормами права соціального забезпечення, що виражається через систему суб'єктивних прав, підвищений рівень гарантування таких прав для забезпечення рівності в реалізації загального правового статусу особистості. Формування цього статусу відбувається в контексті сучасної парадигми соціальної держави, яка передбачає визнання осіб з інвалідністю не об'єктом благодійності, а повноцінними суб'єктами права. Це означає перехід від

медичної моделі інвалідності до соціальної моделі, що розглядає інвалідність як результат взаємодії особи з бар'єрами в зовнішньому середовищі.

5. Правовий статус осіб з інвалідністю має багаторівневу структуру, що включає загальний, галузевий, спеціальний та індивідуальний статуси. Елементи правового статусу осіб з інвалідністю характеризуються різним ступенем нормативного регулювання: права і гарантії мають найбільш розгалужену та деталізовану систему правового регулювання, тоді як обов'язки та відповідальність мають менш детальне нормативне закріплення. Спеціальна галузева правосуб'єктність осіб з інвалідністю є визначальним елементом їхнього правового статусу і виникає з моменту офіційного встановлення інвалідності компетентними органами. З 2024 року відбулось реформування системи, запроваджено концепцію «повсякденного функціонування особи», що передбачає індивідуалізований підхід до встановлення інвалідності через експертні команди з оцінювання функціонування.

6. Право на реабілітацію є фундаментальним елементом правового статусу осіб з інвалідністю, що виступає інтегративним механізмом для реалізації інших прав та можливостей. Воно охоплює систему гарантованих державою медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних та соціально-побутових заходів, спрямованих на відновлення порушених функцій організму, забезпечення соціальної незалежності та повноцінну адаптацію в суспільстві. Реабілітація осіб з інвалідністю є багаторівневим та мультидисциплінарним процесом, який виходить далеко за межі суто медичних заходів. Ключовим інструментом забезпечення права на реабілітацію є індивідуальна програма реабілітації, яка розробляється з урахуванням специфічних потреб кожної особи. Сучасна система реабілітації осіб з інвалідністю в Україні характеризується фрагментарністю та відсутністю цілісного підходу, що суттєво знижує її ефективність.

7. Аналіз іноземного досвіду правового регулювання соціального

захисту осіб з інвалідністю дозволив виділити три основні моделі: скандинавську, континентальну та англо-американську. Скандинавська модель характеризується універсальністю та високим рівнем державних гарантій; континентальна модель ґрунтується на принципах соціального страхування та корпоративної солідарності; англо-американська модель зосереджена на мінімальному державному втручанні та антидискримінаційному законодавстві. Детальне вивчення європейського досвіду, зокрема систем соціального захисту Німеччини, Франції, Швеції та Польщі, виявило їхні специфічні особливості та досягнення. Для України найбільш доцільним є впровадження елементів континентальної моделі, зокрема в частині інтеграції в систему соціального страхування та стимулювання працевлаштування. Досвід Польщі має особливу цінність, з огляду на схожість історичних контекстів та євроінтеграційних процесів.

8. Основними напрямками вдосконалення правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні є гармонізація законодавства з європейськими стандартами, вдосконалення системи соціальних виплат, покращення доступу до медичних та реабілітаційних послуг, запровадження ефективних механізмів контролю та цифровізація соціальних послуг. Удосконалення системи соціальних виплат потребує прив'язки до фактичного прожиткового мінімуму, впровадження персоналізованих соціальних програм та спрощення процедур отримання допомоги. Особливої актуальності набуває цифровізація соціальних послуг, що дозволить підвищити їх доступність, ефективність та прозорість. В умовах війни та зростання кількості осіб з інвалідністю серед військовослужбовців та цивільного населення особливої значущості набуває адаптація системи соціального захисту до нових викликів, включаючи розширення програм реабілітації та професійної реадaptaції.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Social Security Act of 1935. URL: <https://www.ssa.gov/history/35act.html#:~:text=An%20act%20to%20provide%20for,the%20administration%20of%20their%20unemployment>.
2. Загальна декларація прав людини: прийнята резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_015#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text).
3. Про основні цілі та норми соціальної політики: Конвенція МОП від 22.06.1962 р. № 117. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993\\_016/conv#n50](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_016/conv#n50).
4. Оніщенко Н. М. Правова система і держава в Україні: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 132 с.
5. Деліні М. М. Розвиток механізмів соціального захисту населення в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07. Донецьк, 2010. 20 с.
6. Хома Н. М. Моделі соціальної держави: світовий та український досвід: автореф. дис. ... докт. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2013. 32 с.
7. Антоненко О. І. Розвиток системи соціального захисту населення регіону: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.09.01. Одеса: Одеський держ. економічний ун-т, 2006. 20 с.
8. Ярошенко І. С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ: Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана, 2006. 18 с.
9. Гончаров А. Поняття соціального захисту. Підприємництво, господарство і право. 2009. № 10. С. 126-129. URI: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/15757>.
10. Кочемировська О. О., Пищуліна О. М. Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні: аналіт. доп. Київ: НІСД, 2012. 88 с.

11. Танасишин у штаб-квартирі ООН: В Україні понад 3 млн людей з інвалідністю — це люди з величезним потенціалом, навичками, ідеями, силою. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/23795.html>.

12. Pancevski B. In Ukraine, Amputations Already Evoke Scale of World War I. URL: <https://www.wsj.com/articles/in-ukraine-a-surge-in-amputations-reveals-the-human-cost-of-russias-war-d0bca320>.

13. Фомічов К. С. Методи реалізації державної політики у сфері соціальної захищеності осіб з інвалідністю. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2023. № 2. С. 132-137.

14. Калашнікова Л. В. Проблеми соціального захисту інтересів родин, що виховують дітей з інвалідністю та дітей з обмеженими можливостями здоров'я. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2018. Вип. 41. С. 49-55. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISD\\_2018\\_41\\_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISD_2018_41_10).

15. Особа з інвалідністю. Словник української мови. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%96%D0%BD%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B4>.

16. Декларація про права осіб з інвалідністю, прийнята резолюцією 3447 (XXX) Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1975 року.

17. Всесвітня програма дій щодо осіб з інвалідністю, прийнята резолюцією 37/52 Генеральної Асамблеї ООН від 3 грудня 1982 року.

18. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю, прийняті Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН №48/96 від 20 грудня 1993 року. URL: <https://ud.org.ua/zakonodavstvo/mizhnarodni-dokumenti-ta-standarti/171-4896>.

19. Про встановлення загальних рамок для однакового ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності: Директива 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984\\_003-00#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-00#Text).

20. Міщук Г. Ю., Юрчик Г. М. Проблеми реалізації соціальної політики у забезпеченні зайнятості осіб з інвалідністю в Україні. Вісник Хмельницького національного університету. 2020. № 10. С. 71-77.

21. Про економічну самостійність України: Закон від 03.08.1990 р. № 142-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-12#Text>.

22. Концепція соціального забезпечення населення: схвалена постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 року № 3758-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3758-12#Text>.

23. Тищенко О. В. Концептуальні основи становлення сучасного права соціального забезпечення: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ: Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2014. 448 с.

24. Лавроненко В. А. Особливості державної політики у сфері соціального розвитку України. Держава та регіони. Серія: Державне управління. 2010. № 3. С. 212-217.

25. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо соціального захисту осіб з інвалідністю) № 6710 від 13.07.2017. URL: <https://www.rada.gov.ua>.

26. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування терміну «особа з інвалідністю» та похідних від нього: Закон України від 02.10.2018 р. № 2581-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2581-19#Text>.

27. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю: Закон України від 21.03.1991 р. № 875-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12/ed19910321#Text>.

28. Про внесення змін до деяких законів України щодо прав осіб з інвалідністю: Закон України від 22.12.2011 р. № 4213-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4213-17/ed20151004#Text>.

29. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (Редакція станом на 01.01.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

30. Москаленко О. Функції загальнообов'язкового державного соціального страхування. Вісник Академії правових наук України. 2013. № 1 (13). С. 139-147.

31. Смирнова І. І., Медведєва Т. А., Серьогіна О. В. Дослідження проблем соціального захисту осіб з інвалідністю в Україні. Вісник економічної науки України. 2020. № 2. С. 105-111.

32. Бичков С. І. Сучасна система соціального захисту в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2011. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=376>.

33. Про підсумки роботи органів соціального захисту населення у 1996 році та невідкладні заходи щодо ефективного використання бюджетних коштів в умовах переходу до соціально орієнтованої ринкової економіки: наказ Міністерства соціального захисту населення України від 11.02.1997 року № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0009283-97#Text>.

34. Концепція реформування системи соціальних послуг: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2007 р. № 178-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/75221955>.

35. Стратегія реформування системи надання соціальних послуг: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. № 556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556-2012-%D1%80#Text>.

36. Конвенція про права осіб з інвалідністю: міжнародний документ ООН від 13.12.2006 р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_g71#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text).

37. Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї: Закон України від 16.12.2009 р. № 1767-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17#Text>.

38. Державна цільова програма «Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю» на період до 2020 року: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2012 р. № 706. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-2012-%D0%BF#Text>.

39. Бурик З. М. Реформування системи соціального захисту осіб з інвалідністю: теоретичний аспект. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 11. С. 204-212.

40. Смирнова І. І., Лихошва О. Ю., Рак Н. В., Горієва Л. А. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми в Україні. Економічний вісник Донбасу. 2021. № 2(64). С. 201-208.

41. Кузьменко О. В., Мінка Т. П. Проблеми удосконалення сучасної системи надання соціальних послуг особам з інвалідністю. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2022. № 4. URL: <https://journalpsutir.pnu.edu.ua/index.php/psutir/article/view/126>.

42. Волгіна О. М., Іванова О. Л. Соціальний супровід людей з інвалідністю на робочому місці: посібник. Київ: Ваіте, 2018. 36 с.

43. Павлюк Т., Юрчик І. Система соціального захисту найбільш вразливих верств населення України. Економіка та суспільство. 2022. № 39. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1396/1346>.

44. Якушенко Л. Актуальні проблеми соціального захисту людей з інвалідністю. Аналітична записка Серія «Соціальна політика». 2019. № 9. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-12/analit-yakushenko-social-policy-9-2019.pdf>.

45. Пилипенко П. Д., Бурак В. Я. Гарантії соціального захисту осіб з інвалідністю як складова службового правового статусу. Аналітично-порівняльне правознавство. С. 371-378.

46. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#n10>.

47. Мельник В. П. Соціальний захист осіб з інвалідністю: засади правового регулювання окремих держав-членів ЄС. Підприємство, господарство і право. 2018. № 7. С. 133-138.

48. Аналітична записка з питань порівняльного законодавства щодо встановлення інвалідності (функціонального обмеження) осіб у державах Європейського Союзу, США, Ізраїлі. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32915.pdf>.

49. Union of equality: Strategy for the rights of persons with disabilities 2021 - 2030. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8376&furtherPublications=yes>.

50. Мельник В. П. Соціальний захист осіб з інвалідністю: теоретико-правові проблеми: монографія. Київ: Вид-во «ПВГОІ «Видавництво «Людмила», 2018. 420 с.

51. Тищенко О. В., Черноус С. М., Мельничук Н. О. Соціальне забезпечення в Україні: тенденції реформування: навчальний посібник. Харків: Юрайт, 2023. 236 с.

52. Чанишева Г. Соціальна політика: поняття, цілі та правове забезпечення. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 11. С. 80-85.

53. Машков А. Д. Теорія держави і права. Київ: Алерта, 2024. 452 с.

54. Бурлака О. Щодо проблеми визначення поняття й особливостей соціального захисту сім'ї, дитинства, материнства та батьківства. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 11. С. 123-128.

55. Дараганова Н. В. Розмежування понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення». Юридична наука. 2012. № 8. С. 46-51.

56. Чорна М. Сутність права громадян на соціальний захист. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 4. С. 151-156.

57. Стаховська Н. М. Відносини в праві соціального забезпечення: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2000. 21 с.

58. Раневич О. Ю. Конституційні засади права соціального забезпечення: автореф. дис. кандидата юридичних наук: 12.00.05. Львів, 2019. 19 с.

59. Безусий В. В. Теоретико-правові основи соціального захисту державних службовців в умовах євроінтеграції України: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 440 с.

60. Андріїв В. В., Москаленко О. В., Прилипко С. М., Ярошенко О. М. Правовідносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування: теоретичний аспект: монографія. Харків: Видавництво «ФІНН», 2011. 280 с.

61. Мірошніченко Ю. Конституційно-правові аспекти забезпечення соціальних прав людини і громадянина. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 11. С. 245-250.

62. Прилипко С. М. Предмет права соціального забезпечення: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2007. 47 с.

63. Пилипенко П. Д., Буряк В. Я., Синчук С. М. та ін. Право соціального забезпечення: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. П. Д. Пилипенка. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 496 с.

64. Синчук С. М. Теорія правовідносин соціального забезпечення: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Львів, 2015. 433 с.

65. Кучма О. Л., Сіньова Л. М. Право соціального забезпечення України: навчальний посібник. Київ: ФОП Маслаков, 2019. 306 с.

66. Поняття, предмет, метод та система права соціального захисту. Базовий конспект лекцій. Система електронного забезпечення навчання ЗНУ. URL: [https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/798493/mod\\_resource/content/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82-%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9\\_%D0%9F%D0%A1%D0%97.docx.pdf](https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/798493/mod_resource/content/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82-%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9_%D0%9F%D0%A1%D0%97.docx.pdf).

67. Золотухіна Л. О. Конспект лекцій з дисципліни «Право соціального забезпечення». Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 83 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/1121/4.1.pdf>.

68. Андріїв В. М., Кучма О. Л., Сіньова Л. М. Пенсійне забезпечення у солідарному рівні загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: монографія. Київ: Маслаков, 2018. 474 с.

69. Шумило М. М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: монографія. Київ: Ніка-Центр, 2016. 680 с.

70. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навчальний посібник. Чернігів: ПАТ "ПВК "Десна", 2016. 692 с.

71. Андріїв В. М., Кучма О. Л., Сіньова Л. М. Забезпечення пільгами як різновид соціальної функції держави : навч. посіб. Київ : Юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2017. 524 с.

72. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14#Text>.

73. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80#Text>.

74. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

75. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

76. Синчук С. М. Щодо поняття соціально-забезпечувальних правовідносин. Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична. 2015. С. 407-417.

77. Право соціального забезпечення в Україні : підручник / Т. А. Занфірова, М. І. Іншин, С. М. Прилипко та ін. ; за заг. ред. Т. А. Занфірової, М. І. Іншина, С. М. Прилипка, О. М. Ярошенка. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : ФІНН, 2012. 640 с.

78. Право соціального забезпечення : підручник / О. М. Ярошенко, А. М. Слюсар, І. А. Ветухова та ін. ; за заг. ред. О. М. Ярошенка. Харків : Право, 2019. 376 с.

79. Право соціального забезпечення : навч. посіб. / С. М. Прилипко, Г. С. Гончарова, В. В. Юровська, О. О. Конопельцева ; за заг. ред. В. В. Жернакова. Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. 126 с.

80. Тищенко О. В. Концептуальні основи вчення про предмет права соціального забезпечення. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. № 7. С. 161-164.

81. Потабенко Л. В. Соціальні ризики як підстава набуття права на соціальний захист і соціальне страхування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2019. Вип. 58. Т. 1. С. 173-176.

82. Паровишник О. В. Забезпечення прав інвалідів в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання : монографія. Харків : Право, 2016. 264 с.

83. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>.

84. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України : навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 615 с.

85. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>.

86. Європейський кодекс соціального забезпечення від 16.04.1964 р. (в ред. від 06.11.1990). URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_329#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_329#Text).

87. Конвенція МОП про мінімальні норми соціального забезпечення № 102 від 28.06.1952 р. : ратифіковано Законом України від 16.03.2016 р. № 1024-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-19#Text>.

88. Березіна С. Б. Соціальні ризики: чинники та напрями мінімізації : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.07 / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Київ, 2019. 465 с.

89. Кучма О. Л., Сіньова Л. М. Допомоги як вид соціального забезпечення за законодавством України : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 252 с.

90. Велика українська юридична енциклопедія. Т. 17 : Право соціального забезпечення / редкол.: М. І. Іншин (голова), О. М. Ярошенко (заступник голови), Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева, Н. М. Вапнярчук. Київ : Видавництво Людмила, 2020. 912 с.

91. Полумисна О. О., Булатов В. А. Інтолерантність у заголовках медіа щодо людей з інвалідністю. Теорія та практика дизайну. Культура і мистецтво. Київ : НАУ, 2024. Вип. 2(32). С. 126–133. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8151.2024.32.15>.

92. Віжунов О. В. Доктринальні підходи до розуміння поняття «особа з інвалідністю». Науковий вісник публічного та приватного права. 2019. Вип. 5, т. 1. С. 81-86.

93. Малюга Л. Ю. Соціальний захист інвалідів та постраждалих внаслідок катастрофи на ЧАЕС в Україні : навч. посіб. Київ : Алерта, 2016. 324 с.

94. Санжарук Т. О. Правовий статус як властивість індивідуального суб'єкта права та компетенція як властивість колективного суб'єкта права. Актуальні проблеми держави і права. 2005. Вип. 25. С. 122-128.

95. Сорочкін О. Правовий статус особи: методологічно-концептуальний аналіз. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Юридичні науки. 2024. № 4 (44). С. 252-257.

96. Бук М. О. Правове регулювання соціального обслуговування осіб з інвалідністю : дис. ... канд. юрид. наук. 210 с.

97. Степанова Т. В. Щодо співвідношення поняття «правового статусу» та суміжних категорій. Правова держава. 2025. № 19. С. 35-39.

98. Безусий В. В. Окремі питання правового статусу людини в державі. Форум права. 2009. № 2. С. 44-49.

99. Макаренко В. В. Поняття правового статусу особистості як члена громадянського суспільства. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. 2013. Вип. 22. С. 141-148.
100. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
101. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та головн. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
102. Макарук В. В. Поняття "Правовий статус особи" в теоретико-правовій літературі. Право.ua. 2015. № 3. С. 18-22.
103. Шульга А. М. "Особа" і "Особистість" як терміни правничої лінгвістики. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : тези доп. круглого столу (м. Харків, 27 жовтня 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 221-223.
104. Стефанчук Р. О. Про розмежування понять "Особистість" та "Особистий" у філософії. Проблеми філософії права. 2006-2007. Том IV-V. С. 184-192.
105. Петлевич Н. С. "Особистість" - основоположне поняття філософії права. Держава і право. 2010. № 47. С. 55-61.
106. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.01. Львів, 2017. 524 с.
107. Полковська І. К. Поняття і принципи конституційного правового статусу особи в Україні. Право і суспільство. 2012. № 4. С. 19-23.
108. Кофман Б. Я. Актуальні питання нормaproєктування правового статусу людини і громадянина в конституційному праві України: до формування парадигми процесуально-стадійного забезпечення. Часопис Київського університету права. 2020. № 2. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2020.20.
109. Окунєєв І. С. Загально-теоретичні засади правового статусу суб'єкта права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Інститут законодавства ВР України. Київ, 2010. 20 с.

110. Голован З. С. Суб'єкти трудового права та суб'єкти трудових правовідносин: співвідношення понять та змісту. Форум права. 2007. № 1. С. 23-25.
111. Санжарук Т. А. Поняття "суб'єкт права" та "суб'єкт правовідносин: питання розмежування. Актуальні проблеми держави і права. 2003. Вип. 21. С. 91-95.
112. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Знання, 2008. 663 с.
113. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію та особам з інвалідністю : Закон України від 18.05.2004 р. № 1727-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1727-15#Text>.
114. Паровишник О.В. Адміністративно-правовий статус інваліда. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2014 Серія ПРАВО. Випуск 27. Том 2 С. 169-173
115. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.
116. Велика юридична енциклопедія : Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин та ін. ; Нац. акад. прав. наук; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 952 с.
117. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права : навч. посіб. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
118. Чорненький В. І. Доктринальні дослідження конституційно-правового статусу інвалідів в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2013. Вип. 21, ч. 1, т. 1. С. 174-178. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/28366/1/ДОКТРИНАЛЬНІ%20ДОСЛІДЖЕННЯ.pdf>.

119. Системні основи закріплення правового статусу людини в Конституції України. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/427-sistemni-osnovi-zakriplennya-pravovogo-statusu-lyudini-v-konstitutsiji-ukrajini.html>.

120. Чорненький В. І. Конституційно-правовий статус осіб з інвалідністю в Україні : монографія. Київ, 2017. 232 с.

121. Дяченко О. А. Особливості реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин : дис. ... канд. юрид. наук. 250 с.

122. Шульга А. М. Правовий статус особистості, його види. Право і безпека. 2012. № 2 (44). С. 19-22.

123. Committee on the Rights of Persons with Disabilities. General comment on Article 12: Equal recognition before the law : Eleventh session 30 March–11 April 2014. Item 10 of the provisional agenda General comments and days of general discussion.

124. Мельник В. П. Соціально-правовий статус осіб з інвалідністю: проблеми та перспективи законодавчого забезпечення. Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення. 2017. URL: [https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/03\\_11\\_2017/pdf/127.pdf](https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/03_11_2017/pdf/127.pdf).

125. Павлюков Р. О. Поняття та структурні елементи правового статусу інвалідів в Україні. Право і безпека. 2006. № 5'5. С. 137-139. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE\\_FILE\\_DOWNLOAD=1&Image\\_file\\_name=PDF/Pib\\_2006\\_5\\_5\\_37.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pib_2006_5_5_37.pdf).

126. Мокрицька Н. П. Право соціального забезпечення : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 536 с.

127. Кравчук В. Поняття конституційної правосуб'єктності. Історико-правовий часопис. 2013. № 2. С. 71-74.

128. Перехрест Р. Ю. Поняття правосуб'єктності у праві соціального забезпечення: науково-теоретичний аспект. Наукові записки. Юридичні науки. 2006. Том 53. С. 70-75.

129. Сташків Б. І., Денисенко К. В., Зінчук Ю. О. Правовий статус дитини з інвалідністю як категорія права соціального забезпечення (частина І). Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право. 2020. № 3 (11). С. 69-79.
130. Костюк В. Л. Суб'єкти права соціального забезпечення: поняття, особливості та види. Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія: Право. 2015. № 2 (12). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kvlotv.pdf>.
131. Про затвердження порядку видачі медичного висновку про дитину з інвалідністю віком до 18 років : наказ МОЗ України від 04.12.2001 р. № 482. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0011-02#Text>.
132. Пилипенко П. Д. Правосуб'єктність у трудових правовідносинах. Наукові праці Пилипенка Пилипа Даниловича. Вибране. Дрогобич : Коло, 2013. С. 107-113.
133. Іншин М. І. Сутність правовідносин щодо соціального забезпечення допомогами у зв'язку з народженням і вихованням дитини. Науковий вісник публічного і приватного права. 2015. Вип. 2. С. 58-62.
134. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.
135. Синчук С. М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 422 с.
136. Коханчук С. С. Поняття, зміст та класифікація прав осіб з інвалідністю. Правові горизонти. 2017. Вип. 7 (20). С. 20-26.
137. Литвин І. І., Супрун В. М. Шляхи розвитку правового статусу особи в Україні. Наукові записки. Серія: Право. 2021. Вип. 11. URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/86/70>.
138. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

139. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / О. В. Зайчук та ін. ; ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

140. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text>.

141. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 5 листопада 1991 року № 1788-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text>.

142. Деякі питання запровадження оцінювання повсякденного функціонування особи : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2024 р. № 1338. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2024-%D0%BF#Text>.

143. Коробенко Н. П. Пенсійне забезпечення по інвалідності в солідарній пенсійній системі України. URL: <https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/10knpps.pdf>.

144. Трюхан О. А. Поняття та причини інвалідності як юридичного факту втрати працездатності. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6ae836ae-31d6-4ad5-b538-0ab9e2248698/content>.

145. Шлапко Т. Характеристика інвалідності як однієї з підстав виникнення пенсійних правовідносин. URL: [https://biem.sumdu.edu.ua/images/stories/docs/K\\_CPD/Shlapko\\_002.pdf](https://biem.sumdu.edu.ua/images/stories/docs/K_CPD/Shlapko_002.pdf).

146. Дуля А. В., Лехолетова М. М., Лях Т. Л. Особливості соціальної роботи з особами з інвалідністю внаслідок війни. URL: [https://www.researchgate.net/publication/383123267\\_Osoblivosti\\_socialnoi\\_roboti\\_z\\_osobami\\_z\\_invalidnistu\\_vnaslidok\\_](https://www.researchgate.net/publication/383123267_Osoblivosti_socialnoi_roboti_z_osobami_z_invalidnistu_vnaslidok_).

147. Деякі питання призначення і виплати державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2021 р. № 79. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-2021-%D0%BF/print>.

148. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю : Закон України від 16 листопада 2000 року № 2109-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14/print>.

149. Про охорону праці : Закон України від 14 жовтня 1992 року № 2694-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>.

150. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28 лютого 1991 року № 796-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text>.

151. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>.

152. Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей : Закон України від 26 січня 2022 року № 2010-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20/print>.

153. Маруніч В. В., Шевчук В. І., Яворовенко О. Б. Методичний посібник з питань реабілітації інвалідів : посібник. Вінниця : О. Власюк, 2006. 212 с. URL: [https://dspace.vnmu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3061/Posibnik\\_reab%202006.pdf](https://dspace.vnmu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3061/Posibnik_reab%202006.pdf).

154. Смичок В. Б. Сучасні проблеми медико-соціальної експертизи та реабілітації інвалідів : зб. наукових праць. Дніпропетровськ, 2001. С. 198-202.

155. Шевчук С. В. Клініка, діагностика, критерії медико-соціальної експертизи хворих на системний червоний вовчак, системну склеродермію та ідіопатичний дерматоміозит : метод. рекомендації. Вінниця, 2004. 62 с.

156. Слухенська Р. В., Логуш Л. Г., Зендик О. В., Гуліна Л. В. Реабілітація як невід'ємний чинник відновлення цивільних та військових. URL: [https://www.researchgate.net/publication/370319873\\_REABILITACIA\\_AK\\_NEV\\_ID'EMNIJ\\_CINNIK\\_VIDNOVLENNIA\\_CIVILNIH\\_TA\\_VIJSKOVIH](https://www.researchgate.net/publication/370319873_REABILITACIA_AK_NEV_ID'EMNIJ_CINNIK_VIDNOVLENNIA_CIVILNIH_TA_VIJSKOVIH).

157. Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій в системі соціальних служб. URL: [http://dspace.tnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/12237/1/Aref\\_Bryndikov.pdf](http://dspace.tnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/12237/1/Aref_Bryndikov.pdf).
158. Мельник В. П. Поняття та ознаки соціального захисту осіб з інвалідністю: теоретико-правовий аспект. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2015. № 2 (12). С. 1–9. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15mvptpa.pdf>.
159. Костюк В. Л. Конституційне право на соціальний захист в умовах сьогодення: науково-правовий аспект. Публічне право. 2015. № 2 (18). С. 252–259.
160. Люди з можливістю, обмеженою владою. URL: <http://prava-lyudyny.org/liudy-z-mozhlyvostiamy-obmezhenymy-vladoiu>.
161. Про схвалення Концепції реформування системи соціальних послуг : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.04.2007 р. № 178-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/178-2007-%D1%80>.
162. Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.08.2012 р. № 556-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556-2012-%D1%80>.
163. Мельник В. П. Тенденції імплементації Конвенції ООН про права інвалідів в новітніх умовах сьогодення: проблеми та перспективи. Журнал східноєвропейського права. 2015. № 14. URL: [http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/04/melnyk\\_14.pdf](http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/04/melnyk_14.pdf).
164. Полозенко Д. В., Квітко Н. О. Особливості механізму фінансування соціальних послуг в Україні. Фінанси України. 2010. № 4. С. 45–52.
165. Тищенко О. В. Законодавче забезпечення соціальних послуг в Україні: теоретико-правові проблеми. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2015. Вип. 33. Т. 1. С. 197–202.
166. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1999. Т. 2. Д–Й. 744 с.

167. Мельник В. П. Законодавчі засади правового регулювання реабілітації інвалідів: сучасний стан та напрями удосконалення. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2014. № 2 (10). С. 1–11. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14mvptnu.pdf>.

168. Солопова І. В. Медичне обслуговування як форма соціального захисту населення України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2009. 20 с.

169. Шумна Л. П. Правові основи реабілітації інвалідів в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2003. 19 с.

170. Про затвердження Положення про індивідуальну програму реабілітації інваліда : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 № 757. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757-2007-%D0%BF>.

171. Про затвердження Державної типової програми реабілітації інвалідів : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.12.2006 № 1686. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1686-2006-%D0%BF>.

172. Про затвердження Порядку надання окремим категоріям осіб послуг із комплексної реабілітації (абілітації) : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 № 80. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80-2007-%D0%BF>.

173. Інклюзивне навчання. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya>.

174. Софій Н. Інтегрований супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього навчального закладу. Особлива дитина: навчання і виховання. 2017. № 2. С. 89–96.

175. Інклюзивна освіта: досвід і перспективи : монографія / колектив авторів; відп. ред. Г. В. Давиденко. Вінниця, 2016. 242 с.

176. Мельник В. П., Костюк Ю. В. Право на соціальний захист та право на освіту: співвідношення та напрями удосконалення. Пенсійна реформа та права осіб з інвалідністю : матеріали всеукр. круглого столу ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій», Дніпропетровськ, 22-24 червня 2012 р.

/ за заг. ред. А. П. Зайця, М. І. Іншина. Київ : ПВГОІ «ІРСТ Україна», 2012. С. 47–48.

177. Костюк Л. О., Цимбал Л. Я. Право на інклюзивну освіту у загальній середній освіті: проблеми та перспективи. Актуальні проблеми соціального права : зб. матеріалів всеукр. соц. програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2017 р. Вип. IV / за заг. ред. М. І. Іншина, В. Л. Костюка, В. П. Мельника. Київ : ПВГОІ «ІРСТ Україна», 2018. С. 117–120.

178. Іншин М. І. Конвенція ООН про права інвалідів у контексті розбудови в Україні соціальної держави. Конвенція ООН про права інвалідів: чотири роки практичної дії : матеріали всеукр. конф. ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій», Острог, 20-21 вересня 2013 р. / за заг. ред. М. І. Іншина, В. Л. Костюка, В. О. Попелюшка. Київ : ПВГОІ «ІРСТ Україна», 2014. С. 12–19.

179. Костюк В. Л. Конвенція ООН про права інвалідів у системі національного законодавства України. Конвенція ООН про права інвалідів: чотири роки практичної дії : матеріали всеукр. конф. ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій», Острог, 20–21 вересня 2013 р. / за заг. ред. М. І. Іншина, В. Л. Костюка, В. О. Попелюшка. Київ : ПВГОІ «ІРСТ Україна», 2014. С. 24–32.

180. Цимбал Л. Я., Царенок Л. М. Ключові компетенції у контексті європейських вимірів освіти та реалізації Конвенції ООН про права інвалідів. Конвенція ООН про права інвалідів: чотири роки практичної дії : матеріали всеукр. конф. ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій», Острог, 20–21 вересня 2013 р. / за заг. ред. М. І. Іншина, В. Л. Костюка, В. О. Попелюшка. Київ : ПВГОІ «ІРСТ Україна», 2014. С. 89–97.

181. Європейська соціальна хартія (переглянута) : Хартія Ради Європи від 3 травня 1996 р. Голос України від 30.11.2006 № 227.

182. Феськов М. М. Європейська соціальна хартія (переглянута) і трудове законодавство України: питання адаптації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. 19 с.

183. Миськів Л. І. Принципи, завдання та функції інклюзивної освіти як світової моделі соціалізації осіб з обмеженими можливостями. Європейські перспективи. 2013. № 10. С. 66–70.

184. Миськів Л. І. Деякі новели Закону України «Про освіту» у частині інклюзії. Актуальні проблеми соціального права : зб. матеріалів всеукр. соц. програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2017 р. Вип. IV / за заг. ред. М. І. Іншина, В. Л. Костюка, В. П. Мельника. Київ : ПВГОІ «ІРСТ Україна», 2018. С. 109–112.

185. Максимов С. І. Соціальні права людини: до проблеми обґрунтування. Проблеми законності. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2009. Вип. 100. С. 398–406.

186. Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг : Закон України від 23 травня 2017 р. № 2053-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 30. Ст. 322.

187. Соціально-психологічна та освітня реабілітація осіб з інвалідністю : наук.-метод. посіб. За матеріалами соціально-психологічних, інформаційно-консультативних тренінгів для осіб з інвалідністю ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» / за заг. ред. В. Л. Костюка. Київ : ПВГОІ «ІРСТ Україна», 2010. 88 с.

188. Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та їхніх дітей для здобуття професійно-технічної та вищої освіти : Закон України від 27 лютого 2018 р. № 2300-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 14. Ст. 79.

189. Про попередження інвалідності та систему реабілітації в Україні : проект закону від 15.04.2016 № 4458, внесений народними депутатами

України Сисоєнко І. В., Шипко А. Ф., Мусій О. С. та ін. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=58773](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58773).

190. Convention on the Rights of Persons with Disabilities : UN General Assembly Resolution 61/106 of 13.12.2006 (ратифікована Україною – Закон № 1767-VI від 16.12.2009).

191. To C. International treaty of the United Nations intended to protect the rights and dignity of persons with disabilities. Wikipedia.org. 2025. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Convention\\_on\\_the\\_Rights\\_of\\_Persons\\_with\\_Disabilities#:~:text=1,174](https://en.wikipedia.org/wiki/Convention_on_the_Rights_of_Persons_with_Disabilities#:~:text=1,174).

192. Кваша О. С. Моделі соціальної політики країн ЄС у забезпеченні розвитку людського потенціалу в контексті поглиблення євроінтеграційного процесу. Регіональна економіка та управління. 2018. № 4 (22). С. 52-57.

193. Constitution of the Italian Republic (Costituzione della Repubblica Italiana) від 27.12.1947 р. Art. 38.

194. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (Basic Law of Germany) від 23.05.1949 р. Art. 3(3).

195. Sozialgesetzbuch Neuntes Buch – Rehabilitation und Teilhabe von Menschen mit Behinderungen – (Artikel 1 des Gesetzes v. 23. Dezember 2016, BGBl. I S. 3234) (Neuntes Buch Sozialgesetzbuch – SGB IX). URL: [https://www.gesetze-im-internet.de/sgb\\_9\\_2018/BJNR323410016.html](https://www.gesetze-im-internet.de/sgb_9_2018/BJNR323410016.html).

196. Чорнодід І. С. Соціальна конкурентоспроможність національної економіки: сутність, показники та чинники забезпечення : монографія. Чернівці : Технодрук, 2014. 383 с.

197. Americans with Disabilities Act of 1990 (USA, Public Law 101-336) – §12101 et seq. (ADA, as amended by ADA Amendments Act 2008).

198. ADA National Network. What is the ADA? [adata.org](http://adata.org), 2021. URL: <https://adata.org/learn-about-ada>.

199. Equality Act 2010. Legislation.gov.uk. 2025. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/15/contents>.

200. Menschen von. UN-Behindertenrechtskonvention. Der Beauftragte der Bundesregierung für die Belange von Menschen mit Behinderungen. 2021. URL: <https://www.behindertenbeauftragter.de/DE/AS/rechtliches/un-brk/un-brk-node.html>.
201. Bieback K. J. Harmonization of Social Policy in the European Community. Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review. 1991. Vol. 14. № 1. P. 75-94.
202. Becker U., Pennings F., Dijkhoff T. International Standard-Setting and Innovations in Social Security. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2013. 459 p.
203. Loi Handicap 2005. Mon Parcours Handicap : веб-сайт. URL: <https://www.monparcourshandicap.gouv.fr/glossaire/loi-handicap-2005>.
204. Prestation de compensation du handicap (PCH). Service-public.fr : веб-сайт. URL: <https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F14202>.
205. Didier-Courbin P., Gilbert P. Éléments d'information sur la législation en faveur des personnes handicapées en France: de la loi de 1975 à celle de 2005. Revue française des affaires sociales. 2005. № 2. P. 207-227.
206. Allocation d'éducation de l'enfant handicapé (AEEH). Service-public.fr : веб-сайт. URL: <https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F14809>.
207. Lag (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade. Riksdagen.se : веб-сайт. URL: [https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1993387-om-stod-och-service-till-vissa\\_sfs-1993-387/](https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1993387-om-stod-och-service-till-vissa_sfs-1993-387/).
208. Personlig assistans. 1177 : веб-сайт. URL: <https://www.1177.se/sa-fungerar-varden/olika-varldformer/personlig-assistans/>.
209. Swedish Social Insurance Agency (Försäkringskassan). Regeringskansliet : веб-сайт. URL: <https://www.government.se/government-agencies/social-insurance-agency--forsakringskassan/>.
210. Individuell plan och samordnad individuell plan. Funktionshindersguiden.se : веб-сайт. URL: <https://www.funktionshindersguiden.se/anhoriga-och-narstaende->

till-personer-med-funktionsnedsattning/stod-i-vardagen/individuell-plan-och-samordna-individuell-plan/.

211. Socialt arbete med personer med funktionshinder Förslag till kompetensbeskrivning för handläggare. Socialstyrelsen : веб-сайт. URL: [https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2007-110-6\\_20071106.pdf](https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2007-110-6_20071106.pdf).

212. Statligt huvudmannaskap för personlig assistans (Kommittédirektiv 2021:76). Riksdagen.se : веб-сайт. URL: [https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/kommittedirektiv/statligt-huvudmannaskap-for-personlig-assistans\\_h9b176/](https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/kommittedirektiv/statligt-huvudmannaskap-for-personlig-assistans_h9b176/).

213. Kristersson U., Pehrson J. Riksrevisionens rapport om Samhalls samhällsuppdrag. URL: <https://www.regeringen.se/contentassets/595ac47c931d451eb8a3f097b46c5962/riksrevisionens-rapport-om-samhalls-samhallsuppdrag-skr.-2023-24-51.pdf>.

214. Diskrimineringslag (2008:567). Riksdagen.se : веб-сайт. URL: [https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/diskrimineringslag-2008567\\_sfs-2008-567/](https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/diskrimineringslag-2008567_sfs-2008-567/).

215. Szebehely M., Trydegård G. B. Home care for older people in Sweden: a universal model in transition. Health & Social Care in the Community. 2012. Vol. 20. № 3. P. 300-309.

216. Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych. Sejm.gov.pl : веб-сайт. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19971230776/U/D19970776Lj.pdf>.

217. Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania. Sejm.gov.pl : веб-сайт. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20102541700>.

218. Projekt uchwały Rady Ministrów w sprawie ustanowienia programu wieloletniego „Krajowy Program Działań na Rzecz Równego Traktowania na lata 2022–2030”. Kancelaria Prezesa Rady Ministrów : веб-сайт. URL:

<https://www.gov.pl/web/premier/projekt-uchwaly-rady-ministrow-w-sprawie-ustanowienia-programu-wieloletniego-krajowy-program-dzialan-na-rzecz-rownego-traktowania-na-lata-20222030-poprzedni-tytul-projekt-uchwaly-rady-ministrow-w-sprawie-ustanowienia-programu-wieloletniego-krajowy-program-dzialan-na-rzecz-rownego-traktowania-na-lata-2021-2031>.

219. Powiatowe/miejskie zespoły do spraw orzekania o niepełnosprawności. Mazowiecki Urząd Wojewódzki w Warszawie : веб-сайт. URL: <https://www.gov.pl/web/uw-mazowiecki/powiatowemiejskie-zespoły-do-spraw-orzekania-o-niepełnosprawności>.

220. Renta z tytułu niezdolności do pracy. Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej : веб-сайт. URL: <https://www.gov.pl/web/rodzina/renta-z-tytułu-niezdolności-do-pracy>.

221. Renty socjalne z wyrównaniem. Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej : веб-сайт. URL: <https://www.gov.pl/web/rodzina/renty-socjalne-z-wyrównaniem>.

222. Zasiłek pielęgnacyjny. Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej : веб-сайт. URL: <https://www.gov.pl/web/rodzina/zasilek-pielęgnacyjny>.

223. Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych. Pfron.org.pl : веб-сайт. URL: <https://www.pfron.org.pl/>.

224. Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007-2013. Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej : веб-сайт. URL: <https://www.gov.pl/web/rodzina/program-operacyjny-kapitał-ludzki-2007-2013>.

225. Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój. Narodowe Centrum Badań i Rozwoju : веб-сайт. URL: <https://www.gov.pl/web/ncbr/program-operacyjny-wiedza-edukacja-rozwój>.

226. Пархоменко-Куцевіл О. Сучасні аспекти соціального захисту осіб з інвалідністю: закордонні практики та досвід для України. Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення. 2024. № 10. С. 74–84. DOI: 10.31470/2786-6246-2024-10-74-84.

227. Partnerzy projektu “Standaryzacja Modelu Zatrudnienia Wspomaganego w Polsce” wybrani! Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej : веб-сайт. URL: <https://www.gov.pl/web/rodzina/partnerzy-projektu-standaryzacja-modelu-zatrudnienia-wspomaganego-w-polsce-wybrani>.

228. Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe. Sejm.gov.pl : веб-сайт. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170000059/U/D20170059Lj.pdf>.

229. European Commission. 2020 European Semester: Country Report - Poland. Brussels: European Commission, 2020. 89 p.

230. Program “Za życiem”. Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej : веб-сайт. URL: <https://www.gov.pl/web/rodzina/program-za-zyciem1>.

231. Czym jest Program Dostępność Plus 2018-2025? Centralny Ośrodek Informatyki – POPC Wsparcie : веб-сайт. URL: <https://www.gov.pl/web/popcwsparcie/czym-jest-program-dostepnosc-plus-2018-2025>.

232. Disability History. Disability Services - An Office of University Life : веб-сайт. URL: <https://ds.gmu.edu/disability-history/>.

233. A Brief History of the Disability Rights Movement. ADL : веб-сайт. URL: <https://www.adl.org/resources/background/brief-history-disability-rights-movement>.

234. Individuals with Disabilities Education Act (IDEA). U.S. Department of Education : веб-сайт. URL: <https://www.ed.gov/laws-and-policy/individuals-disabilities/idea>.

235. Disability History: The Disability Rights Movement. National Park Service : веб-сайт. URL: <https://www.nps.gov/articles/disabilityhistoryrightsmovement.htm>.

236. Disability Law in the United States: A Beginner's Guide: Federal Laws. Library of Congress : веб-сайт. URL: <https://guides.loc.gov/disability-law/federal-law>.

237. Disability Rights Timeline. Temple University Institute on Disabilities : веб-сайт. URL: <https://disabilities.temple.edu/resources/disability-rights-timeline>.

238. Guide to Disability Rights Laws. ADA.gov : веб-сайт. URL: <https://www.ada.gov/resources/disability-rights-guide/>.

239. Disability Rights Timeline. United States Coast Guard : веб-сайт. URL: <https://www.uscg.mil/Resources/Civil-Rights/Latest-Civil-Right-News/Article/3541201/disability-rights-timeline/>.

240. Timeline of disability rights in the United States. Wikipedia.org : веб-сайт. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Timeline\\_of\\_disability\\_rights\\_in\\_the\\_United\\_States](https://en.wikipedia.org/wiki/Timeline_of_disability_rights_in_the_United_States).

241. Three Important Laws that Support Individuals with Disabilities. National Education Association : веб-сайт. URL: <https://www.nea.org/professional-excellence/student-engagement/tools-tips/three-important-laws-support-individuals-disabilities>.

242. Laws and Regulations. Department of Labor : веб-сайт. URL: <https://www.dol.gov/general/topic/disability/laws>.

243. History of the Disability Rights Movement. Ozaukee County : веб-сайт. URL: <https://www.ozaukeecounty.gov/DocumentCenter/View/8180/History-of-the-Disability-Rights-Movementpdf?bidId=>.

244. Disability Rights Accomplishments 2009-2012. ADA.gov : веб-сайт. URL: <https://archive.ada.gov/disability-rights-accomplishments.htm>.

245. Court Cases That Shaped Disability Services in Education. Hunter College : веб-сайт. URL: <https://hunter.cuny.edu/students/health-wellness/accessibility/resources/cases-that-shaped-disability-services-in-education/>.

246. 9 Landmark Cases in U.S. History that Protected the Rights of People with Disabilities. JD Supra : веб-сайт. URL: <https://www.jdsupra.com/legalnews/9-landmark-cases-in-u-s-history-that-85850/>.

247. Disability Rights Cases. Justice.gov : веб-сайт. URL: <https://www.justice.gov/crt/disability-rights-cases>.

248. Cases. ADA.gov : веб-сайт. URL: <https://www.ada.gov/cases/>.
249. The Movement. American Association of People with Disabilities : веб-сайт. URL: <https://www.aapd.com/movement/>.
250. Timeline of the Americans with Disabilities Act. ADA National Network : веб-сайт. URL: <https://adata.org/ada-timeline>.
251. Farrell M. How do you explain a gap in care on your disability application? Manring & Farrell : веб-сайт. URL: <https://www.manringfarrell-socialsecuritylaw.com/blog/2023/10/how-do-you-explain-a-gap-in-care-on-your-disability-application/>.
252. New Evidence Shows Larger Benefits of Disability Insurance Income. Stanford Institute for Economic Policy Research : веб-сайт. URL: <https://siepr.stanford.edu/publications/policy-brief/new-evidence-shows-larger-benefits-disability-insurance-income>.
253. Disability Impacts All of Us Infographic. Centers for Disease Control and Prevention : веб-сайт. URL: <https://www.cdc.gov/disability-and-health/articles-documents/disability-impacts-all-of-us-infographic.html>.
254. Timeline of Disability Rights. Accessibility.com : веб-сайт. URL: <https://www.accessibility.com/resources/timeline-of-disability-rights>.
255. Brew K., Gleason R. P. Incentive to Remain Ill? How Disability Benefits Affect Health Status. The Journal for Nurse Practitioners. 2013. Vol. 10, № 2. P. 107–112. DOI: 10.1016/j.nurpra.2013.07.003.
256. Health coverage options for people who get Social Security Disability Insurance (SSDI). HealthCare.gov : веб-сайт. URL: <https://www.healthcare.gov/people-with-disabilities/ssdi-and-medicare/>.
257. Disability Benefit Coverage and Program Interactions in the Working-Age Population. Social Security Administration Research, Statistics, and Policy Analysis : веб-сайт. URL: <https://www.ssa.gov/policy/docs/ssb/v68n1/v68n1p1.html>.
258. Factors That Affect Health-Care Utilization. National Institutes of Health : веб-сайт. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK500097/>.

259. Carmel J. 'Nothing About Us Without Us': 16 Moments in the Fight for Disability Rights. The New York Times : веб-сайт. URL: <https://www.nytimes.com/2020/07/22/us/ada-disabilities-act-history.html>.

260. Lewis L. Disability Discrimination: U.S. Supreme Court Cases. FindLaw : веб-сайт. URL: <https://www.findlaw.com/civilrights/discrimination/disability-discrimination-u-s-supreme-court-cases.html>.

261. The Canadian Charter of Rights and Freedoms. Justice.gc.ca : веб-сайт. URL: <https://www.justice.gc.ca/eng/csj-sjc/rfc-dlc/ccrf-ccdl/>.

262. Accessible Canada Act. Justice.gc.ca : веб-сайт. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/a-0.6/>.

263. About the Canada Pension Plan Disability Benefits. Canada.ca : веб-сайт. URL: <https://www.canada.ca/en/employment-social-development/programs/pension-plan-disability-benefits.html>.

264. Disability tax credit (DTC). Canada Revenue Agency : веб-сайт. URL: <https://www.canada.ca/en/revenue-agency/services/tax/individuals/segments/tax-credits-deductions-persons-disabilities/disability-tax-credit.html>.

265. Disability Tax Credit. Canadabenefit.ca : веб-сайт. URL: [https://start.canadabenefit.ca/disability-tax-credit/?utm\\_term=how%20to%20get%20on%20disability%20ontario&utm\\_campaign=Disability+Tax+Credit&utm\\_source=adwords&utm\\_medium=ppc&hsa\\_acc=1380661882&hsa\\_cam=18367464937&hsa\\_grp=138732470582&hsa\\_ad=622623137021&hsa\\_src=g&hsa\\_tgt=kwd-1210774442808&hsa\\_kw=how%20to%20get%20on%20disability%20ontario&hsa\\_mt=b&hsa\\_net=adwords&hsa\\_ver=3&gad\\_source=1&gclid=Cj0KCQjwv\\_m-BhC4ARIsAIqNeBvu5Ctrg3ynSZaYa5wBLif1xOeMoYRMmDJn3sP7f0n6JCoOkIiXIPwaAoJwEALw\\_wcB](https://start.canadabenefit.ca/disability-tax-credit/?utm_term=how%20to%20get%20on%20disability%20ontario&utm_campaign=Disability+Tax+Credit&utm_source=adwords&utm_medium=ppc&hsa_acc=1380661882&hsa_cam=18367464937&hsa_grp=138732470582&hsa_ad=622623137021&hsa_src=g&hsa_tgt=kwd-1210774442808&hsa_kw=how%20to%20get%20on%20disability%20ontario&hsa_mt=b&hsa_net=adwords&hsa_ver=3&gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwv_m-BhC4ARIsAIqNeBvu5Ctrg3ynSZaYa5wBLif1xOeMoYRMmDJn3sP7f0n6JCoOkIiXIPwaAoJwEALw_wcB).

266. Financial Aids for People with Disabilities in British Columbia. Garth Homer Society : веб-сайт. URL: <https://www.garthhomersociety.org/financial-aids-for-people-with-disabilities-in-british-columbia-what-you-should-know>.

267. Opportunities Fund for Persons with Disabilities. Canada.ca : веб-сайт. URL: <https://www.canada.ca/en/employment-social-development/programs/opportunity-fund-disability.html>.

268. About the Canada Disability Benefit. Canada.ca : веб-сайт. URL: <https://www.canada.ca/en/employment-social-development/programs/disabilities-benefits.html>.

269. Personal Independence Payment (PIP). GOV.UK : веб-сайт. URL: <https://www.gov.uk/pip>.

270. Attendance Allowance. GOV.UK : веб-сайт. URL: <https://www.gov.uk/attendance-allowance>.

271. Employment and Support Allowance (ESA). GOV.UK : веб-сайт. URL: <https://www.gov.uk/employment-support-allowance>.

272. Sign in to your Universal Credit account. GOV.UK : веб-сайт. URL: [https://www-gov-uk.translate.goog/sign-in-universal-credit?\\_x\\_tr\\_sl=en&\\_x\\_tr\\_tl=uk&\\_x\\_tr\\_hl=uk&\\_x\\_tr\\_pto=sc](https://www-gov-uk.translate.goog/sign-in-universal-credit?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc).

273. Personal health budgets and integrated personal budgets: extending legal rights. GOV.UK : веб-сайт. URL: <https://www.gov.uk/government/consultations/personal-health-budgets-and-integrated-personal-budgets-extending-legal-rights>.

274. Access to Work: get support if you have a disability or health condition. GOV.UK : веб-сайт. URL: <https://www.gov.uk/access-to-work>.

275. Education, health and care plans, Reporting year 2024. Service.gov.uk : веб-сайт. URL: <https://explore-education-statistics.service.gov.uk/find-statistics/education-health-and-care-plans>.

276. Independent Living Fund. GOV.UK : веб-сайт. URL: <https://www.gov.uk/government/organisations/independent-living-fund>.

277. Disability Living Allowance (DLA) for adults. GOV.UK : веб-сайт. URL: <https://www.gov.uk/dla-disability-living-allowance-benefit>.

278. Інформаційний веб-сайт Фонду соціального захисту інвалідів. URL: <https://www.ispf.gov.ua>.

279. Аналітика щодо працевлаштування осіб з інвалідністю. Центр зайнятості незалежного українського форуму : веб-сайт. URL: <https://pwd.employers.org.ua/ua/analytics>.

280. Костюк В. Л. Проблеми гармонізації законодавства України щодо прав осіб з інвалідністю з відповідними стандартами Європейського Союзу. Право України. 2016. № 8. С. 47-54.

281. Мельник В. Тенденції імплементації міжнародних (європейських) соціальних стандартів у процесі законодавчого забезпечення соціального захисту осіб з інвалідністю. Публічне право. 2018. № 3. С. 115-123. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp\\_2018\\_3\\_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2018_3_16).

282. Абдулліна М. Працює кожен шостий. Чому людям з інвалідністю складно знайти роботу. Економічна правда : веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2024/08/12/717804>.

283. Продіус О., Красіловська Л. Дослідження особливостей працевлаштування осіб з інвалідністю в умовах інклюзивного економічного розвитку. Сталий розвиток економіки. 2025. № 4(51). С. 186-193. DOI: 10.32782/2308-1988/2024-51-27.

284. Дутко А. О. Правове регулювання реабілітації в сфері охорони здоров'я. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 84(1). С. 266–272. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.84.1.39.

285. Про схвалення Стратегії розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2025 р. № 34-р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/34-2025-%D1%80?utm\\_source=chatgpt.com#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/34-2025-%D1%80?utm_source=chatgpt.com#Text).

286. Національне опитування щодо сприйняття і обізнаності населенням соціальної політики в Україні : аналітичний звіт. UNICEF : веб-сайт. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/reports/social-policy-awareness>.

287. Social Protection Systems in the EU. European Commission : веб-сайт. URL: <https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/moving->

working-europe/eu-social-security-coordination/your-rights-country-country/france\_en.

288. Стенограма слухань у Комітеті з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів на тему: «Вплив розмірів прожиткових мінімумів на стан соціального захисту громадян України, особливо пенсіонерів, осіб з інвалідністю в Україні та дітей до 18 років» від 07 грудня 2022 року. URL: <https://komspip.rada.gov.ua/print/75745.html>.

289. How do I get social support from my municipality under the Wmo? Government of the Netherlands : веб-сайт. URL: <https://www.government.nl/topics/care-and-support-at-home/question-and-answer/how-do-i-get-social-support-from-my-municipality-under-the-wmo>.

290. Держбюджет-2025: Видатки на соціальний захист осіб з інвалідністю збільшено на 300 млн грн порівняно з 2024 роком. Міністерство фінансів України : веб-сайт. URL: [https://mof.gov.ua/uk/news/derzhbiudzhets-2025\\_vidatki\\_na\\_sotsialnii\\_zakhist\\_osib\\_z\\_invalidnistiu\\_zbilsheno\\_na\\_300 mln\\_grn\\_porivniano\\_z\\_2024\\_rokom-4939](https://mof.gov.ua/uk/news/derzhbiudzhets-2025_vidatki_na_sotsialnii_zakhist_osib_z_invalidnistiu_zbilsheno_na_300 mln_grn_porivniano_z_2024_rokom-4939).

291. Як користуватись електронним кабінетом особи з інвалідністю. Міністерство соціальної політики України : веб-сайт. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/20999.html>.

292. Доступність медичних послуг для людей з інвалідністю - у фокусі Програми медгарантій. Національна служба здоров'я України : веб-сайт. URL: <https://edata.e-health.gov.ua/novini/dostupnist-medichnih-poslug-dlya-lyudej-z-invalidnistyu-u-fo-683>.

293. Офіційний веб-сайт Державної аудиторської служби України. URL: [https://dasu.gov.ua/ua/news/4955?utm\\_source=chatgpt.com](https://dasu.gov.ua/ua/news/4955?utm_source=chatgpt.com).

294. Демченко І., Булига Н., Артюх О. Оцінка доступності та задоволеності медичною допомогою в Україні екскомбатантами/екскомбатантками АТО/ООС : звіт з соціального дослідження. Київ : Програма розвитку ООН, 2022. 47 с. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022->

08/Звіт%20з%20соц.дослідження%20-  
%20ветерани%2002.06\_KT\_short\_web.pdf.

295. Протидія дискримінації за ознакою інвалідності : посібник для громадських організацій / за ред. М. Ясеновської ; ХОФ «Громадська Альтернатива». Харків, 2011. 80 с.

296. Про затвердження Положення про централізований банк даних з проблем інвалідності : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2011 р. № 121. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121-2011-%D0%BF#Text>.

## ДОДАТКИ

## ДОДАТОК 1

**СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ  
ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**

*Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:*

1. Костюк Ю. В. Юридична природа поняття реабілітації осіб з інвалідністю. *Соціальне право*. 2021. № 4. С. 171–179.
2. Костюк Ю. В. Проблеми правового регулювання соціально-трудової адаптації осіб з інвалідністю. *Право.и*. 2024. № 4. С. 296–308.
3. Костюк Ю. В. Проблеми правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю як учасників соціально забезпечувальних відносин в сфері догляду. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2025. № 1. С. 151–164.
4. Костюк Ю. В. Ознаки реабілітації осіб з інвалідністю: теоретичне дослідження правових аспектів та практичних підходів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. 2025. Випуск 87. Частина 4. С. 336–340.

*Опубліковані праці апробаційного характеру:*

5. Костюк Ю. В. Право осіб з інвалідністю на соціальні пільги: проблеми та тенденції удосконалення. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів: тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 26 листопада 2021 р.) / за ред. проф М. І. Іншина, к.ю.н. М. Б. Мельника. Київ: ФОП Маслов, 2021. С. 140–143.
6. Костюк Ю. В. Досвід Німеччини у правовому регулюванні реабілітації осіб з інвалідністю. *Актуальні проблеми приватного та публічного права: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 94-річчю з дня народження членкореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, доктора*

юридичних наук, професора О. І. Процевського (м. Харків, 31 березня 2023 р.). Харків, 2023. С. 233–236.

7. Костюк Ю. В. Професійна діяльність осіб з інвалідністю як вид реабілітаційного заходу. *Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 2 травня 2024 р.). Київ: Видавництво Людмила, 2024. С. 661–662.

8. Костюк Ю. В. Історичний контекст становлення прав осіб з інвалідністю. *Проблеми реформування соціального законодавства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови: матеріали Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції* (м. Київ, 8 листопада 2024 р.) / за ред. Д. І. Сірохи, С. М. Черноус, І. С. Сахарук; уклад. М. О. Денисюк. Київ, 2024. С. 160–163.

**ДОДАТОК 2**

**Апробація матеріалів дисертації.** Підсумки розроблення проблеми в цілому, окремих її аспектів, одержані узагальнення і висновки було оприлюднено на міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах, зокрема: Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів: «Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови» (м. Київ, 2 травня 2024 р.); «Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 26 листопада 2021 р.); «Проблеми реформування соціального законодавства в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови» (м. Київ, 8 листопада 2024 р.); «Актуальні проблеми приватного та публічного права» (м. Харків, 31 березня 2023 р.).